

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК
УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
“ХАРКІВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ”

**ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ
ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ
ГУМАНІТАРНО-ТЕХНІЧНОЇ ЕЛІТИ**

Збірник наукових праць

За матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції

16 листопада 2016 року

**ДУХОВНО-МОРАЛЬНІСНІ ОСНОВИ ТА
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
ОСОБИСТОСТІ У ДОЛІ ЛЮДСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ**

Випуск 47 (51), т. 1

*За редакцією
члена-кореспондента Національної академії педагогічних
наук України, доктора педагогічних наук, професора,
О.Г. РОМАНОВСЬКОГО*

Харків НТУ «ХПІ» 2017

ББК 74в7

П78

УДК 378:37.03+316.344.42

Рецензенти: **Р. С. Гуревич**, доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України
В. В. Рибалка, доктор психологічних наук, професор
В.О. Лозовой, доктор філософських наук, професор

Свідोцтво про державну реєстрацію: КВ №7762 від 21.08.2003 р.

**ВКЛЮЧЕНИЙ У ДОВІДНИК ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ БАЗИ ДАНИХ ULRISCH'S
PERIODICALS DIRECTORY (NEW JERSEY, USA)**

Друкуються за рішенням Вченої ради Національного технічного університету
“Харківський політехнічний інститут”, протокол № 4 від 23.12.2016 .

Редакційна колегія:

В. Г. Кремень, д-р. філос. н., професор, академік НАН України і НАПН України (голова)
Є. І. Сокол, д-р. техн. н., професор, член-кореспондент НАПН України (ствоголова)
О. Г. Романовський, д-р. пед. н., професор, член-кореспондент НАПНУ (заступник голови)
В. М. Бабаєв, д-р. держ. упр., професор
В. П. Андрущенко, д-р. філос. н., професор, академік НАПН України
Н. Г. Ничкало, д-р. пед. н., професор, академік НАПН України
І. Д. Бех, д-р. психол. н., професор, академік НАПН України
В. І. Луговий, д-р. пед. н., професор, академік НАПН України
В. Ю. Биков, д-р. техн. н., професор, академік НАПН України
С. О. Сисосва, д-р. пед. н., професор, член-кор. НАПН України
Р. С. Гуревич, д-р. пед. н., професор, член-кор. НАПН України
Л. Л. Тovaжнянський, д-р. техн. н., професор, почесний академік НАПН України
В. М. Князєв, д-р. філос. н., професор
П. І. Надолішний, д-р. держ. упр., професор
В. П. Тронь, д-р. держ. упр., професор
В. В. Рибалка, д-р. психол. н., професор
Т. І. Сущенко, д-р. пед. н., професор
В. О. Моляко, д-р. психол. н., професор
Н. А. Побірченко, д-р. психол. н., професор
Л. П. Пуховська, д-р. пед. н., професор
О. М. Пехота, д-р. пед. н., професор
В. В. Корженко, д-р. філос. н., професор
А. І. Грабченко, д-р. техн. н., професор
Є. Є. Александров, д-р. техн. н., професор
М. Д. Годлевський, д-р. техн. н., професор
О. С. Куценко, д-р. техн. н., професор
В. Б. Самородов, д-р. техн. н., професор
О. С. Пономарьов, професор
С. М. Пазинич, д-р. філософії, професор
О. А. Ігнатюк, д-р. пед. н., професор
Н. В. Підбуцька, к.пед. н., доцент (відповідальний секретар)

Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти [Текст] : П78
зб. наук. праць / за ред. О.Г. Романовського. – Вип. 47 (51), т. 1. – Харків : НТУ “ХПІ”, 2017. – 288 с.

Розглянуто психолого-педагогічні аспекти проблем підготовки фахівця, теоретико-практичні компоненти теорії управління, компоненти інноваційної складової розвитку освіти, психологічні проблеми соціального життя. Проаналізовано питання удосконалення рівня підготовки фахівця та інноваційних аспектів у сфері освіти та управління.

Адресовано науковим працівникам, педагогам, аспірантам, тим хто займається дослідженням проблем підготовки гуманітарно-технічної еліти.

ББК 74в7

ISSN 2078-7812

© Національний технічний університет “Харківський політехнічний інститут”, 2017

Наукове видання

**ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ
ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ
ГУМАНІТАРНО-ТЕХНІЧНОЇ ЕЛІТИ**

Збірник наукових праць

Випуск 47 (51), т. 1

Відповідальний за випуск доцент *Н.В. Підбуцька*

Підп. до друку р. Формат 60 × 84 1/8. Папір Prima Сору
Друк – ризографія. Гарнітура Times. Умов. друк. арк. Обл.-видав. арк.
Наклад 100 прим. Зам. № . Ціна договірна.

НТУ “ХПІ”, 61002, Харків-2, вул. Кирпичова, 2

Видавничий центр НТУ “ХПІ”. Свідоцтво ДК № 116 від 10.07.2000 р.
Друкарня НТУ “ХПІ”, 61002, Харків, вул. Кирпичова, 2

І РОЗДІЛ
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ
ДУХОВНО-МОРАЛЬНИСНИХ ОСНОВ ТА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ГУМАНІТАРНО-ТЕХНІЧНОЇ ЕЛІТИ

УДК 316.4

Байдак Т.М., Болотова В.О., Ляшенко Н.О.
м. Харків, Україна

ПРОФЕСІОНАЛІЗМ ЯК ВІДПОВІДАЛЬНЕ СТАВЛЕННЯ
ДО ПРОФЕСІЇ

Поняття «професіоналізм» визначається в енциклопедії з соціології як висока ступінь оволодіння якою-небудь професією, яка характеризується майстерністю і високою компетентністю. Досягнення працівником певного рівня професіоналізму базується на придбанні ним необхідного обсягу теоретичних знань та оволодінні трудовими вміннями і навичками в практичній діяльності. Удосконалення в професійному відношенні передбачає проходження індивідом ряду етапів, що включають різні форми спеціальної освіти, зростання кваліфікації, спеціалізацію. Наголошується, що професіоналізм є якісною характеристикою працівника, він властивий представникам соціальної групи професіоналів.

Тобто професіоналізм – це інтегральна якість (новоутворення) суб'єкта праці, що характеризує продуктивне виконання професійних завдань, яке зумовлене творчою самодіяльністю і високим рівнем професійної самоактуалізації.

Професіонал – це людина, яка досконало володіє професією, спрямована на розвиток та самовдосконалення у своє професії. Професія вимагає від особистості бачення її у колі різноманітних соціальних зв'язків, розуміння специфіки професійної діяльності, знання всіх вимог до неї та людей цієї професії, готовності виконувати професійні завдання у мінливій соціальній ситуації.

Передумовою становлення професіонала виступає спрямованість особистості, основою якої є ціннісні орієнтації. Останні являють собою ядро внутрішнього світу людини, яке направляє її професійну діяльність. Тому цінність професії загалом та професійні цінності зокрема є

необхідною умовою формування професіоналізму. Проблема становлення професіонала – це, у першу чергу, проблема особистісного, соціального та професійного розвитку фахівця як суб'єкта соціальної дії. Все необхідне, щоб називатися професіоналом – знання та навички професійної діяльності, формуються у процесі професійного розвитку. У ході цього процесу людина набуває професіоналізму.

До поняття професіоналізм тісно наближується поняття компетентність яка передбачає знання, поінформованість або авторитет у бідь-якій сфері. Структура і зміст професійної компетентності визначаються специфікою праці. За типологією А. Марченко професійна компетентність складається з наступних компонентів, які удосконалюються у процесі подальшої професійної діяльності

- спеціальна складова – володіння власне професійною діяльністю на досить високому рівні, здатність проектувати свій подальший професійний розвиток;

- соціальна складова – володіння спільною (груповою, кооперативною) професійною діяльністю, співробітництвом, а також прийнятими в даній професії прийомами професійного спілкування, соціальна відповідальність за результати своєї професійної праці;

- особистісна складова – володіння прийомами особистісного самовираження та саморозвитку засобами протистояння професійним деформаціям особистості;

- індивідуальна складова – володіння прийомами самореалізації та розвитку індивідуальності у межах професії, готовність до професійного зростання, вміння раціонально організувати свою працю без перевантажень [1].

Шевченко Н.Ф. вказує, що ще двома важливими поняттями, пов'язаними із поняттям професіоналізму та близькими до нього, є поняття професійної майстерності та свідомості (самосвідомості).

Професійна майстерність розглядається як утворення, яке виявляється у високому рівні розвитку знань, навичок, вмінь, що забезпечують її успіх у даній професійній діяльності.

Професійна самосвідомість – це самосвідомість людини, для якої конкретна трудова діяльність є головним засобом ствердження почуття власної гідності, особистості що відбулася. Як особлива форма свідомості професійна свідомість змінюється разом із професійним розвитком

особистості. Вона формується й розвивається протягом усіх етапів професіогенезу особистості, і у кожний конкретний момент вона характеризує стан цього розвитку. Професійна свідомість репрезентує характер і рівень професіогенезу, і є необхідною для виконання професійних функцій [2].

Вихідним для професіоналізму є категорія професії. Існує достатньо велика кількість визначень категорії професія. Умовно їх можна об'єднати у шість груп.

1. Професія як сума видів трудової діяльності, що охоплює усі види трудової діяльності галузі виробництва. Ці виробництва розділені подетально і технологічно, тому професія – комплекс відповідних спеціальностей.

2. Професія як спеціалізована і інституціалізована діяльність, до якої входить сукупність або система робіт, виділених у більш-менш однорідну цілісність у рамках існуючого суспільного і технічного поділу праці. Ця діяльність здійснюється індивідами відносно тривалий час на основі спеціалізованих здібностей (освіти і знань) і забезпечує прибуток для підтримки існування людини.

3. Професії як види конкретної праці, що розрізняються за характером. Соціологи частіше вивчають характер не стільки суспільної, скільки індивідуальної праці, тобто професійно-кваліфікаційні розбіжності працівників. Як правило, в якості показників обираються: співвідношення виконавських і організаційних функцій, ступінь їхнього різноманіття й інтелектуальної напруги, рівень самоорганізації, складність, соціально-економічна оцінка труда працівників.

4. Професія як рід трудової діяльності великої групи людей, об'єднаних загальним родом занять, трудової діяльності (у суспільстві існує ієрархія професій, що залежить від ступеня складності і відповідальності виконуваної роботи і віддзеркалювана в суспільній свідомості у вигляді престижу професій).

5. Професія як комплекс теоретичних знань і практичних навичок, необхідних для виконання певної роботи в одній з галузей виробництва. Вона визначається характером продукту, що виготовляється, і специфічних умов виробництва в даній галузі.

6. Професія як рід трудової діяльності (заняття) людини, що володіє комплексом спеціальних теоретичних знань і практичних

навичок, надбаних у результаті спеціальної підготовки, досвіду роботи. Професійна діяльність зазвичай є основним джерелом доходу [3].

З точки зору С.Г. Струмиліна професія- це сукупність придбаних шкільною або позашкільною виучкою спеціальних навичок, що з'єднуються зазвичай в одній особі і поєднуються загальною назвою. У тому разі, коли необхідно підкреслити, що виучка (підготовка) означає набуття не тільки навичок, але і знань, дається більш широке визначення професії. Професія – рід трудової діяльності (заняття) людини, що володіє комплексом спеціальних теоретичних знань і практичних навичок, набутих у результаті спеціальної підготовки, досвіду роботи. Таке визначення професії підходить до аналізу професіоналізму.

Показниками професіоналізму можуть виступати:

- розуміння системи моральних цінностей, менталітету професії;
- здібність до накопичення й аналізу власного професійного досвіду;
- проектування себе як професіонала;
- вироблення індивідуального стилю професійної діяльності;
- адекватність професійних дій, здатність позитивно ставитися до себе як професіонала;
- відсутність особистісних деформацій;
- наявність професійно важливих якостей, найбільш адекватних даній професійній діяльності[4].

А.К. Маркова виділяє два види професіоналізму:

- 1) «нормативний професіоналізм» є сукупністю особистісних характеристик людини, необхідних для успішного виконання праці;
- 2) «реальний професіоналізм» відображає факт володіння людиною необхідним нормативним набором психічних якостей, коли професіоналізм стає внутрішньою характеристикою особистості [5].

Т. М. Буякас визначила три основні підстави професіоналізму:

- 1) творчий підхід до справи;
- 2) органічне переплетіння, єдність процесів професійної діяльності та життя;
- 3) високий рівень розвитку ціннісно-сислової сфери [6].

Але найбільш ґрунтовний аналіз поняття та сутності професіоналізму було зроблено О. О. Деркачем, який представив

професіоналізм в якості системи, що складається з чотирьох взаємозалежних підсистем: професіоналізму особистості, професіоналізму діяльності, нормативності діяльності і поведінки та продуктивної Я-концепції [4].

Професійна діяльність – це активність працівника, спрямована на перетворення предмета праці з метою одержання результату, що відповідає суспільним та особистим матеріальним та духовним потребам.

Професіоналізм діяльності характеризується гармонічним сполученням високої професійної компетентності і професійних умінь і навичок на рівні майстерності, а також соціальних інваріантів професіоналізму, які характеризують спеціальні базисні уміння.

Основним компонентом підсистеми професіоналізму діяльності є професійна компетентність. Професійна компетентність визначається як система знань, що постійно розширюється і дозволяє виконувати працівникам професійні завдання із високою продуктивністю. Структура й зміст професійної компетентності багато в чому визначаються специфікою виконуваної професійної діяльності і її приналежності до певних типів.

Професійна компетентність безпосередньо зв'язана і з професіоналізмом особистості, тому до підструктури професіоналізму діяльності відноситься лише та її складова частина, яка включає вміння ефективно діяти в своїй службовій сфері [7].

Особистість професіонала – це сукупність якостей, властивостей, станів працівника, що створюють можливості здійснення їм професійної діяльності і водночас самі змінюються і удосконалюються в ході праці.

В широкому розумінні система професіоналізму особистості містить вимоги до рівня розвитку різноманітних характеристик і властивостей працівника, які багато в чому визначають високу ефективність професійної діяльності. Дані властивості, якості і характеристики мають різноманітне сутнісне значення.

Професіоналізм особистості досягається в процесі і в результаті розвитку здібностей і їхнього збагачення. Це важливі характеристики потенціалу будь-якої людини як суб'єкту праці. Тут мова в основному йде про так звані загальні і окремі здібності, тобто якості особистості, що визначають успішність оволодіння професійною діяльністю й удосконалювання в ній. Серед загальних і окремих здібностей особлива роль належить інтелектуальним, які

мають системну властивість, тому що основою всякого розвитку є, насамперед, розвиток інтелектуальний.

Особистість як суб'єкт праці прагне до індивідуально-професійного розвитку і досягнення професіоналізму в тому випадку, коли в нього потужні, але адекватні мотиви професійних досягнень і професійної самореалізації. Сукупність умов і чинників, що стимулюють працівника до досягнень, утворюють мотиваційну основу розвитку професіонала .

На формування мотивації досягнення сильно впливають цінності працівника, особистісні стандарти й еталони. Справжній професіонал, у якого високі еталони якості професійної діяльності і стосунків, має досить жорстку систему нормативної регуляції, що спонукає його постійно притримуватися цих еталонів і стандартів. Іншими словами, дані цінності виступають ще і як моральний регулятор поведінки і стосунків [7].

Розвиток підсистеми нормативності діяльності і поведінки є важливою складовою професіоналізму особистості і становлення професіонала. Справжній професіонал, у якого високі еталони якості професійної діяльності і стосунків, має досить жорстку систему нормативної регуляції, що спонукає його постійно притримуватися цих еталонів і стандартів. Іншими словами, дані норми виступають ще і як моральний регулятор поведінки і стосунків. Моральні норми працівника є своєрідною особистісною проекцією норм професійно-групових і соціальних. Професійно-групові норми не є нормативно заданими, але являються такими, що відіграють роль найважливішого засобу регуляції поведінки персоналу трудової організації, характеру взаємовідносин всередині окремих її підрозділів. Професійно-групові норми, що базуються на прийнятих еталонах, дозволяють підвищити стійкість колективу, здійснювати соціальний контроль над його членами і тим самим знизити ймовірність у них можливого відхилення від норм професіоналізму. Професійно-групові норми набувають якості моральних у випадку, коли вони мають головним чином позитивну спрямованість, із перевагою тих, що стимулюють розвиток і забезпечують нормативність мотивів [5].

Структура системи моральної регуляції діяльності і поведінки професіоналів відрізняється складністю і містить у собі такі взаємозалежні базисні компоненти:

- мотиваційний (позитивне ставлення до обраного виду професійної діяльності, прагнення до самореалізації і досягнень, моральні і професійні установки й інтереси);
- когнітивний (знання про професійну етику, уявлення про моральність і моральні норми);
- регулятивний (володіння засобами і прийомами, необхідними для розуміння змісту моральних цінностей і норм);
- позиційний (позитивне ставлення до об'єкту діяльності та колег, з якими здійснюються професійні взаємодії, обов'язковість і відповідальність перед ними);
- емоційно-вольовий (здатність до морального співпереживання, спроможність відчувати задоволення від роботи, ініціативність);
- оцінювальний або рефлексивний (моральна самооцінка своєї підготовки, результатів діяльності і службових стосунків) [7].

Гармонічна єдність даних компонентів і складає нормативну систему моральної регуляції поведінки і стосунків професіонала.

Індивідуально-професійний розвиток працівника до рівня професіонала можливий при наявності продуктивної Я-концепції як четвертої підсистеми професіоналізму.

Вона являє собою стійку усвідомлену неповторну систему уявлень працівника про самого себе, свої можливості і перспективи, на основі чого він будує свої стосунки і взаємодії. Адекватні уявлення дозволяють сформувати реалістичні індивідуально-професійні стандарти, програми розвитку і саморозвитку, будувати гармонічну і продуктивну систему професійних взаємодій і стосунків.

Отже, з позицій соціології професіоналізму становлення та розвиток професіонала можна розглядати як процес і результат системних перетворень особистості працівника, котрі включають взаємозалежні прогресивні зміни таких основних підсистем, як: підсистема професіоналізму діяльності (розвиток професійної компетентності, професійних навичок і умінь); підсистема професіоналізму особистості (розвиток здібностей, професійно важливих і індивідуально-ділових якостей, рефлексивної організації і рефлексивної культури, творчого й інноваційного потенціалу, мотивації досягнень); підсистема нормативності діяльності і поведінки

(формування професійної і моральної системи регуляції поведінки, діяльності і стосунків); підсистема продуктивної Я-концепції [4].

До інтегральних показників професіоналізму відносяться: ефективність професійної діяльності; процесуальні характеристики діяльності; розвиненість професійного спілкування; зрілість особистості професіонала.

Конкретні показники професіоналізму включають критерії, по яких можна здійснювати його оцінювання, а саме: високу стабільну продуктивність або ефективність діяльності; високий рівень кваліфікації і професійної компетентності працівника; оптимальну інтенсивність і напруженість праці; високу організованість діяльності; низьку опосередкованість (залежність від зовнішніх чинників); креативність; можливість розвитку працівника як особистості; спрямованість на досягнення позитивних соціально-значимих цілей соціально схвалюваними методами [7].

Процес передачі знань індивіду здійснюється через інститути освіти, організацію певної форми зовнішньої предметної діяльності та вrostання індивіда в професійну культуру, що, в свою чергу, відбивається у свідомості людини та механізмах регуляції її поведінки. Вважаючи, що професійна свідомість – це цілісне відображення об'єктивних умов і процесів праці, результатом якого стає формування внутрішнього особистісного відношення до професії та професійної діяльності, вона виступає внутрішнім регулятором та мотиватором останньої, тобто визначає відношення індивіда до вимог інституту професії та власні претензії до нього. Ці обидва боки професійної свідомості тісно пов'язані один з одним, тому професіоналізм взагалі не може бути масовим явищем.

Можна погодитися з Х'юз та Гальтоном, що тільки певна частина сукупного працівника в змозі засвоїти ідеї професіоналізму, цінності професії, дістати висот професійної свідомості. Діяльність професіонала відрізняється від діяльності інших працівників тим, що вирішення професійних завдань здійснюється ним у відповідності зі системою власних мотивів, головним серед яких є прагнення до самовираження, тобто найбільш повної реалізації своїх здібностей, схильностей, умінь та навичок. Це дозволяє особистості усвідомити своє місце в системі поділу праці, у світі професій, реально оцінити свої можливості [5].

Конкретні функції професіоналізму людини орієнтовані на забезпечення вирішення наступних узагальнених професійних завдань:

- створення споживчих вартостей, якість, надійність і продуктивність яких не нижче нормативного рівня;
- виробництво, збереження і розвиток нормативно схвалованого способу професійної діяльності;
- відтворення, збереження і розвиток професійної спільності, учасником якої є фахівець і яка, в свою чергу, є частиною всього професійного співтовариства[4].

Конкретизація функцій професіоналізму дозволяє звернутися до аналізу тих якостей професіонала, які забезпечують їх реалізацію. До них відносяться професійно важливі якості і відношення людини до професійної діяльності і до професії в цілому.

Таким чином, можна сказати, що професіоналізм – це відповідний набір та стан розвитку системи діяльнісних, професійно-ділових, комунікативних та особистісних якостей, які формуються за умови відповідального ставлення до професії та забезпечують ефективну професійну діяльність, реалізуючись у професійній культурі та етиці.

Список літератури: 1. Шмиголь І. Сутність та структура професійної компетентності педагога І.Шмиголь // Проблеми підготовки сучасного вчителя № 4 (Ч. 1), 2011 2. Шевченко Н. Ф. Формування професійної свідомості практичних психологів у системі вищої освіти [Електронний ресурс] / Н. Ф. Шевченко. Режим доступу: http://librar.org.ua/sections_load.php?s=philosophy_psychology&id=1074&start=1 3. Белікова Н.О. Ключові поняття професійної підготовки майбутніх фахівців з фізичної реабілітації [Електронний ресурс] / Н.О.Белікова Режим доступу: <http://intkonf.org/kand-biol-nauk-belikova-no-klyuchovi-ponyattya-profesiyanoi-pidgotovki-maybutnih-fahivtsiv-z-fizichnoyi-reabilitatsiyi/> 4. Деркач А.А. Акмеологія Учебник. /А.А.Деркач - М.: РАГС, 2002. - 650 с. 5. Маркова А. К. Психология профессионализма. / А. К. Маркова - М.: Международный гуманитарный фонд «Знание», 1996. - 312 с. 6. Бурякас Т.М. Становление стойкого интереса к профессиональной деятельности [Електронний ресурс] / Т.М. Бурякас Режим доступу: stanovlenie-stoykogo-interesa-k-professionalnoy-deyatelnosti.pdf 7. Погрібна В.Л. Соціологічний підхід у правоохоронній акмеології: постановка проблеми [Електронний ресурс] / В.Л. Погрібна Режим доступу: cyberleninka.ru/sotsiologicheskij-podhod-v-pravoohranitelnoy-akmeologii-postanovka-problemy.pdf

- Bibliography (transliterated):** 1. Shmigol I. SutnIst ta struktura profesIynoyi kompetentnosti pedagoga I. Shmigol //Problemi pIdgotovki suchasnogo vchitelya # 4 (Ch. 1), 2011 2. Shevchenko N. F. Formuvannya profesiyanoi svidomostiI praktichnih psihologiv u sistemI vischoYi osvIti [Elektronniy resurs] / N. F. Shevchenko. Rezhim dostupu: http://librar.org.ua/sections_load.php?s=philosophy_psychology&id=1074
3. Belikova N.O. Klyuchovi ponyattya profesiyanoi pidgotovki maybutnih fahivtsiv z fizichnoyi reabilitatsiyi [Elektronniy resurs]/ N.O. Belikova Rezhim dostupu: <http://intkonf.org/kand-biol-nauk-belikova-no-klyuchovi-ponyattya-profesiyanoi-pidgotovki-maybutnih-fahivtsiv-z-fizichnoyi-reabilitatsiyi/>
4. Derkach A.A. Akmeologiya Uchebnik. / A.A. Derkach - M.: RAGS, 2002. - 650 s. 5. Markova A. K. Psihologiya professionalizma. / A. K. Markova - M.: Mezhdunarodniy gumanitarniy fond «Znanie», 1996. - 312 s. 6. Buryakas T.M. Stanovlenie stoykogo interesa k professionalnoy deyatelnosti [Elektronniy resurs]/ T.M. Buryakas Rezhim dostupu: stanovlenie-stoykogo-interesa-k-professionalnoy-deyatelnosti.pdf 7. Pogribna V. SotsIologIchniy pIdhId u pravoohoronny akmeologiyi: postanovka problemi [Elektronniy resurs]/ V. Pogribna Rezhim dostupu: cyberleninka.ru/sotsiologicheskij-podhod-v-pravoohranitelnoy-akmeologii--postanovka-problemy.pdf

Т.М. Байдак, В.О. Болотова, Н.О. Ляшенко

ПРОФЕСІОНАЛІЗМ ЯК ВІДПОВІДАЛЬНЕ СТАВЛЕННЯ ДО ПРОФЕСІЇ

Стаття присвячена важливій для любого суб'єкта праці якості – професіоналізм. Професіоналізм розглядається як відповідний набір та стан розвитку системи діяльнісних, професійно-ділових, комунікативних та особистісних якостей, які формуються за умови відповідального ставлення до професії, забезпечують ефективну професійну діяльність та реалізуються у професійній культурі та етиці.

Ключові слова: професіоналізм, професія, професіонал, професійна компетентність

T. Baidak, V. Bolotova, N. Lyashenko

PROFESSIONALISM AS A RESPONSIBLE ATTITUDE TO THE PROFESSION

The article focuses on the most important quality that should have employees – professionalism. Professionalism is considered as a set and the state of development of active, professional and business, communication and personal qualities that are formed under the condition responsible attitude to the profession, provide effective professional activities, and realize in the professional culture and ethics.

Keywords: professionalism, occupation, professional, professional competence

Т.М. Байдак, В.А. Болотова, Н.А. Ляшенко

ПРОФЕССИОНАЛИЗМ КАК ОТВЕТСТВЕННОЕ ОТНОШЕНИЕ К ПРОФЕССИИ

Статья посвящена важному для любого субъекта труда качеству - профессионализм. Профессионализм рассматривается как набор и состояние развития системы деятельностных, профессионально-деловых, коммуникативных и личностных качеств, которые формируются в процессе ответственного отношения к профессии, обеспечивая профессиональную деятельность и реализуются в профессиональной культуре и этике.

Ключевые слова: профессионализм, профессия, профессионал, профессиональная компетентность

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.11.2016

УДК 378

*Бєлова Т.Н., Варютта Т.І.
Україна, м. Харків*

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ГУМАНІТАРНОЇ ЕЛІТИ В УМОВАХ ТЕХНІЧНОГО ВНЗ

Розбудова України як суверенної держави, турбота про її майбуття висувують на чільне місце проблему громадянського і правового виховання . Адаже стабільність і могутність держави залежать від

свідомості її громадян . Надзвичайно важливим завданням освіти є виховання справжнього громадянина: освіченого, активного, здатного жити і працювати в умовах демократії, спроможного забезпечувати незалежність України, мати постійну відповідальність за себе, за свою країну, за свій народ. Сучасний ВНЗ формує свідомого громадянина, тому й відіграє значну роль у громадянському вихованні.

Актуальність громадянського виховання особистості у сучасному українському суспільстві великою мірою зумовлюється необхідністю державотворчих процесів на засадах гуманізму, демократії, соціальної справедливості, що мають забезпечити усім громадянам рівні стартові можливості для розвитку й застосування їх потенційних здатностей, досягнення цілей як умови реалізації найголовнішої соціально-психологічної потреби особистості - потреби у самовизначенні та самоствердженні.

Процес розбудови й утвердження суверенної, правової, демократичної, соціальної держави органічно пов'язаний із становленням громадянського суспільства в Україні, що передбачає суттєву трансформацію світоглядних орієнтацій та самосвідомості молоді.

Ці процеси вимагають формування громадянської і правової культури. Важливу роль у цьому плані відіграють всі ланки системи освіти загалом і громадянська освіта та виховання, особливо у суспільстві перехідному, де вони не тільки підтримують, а й закладають основи демократичної ментальності, формують у громадян ідеї та поняття про права і обов'язки людини, виховують здатність до критичного мислення, уміння відстоювати свої права, інтереси, переконання, усвідомлювати свої обов'язки та виявляти толерантність до поглядів іншої людини, керуватися у вияві соціальної активності демократичними принципами, формування людини-громадянина, для якої демократичне громадянське суспільство є осередком реалізації творчих можливостей, задоволення особистих і соціальних інтересів.

Громадянське виховання – формування громадянськості як інтегрованої якості особистості, що дає людині можливість відчувати себе морально, політично і юридично дієздатною та захищеною.

У розділі «Національне і громадянське виховання національної доктрини розвитку освіти XXI століття» сказано : « Освіта спрямована на втілення в життя української національної ідеї, виховує громадянина і патріота України, прищеплює любов до української мови і культури,

повагу до народних традицій». Особливої актуальності громадянське виховання набуває для сучасної української ситуації, яка характеризується слабкістю громадянського суспільства і не завжди можливістю громадян відстояти свої права перед державними інституціями. Виховувати громадянина – означає підготувати майбутніх спеціалістів до участі у розв'язанні сьогоденних та перспективних завдань держави і громадянського суспільства. Виконувати ці завдання означає: сформувати у молодій людини комплекс особистих якостей і рис характеру, що є основою специфічного способу мислення та спонукальною силою повсякденних дій, вчинків, поведінки. Сутність громадянської освіти полягає у наданні кожній особистості знань, необхідних для існування й ефективного функціонування в сучасному суспільстві.

Громадянськість – духовно-моральна цінність, світоглядна і психологічна характеристика особистості, що визначає її обов'язок і відповідальність перед співвітчизниками та Батьківщиною.

Важливу роль у громадянському вихованні відіграють усі ланки системи освіти і громадянська освіта та виховання зокрема. Удосконалення виховної роботи у вищому навчальному закладі обумовлено необхідністю мати всебічно розвиненого висококваліфікованого, відповідального спеціаліста, який у ВНЗ 1-1 рівня акредитації повинен отримати не тільки суму знань, але й придбати культурні, моральні, правові навички, а також розвинути творчі здібності.

Проблеми громадянського виховання і відповідальності, гуманітаризації технічної освіти постали не випадково. Технократизм науки не сприяє формуванню творчої особистості, науковий світогляд якої має бути розвиненим, збагаченим про світ, суспільство, право тощо. Тому становлення сучасної системи української освіти і виховання повинно орієнтуватися на гуманітарну сферу, яка сприятиме самоорганізації особистості, формувати національно-патріотичний світогляд, високі моральні якості громадянина України.

Мета особистісно-орієнтованої і освіти і виховання – знайти, підтримати і розвинути людину в людині, закласти механізм самореалізації особистості. Розвиток громадянськості на сучасному етапі означає вивільнення особистості відрізного роду обмежень, створення умов студентського буття, де б людина почувалася не спостерігачем, а виконавцем тих процесів, які відбуваються, творцем життєтворення, громадянином відповідальним за свої вчинки. Період навчання у вузі є

насиченим на різну інформацію, різну поведінку, і саме тут молода людина має вибрати те, що буде визначати її життєвий шлях і, по великому рахунку, шлях держави. Ось чому так важливо в цей час проводити цілеспрямовану діяльність щодо культурного розвитку, соціальної та психологічної підтримки особистості, формування правосвідомості, патріотизму і відповідальності студентів.

Сьогодні в суспільстві спостерігається постійне випередження виховання – навчанням, свідомості - знаннями, що супроводжує людство впродовж усієї історії і з кожним століттям стає все швидшим. Настав час, коли людство має поставити виховання і свідомість далеко попереду навчання. Бо виховання - це «вбирання в себе» кожною особистістю культури народу і творення з вихованця людини даної епохи, введення його в сферу загальнолюдських цінностей. Як писав видатний мислитель ХІХ ст. Й. Гійо, виховання – це мистецтво, яке добуває з глибини душі людини і збуджує до життя все, що в ній дремає, яке розвиває одночасно всі її сили і допомагає їй прямувати до цілі, словом освідчує людину.

Особлива роль у цій справі належить викладачам суспільних дисциплін. Саме ці дисципліни у системі вищої освіти сприяють загальнокультурному розвитку студентів, формуванню їх творчої уяви, вмінню вірно орієнтуватися у навколишньому середовищі. Під час викладання історії України, філософії, правознавства, економічної теорії, культурології, а також проведення виховної роботи, увага студентів акцентується на проблемі діалектичної єдності загальнолюдських цінностей, соціального та гуманітарного мислення, формування у студентської молоді національно-патріотичного світогляду, високих моральних якостей громадянина України. Справа у тому, що покоління, які вступають у життя, застають певну цілісну реальність, людина не народжується з готовими ціннісними уявленнями, їх формування проходить у процесі життєдіяльності. Цілісна структура особистості, з одного боку, процесу засвоєння людиною суспільних цінностей та соціальних норм, які для неї є орієнтирами при освоєнні соціального світу, а іншого - процес становлення структури людського «Я» та самосвідомості. Необхідно враховувати те, що студентський вік є періодом найбільш інтенсивного соціального формування особистості. Це період інтенсивних пошуків, самоствердження, морального удосконалення і формування соціальної зрілості, розвитку професійного мислення і образу поведінки, тобто період, який суттєво впливає на всі подальші роки життя.

Виховання громадянськості і відповідальності повинне проходити в атмосфері особливій, специфічній. Молода людина живе у світі емоцій, їй постійно потрібне щось яскраве, вражаюче, прекрасне, урочисте, хвилююче душу, і в той же час осмислено мудре, глибоке за змістом, поживне для розуму як найдобротніший матеріал для найсерйозніших роздумів. Абсолютно не допустимо, щоб це було байдуже - сіре та примітивно - поверхове. Процес виховання досягає мети, коли вихованець відповідає стандарту життя, діяльності, поведінки. Виховання, як і навчання, пов'язане з практикою, реальними процесами життя суспільства і індивіда.

Щоб виховувати студента справжнім громадянином, треба передусім ознайомити його зі змістом понять і категорій, що мають своїм структуроутворюючим центром поняття громадянськість. Тобто громадянська освіта посідає важливе місце і передбачає насамперед політичну, економічну, правову освіченість та здатність керувати відповідними знаннями в сучасних умовах. Завданням громадянського виховання повинне бути усвідомлення громадянами України необхідності державотворчих процесів у поєднанні з розбудовою громадянського суспільства, а також формування у молодого покоління почуття патріотизму, почуття відповідальності, відданості Батьківщині й водночас відчуття належності до світової спільноти.

Громадянське виховання потребує додержання таких принципів:

- Принцип гуманізації та демократизації виховного процесу, який передбачає рівноправність, рівні зобов'язання учасників виховної взаємодії, їх взаємоповагу, переважаючу діалогічність взаємодії, що викликає у вихованця позитивну налаштованість до впливів вихователя, відкритість до сприйняття громадянських цінностей: ширості, доброти, справедливості, доброзичливості, співчутливості, милосердя тощо.

- Принцип самоактивності й саморегуляції сприяє розвитку у вихованця суб'єктних характеристик, формує здатність до критичності й самокритичності, до прийняття самостійних рішень, вироблення громадянської позиції особистості, почуття відповідальності .

- Принцип системності передбачає гармонійне вживання нових якостей у структурі особистості.

- Принцип комплексності та міждисциплінарної інтегрованості, який передбачає поєднання навчального й виховного процесів, зусиль різних інституцій: сім'ї, школи, вузу, громадянських чеснот особистості,

громадських спілок, молодіжних самодіяльних угруповань, релігійних організацій – усіх об'єднань, що причетні до процесу виховання та самовиховання.

- Принцип наступності та безперервності: починаючись у дошкільному віці, з перших років життя дитини, громадянське виховання проходить ряд етапів, протягом яких поступово формується особистість. Він є безперервним, нескінченним, триває протягом усього свідомого життя людини.

- Принцип культури відповідності, означає єдність громадянського виховання з історією та культурою народу, його мовою, народними традиціями та звичаями, що забезпечують духовну єдність, наступність та спадкоємність поколінь.

- Принцип інтеркультурності. В його основі - інтегрованість української та загальнолюдської культури. Полягає у забезпеченні передумов для формування особистості на національному ґрунті, її відкритості для інших ідей та цінностей. Лише така особистість здатна зберігати національну ідентичність, бо усвідомлює національну культуру як невід'ємну складову культури світової.

Мета громадянського виховання:

- сформувати свідомого громадянина-патріота, тобто людину, якій притаманні особистісні якості й риси характеру, спосіб мислення, вчинки та поведінка, спрямовані на розвиток демократичного громадянського суспільства в Україні;

- визнання й забезпечення в реальному житті прав людини як гуманістичної цінності та єдиної норми всіх людей без будь-яких дискримінацій, на чому будується відкрите, демократичне, громадянське суспільство;

- усвідомлення взаємозв'язку між ідеями індивідуальної свободи, прав людини та її громадянською відповідальністю;

- формування національної свідомості, належності до рідної землі, народу, визнання духовної єдності поколінь та спільності культурної спадщини, виховання почуття патріотизму, відданості служінню Батьківщині;

- утвердження гуманістичної моралі та формування поваги до таких цінностей як свобода, рівність, справедливість;

- формування соціальної активності особистості на основі соціальних умінь: готовність до участі у процесах державотворення,

здатність до спільного життя та співпраці у громадянському суспільстві, готовність взяти на себе відповідальність; здатність розв'язувати конфлікти у відповідності з демократичними принципами, до самостійного життєвого вибору на основі гуманістичних цінностей;

- формування працелюбності особистості, відповідальності за свої дії;

- формування політичної та правової культури засобами громадянської освіти, яка забезпечує знання про політичні системи та владу на всіх рівнях суспільного життя, про закони та законодавчі системи, виховання поваги до Конституції України, законодавства, державної мови;

- розвиток критичного мислення, що забезпечує здатність усвідомлювати та відстоювати особисту позицію в тих чи інших питаннях, вміння знаходити нові ідеї та критично аналізувати проблеми, брати участь у дебатах, вміння переосмислювати дії та аргументи, передбачати можливі наслідки дій та вчинків;

- уміння визначати форми та способи своєї участі в житті суспільства, спілкуватись з демократичними інститутами, органами влади, захищати і підтримувати закони та права людини, бути обізнаним зі способами соціального захисту;

- формування інтеркультурного менталітету, сприйнятливості до культурного плюралізму, загальнолюдських цінностей, толерантного ставлення до інших культур і традицій;

- вироблення негативного ставлення до будь-яких форм насильства, активне попередження тенденцій до виявлення деструктивного націоналізму, проявів шовінізму, фашизму, ідеалів, гуманізації міжнародних стосунків, визнання головним пріоритетом права людини націй і народів, постійної уваги до світових проблем.

Реалізація основних завдань і принципів громадянського виховання у національній системі освіти здійснюється за такими пріоритетними напрямками:

- патріотичне виховання – формування патріотичних почуттів означає вироблення високого ідеалу служіння народові, готовність до трудового та героїчного подвигу в ім'я процвітання української держави.

- моральне виховання – прищеплення і розвиток моральних почуттів, переконань і потреби поводити себе згідно з моральними нормами, що діють в суспільстві. Виховуючи у студентів естетичні погляди, смаки, які ґрунтуються на народній етиці та кращих надбаннях

цивілізації, громадянське виховання передбачає вироблення у них умінь власноручно примножувати культурно-мистецьке надбання народу, відчувати прекрасне у повсякденному житті.

Одним з провідних напрямків виховання молоді є правове виховання, значну роль у якому відіграє вивчення курсу «Основи правознавства», яке розкриває багатогранні функціональні можливості. Правове виховання і формування правової культури за своїм змістом є безперервний, постійний процес перетворення існуючих правових знань у внутрішній світ людини, засвоєння ним норм, правил, звичок та інше що повинно стати необхідним для нього як об'єктивна даність, яку вона сприяє і засвоює. Тому теоретичний розгляд і осмислення понять, структури і видів правосвідомості та правової культури, форм і методів формування у кожної людини цих правових якостей слід вважати дуже актуальною проблемою. Ідеологічні елементи правової свідомості виступають елементами правової культури та правового виховання. Правова культура – це глибокі знання й розуміння права, ретельне виконання його вимог як усвідомленої необхідності та внутрішньої переконаності. Необхідно пам'ятати, що в основі права лежить принцип справедливості, що характеризує моральний зміст нормативного характеру правил поведінки, встановлених і забезпечених державою. Правове виховання студентської молоді є засобом підвищення правосвідомості та правової культури і виглядає як цілеспрямований, повсякденний, систематичний вплив юридичної теорії та практики на свідомість студентів. Визначальною характеристикою громадянської зрілості як результату громадянського виховання є розвинена правосвідомість – усвідомлення своїх прав, свобод, обов'язків, ставлення до Закону, до інститутів державної влади. Правосвідомість охоплює знання, почуття, волю, уяву, думку і сферу підсвідомого духовного досвіду особистості. Її основою є усвідомлення, що головне завдання України як цивілізованої держави полягає в захисті соціальних інтересів, прав і свобод своїх громадян. Держава має гарантувати кожному можливість працювати і творити за своєю власною ініціативою. Права людини абсолютні. Свобода і незалежність особистості є умовою безпеки і розквіту України. Тому ніхто не повинен бути позасистемою захисту, турботи і сприяння. В той же час держава мусить гарантувати кожному реальну можливість працювати і творити за своєю вільною і творчою ініціативою. Права людини абсолютні, інтереси держави і суспільства відносні. Правова держава

дотримується верховенства Закону, якому рівною мірою підкоряються всі його органи, а також громадські організації і окремі особи.

Для того, щоб захистити свої права, громадянин зобов'язаний добровільно дотримуватись чинних законів, знати не лише свої права, але й сприймати їх як свої обов'язки. В цьому діалектика взаємовідносин прав і обов'язків, головна суть виховання правосвідомості.

Правова демократична держава, якою прагне стати Україна, передбачає, що її громадяни не лише добровільно дотримуватимуться чинних законів, але й конституційними методами боротимуться за нові, кращі закони. Таким чином усі ланки системи освіти і виховання відіграють важливу роль у громадянському вихованні і формуванні на цих засадах громадянського суспільства. Громадянська освіта посідає важливе місце і передбачає насамперед політичну, економічну, правову освіченість та здатність керувати відповідними знаннями в сучасних умовах. Тільки виховання громадянськості, розвиток відповідальності молодого покоління є умовою формування громадянського суспільства в Україні.

Список літератури: 1. Івченко О. Національні й загальнолюдські засади розвитку гуманістичної моралі громадянського суспільства. / О.Івченко Утн «Україна», Всеукр. асоц. політ. Наук //Освіта регіону,-2011.-Серія «Політологія,Психологія,Комунікації».-№1.с.71-86. 2. Борисенко, Ю. Професійно-нравственна культура студента и роль куратора в ее формировании / Ю. Борисенко, Е. Гвильдис //Новий колегіум: науковий інформаційний журнал. - 2007. - № 4. - С. 11-36. 3.Виховна робота зі студентською молоддю: навч. посібник для вищих навч. закладів / Т. Ю. Осипова [та інші]; Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. - Одеса: Фенікс, 2006. -288с. 4. Організація педагогічної та науково-асистентської практики (освітньо-кваліфікаційний рівень "магістр"): навч.-метод. посібник/ Київський нац. лінгвістичний ун-т; уклад. М. І. Соловей [та інші]. - К.: Ленвіт, 2007. - 112 с.. - Бібліогр.: с. 77-79 (41 назва). - (Діяльність магістранта-практиканта як куратора академічної групи) 455087 Н/Аб 5. Троцько, Г. В.Організація виховної роботи кураторів у вищому педагогічному навчальному закладі. Ч. 3: методические рекомендации. Нормативне забезпечення виховної роботи куратора академічної групи вищого педагогічного навчального закладу/ Г. В. Троцько. - Б.м., 2007. – 6. Чибісова Н. Інститут кураторства у вищому навчальному закладі/ Н. Чибісова // Новий колегіум: науковий інформаційний журнал. - 2006. - №5.

- С. 12-15. 7. Шамлян, К. Психологічні проблеми наставництва у вищій школі / К. Шамлян. - //Педагогіка і психологія професійної освіти. - 2001. - N.1 - С. 93-105.

Bibliography (transliterated): 1. Ivchenko O. Nacional`ni j zagal`nolyuds`ki zasady` rozvy`tku gumanisty`chnoyi morali gromadyans`kogo suspil`stva. / O.Ivchenko Utn «Ukrayina»,Vseukr. asocz. polit. Nauk //Osvita regionu,-2011.- Seriya «Politologiya,Psy`xologiya,Komunikaciyi».-#1.s.71-86. 2. Bory`senko, Yu. Professy`onal`no-nravstvennaya kul`tura studenta y` rol` kuratora v ee formy`rovany`y` / Yu. Bory`senko, E. Gvy`l`dy`s //Novy`j kolegium: naukovy`j informacijny`j zhurnal. - 2007. - N 4. - S. 11-36. 3.Vy`xovna robota zi students`koyu moloddyu: navch. posibny`k dlya vy`shhy`x navch. zakladiv / T. Yu. Osy`pova [ta inshi]; Pivdennoukr. derzh. ped. un-t im. K. D. Ushy`ns`kogo. - Odesa: Feniks, 2006. -288с. 4. Organizaciya pedagogichnoyi ta naukovo-asy`stents`koyi prakty`ky` (osvith`o-kvalifikacijny`j riven` "magistr"): navch.-metod. posibny`k/ Ky`yiv`s`ky`j nacz. lingvisty`chny`j un-t; uklad. M. I. Solovej [ta inshi]. - K.: Lenvit, 2007. - 112 s.. - Bibliogr.: s. 77-79 (41 nazva). - (Diyal`nist` magistranta-prakty`kanta yak kuratora akademichnoyi grupy`) 455087 N/Ab 5. Troczko, G. V.Organizaciya vy`xovnoyi roboty` kuratoriv u vy`shhomu pedagogichnomu navchal`nomu zakladi. Ch. 3: metody`chesky`e rekomendacy`y`: Normaty`vne zabezpechennya vy`xovnoyi roboty` kuratora akademichnoyi grupy` vy`shhogo pedagogichnogo navchal`nogo zakladu/ G. V. Troczko. - B.m., 2007. – 6. Chy`bisova N. Insty`tut kuratorstva u vy`shhomu navchal`nomu zakladi/ N. Chy`bisova // Novy`j kolegium: naukovy`j informacijny`j zhurnal. - 2006. - N5. - S. 12-15. 7. Shamlyan, K. Psy`xologichni problemy` nastavny`cztva u vy`shhij shkoli / K. Shamlyan. - //Pedagogika i psy`xologiya profesijnoyi osvity`. - 2001. - N.1 - S. 93-105.

Т.Н. Белова, Т.І. Варюгта

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ГУМАНІТАРНОЇ ЕЛІТИ В УМОВАХ ТЕХНІЧНОГО ВНЗ

Стаття розкриває значення та шляхи громадянського виховання і відповідальності, як умови становлення свідомої особистості, що є умовою формування громадянського суспільства. Здійснено аналіз громадянського виховання студентів на основі розгляду її моральної та правової складових.

Окремо розглянуті поняття правова культура і правосвідомість та визначено основні завдання громадянського виховання і відповідальності.

Ключові слова: Громадянське виховання, відповідальність, громадянське суспільство, правова культура, правова вихованість, правосвідомість, громадянськість.

T. Byelova, T. Varyutka

BY FORMING UNDER HUMANITARIAN ELITE TECHNICAL UNIVERSITIES

The article reveals the importance and ways of civic education and responsibility, as a condition of becoming conscious personality as a condition of formation of civil society. The analysis of civic education students based on consideration of its moral and legal components. Separately considered the concept of legal culture and legal consciousness and the main task of civic education and responsibility.

Keywords: Civic education, accountability, civil society, legal culture, legal education, justice, citizenship.

Т.Н. Белова, Т.И. Варюгга

ПУТИ ФОРМИРОВАНИЯ ГУМАНИТАРНОЙ ЭЛИТЫ В УСЛОВИЯХ ТЕХНИЧЕСКОГО ВУЗа

Статья раскрывает значение и пути гражданского воспитания и ответственности, как условия становления сознательной личности, что является условием формирования гражданского общества. Осуществлен анализ гражданского воспитания студентов на основе рассмотрения его моральной и правовой составляющих. Отдельно рассмотрены понятия правовая культура и правосознание и определены основные задачи гражданского воспитания и ответственности.

Ключевые слова: Гражданское воспитание, ответственность, гражданское общество, правовая культура, правовая воспитанность, правосознание, гражданственность.

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.11.2016

УДК 7.01

*Пазиніч С.М.
м. Харків, Україна*

БЕЗДУХОВНІСТЬ – СУБОСНОВА ДЕСТАБІЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Вища освіта постала, як ніколи до тепер, перед необхідністю підвищення і ускладнення суспільних вимог до професійної компетенції та особистісних якостей своїх випускників згідно потреб сучасної доби. Ці вимоги зумовлені глобалізацією, становленням постіндустріального укладу, високих нанотехнологій та швидкою їх зміною. За цих умов інтенсивно зростає роль загальної і професійної культури фахівців, їх чітких світоглядних позицій, моральнісних норм і принципів. Та все ж основоположним в цій шерезі вимог, на нашу думку, виступає духовна культура особистості. Такий підхід створює принципово нові психолого-педагогічні умови для проектування змісту і технологій філософії освіти, організації навчально-виховного процесу. А якщо це так, то неймовірно зростає роль духовно багатой особистості педагога, як одного з домінантних чинників вдалой підготовки фахівців на рівні національної еліти.

Однак чи готовий науково-педагогічний склад вищої школи ефективно вирішувати це складне й надзвичайно відповідальне завдання? Шкода, але ми переконано стверджуємо, що у переважній більшості викладачі не готові до цього ні психологічно, ні професійно, ні моральнісно, ні естетично, а головне – духовно. Думається, справа тут криється в тому, що педагогічний загал закладів вищої освіти традиційно формується, значною мірою, з випускників відповідних кафедр. Більшість із них закінчують аспірантуру, захищають кандидатську, а дехто навіть і докторську дисертацію. Як правило, з текстом цих дисертацій, особливо

кандидатської, знайомиться вельми вузьке коло людей, а потім цей «науковий опус» лежить мертвим тягарем десь в стільнім граді. Такі різнобічні умови, які склалися нині, налаштували шалений плин успішних «захистів» дисертацій. Зумовлено це, перш за все, тим, що статус кандидата, відповідно доцента чи професора підтримкою їх матеріально. Тож і не дивно, що наша країна займаємо одне з перших місць в світі за кількістю кандидатів, докторів, академіків на душу населення в Україні. Проте за рівнем і попитом фахівців з вищою освітою науковий потенціал плететься десь у хвості різноманітних міжнародних рейтингів. Питання в нашому контексті не ставиться про різнобічні заохочення розвитку науки в країні, це зовсім інша тема, яка потребує спеціального дослідження.

Проблема в іншому – чи суттєво підвищується рівень духовної культур і педагогічної майстерності «захисників» відповідних дисертацій. Скажемо однозначно. Ні. І це не вина «захисників», це їх біда. Оскільки переважна більшість із тих, хто захищався мав на увазі (як цього вимагають положення дисертації) лише підвищення рівня обізнаності в якійсь вузькій сфері знань. Про необхідність успішного викладання навчальних дисциплін мова зовсім не бралась до уваги. Тож новоспечені кандидати наук, не маючи належної психолого-педагогічної підготовки (а якщо посилається на Арістотеля, то це моральнісної, емоційності і тільки потім гасіо), далеко не всі, відверто говорячи, готові до професійної викладацької діяльності, через недостатню визначеність духовної спрямованості на неї та брак педагогічної досконалості.

А проблема з ясною очевидністю полягає в тім, що перш ніж вчити студентську молодь, треба мати навчених великим життєвим, педагогічним досвідом Вчителів і Педагогів. І саме в цю колізію попадає значна частина викладачів, передусім молодих, яка залишається поза межами впливу системи заходів щодо поліпшення педагогічної культури. Більше того, дехто нехтує і можливістю збагачення своєї загальної культури: роками не відвідує театр, художні музеї, консерваторії, не читає художню літературу. А це украй негативно впливає і на якість їх роботи, і на рівень підготовки фахівці, їх конкурентоспроможності на сучасному складному ринку праці. Нема чого вже і говорити про рівень мовленевої культури студентської молоді.

Стосовно актуальності проблеми прищеплення майбутнім фахівцям професійної культури хочеться висловити, можливо, дещо парадоксальну, на перший погляд, думку, яка, однак, цілком відповідає

основним тенденціям розвитку світової системи вищої освіти. Сутність цієї думки, як її чітко висловив професор Пономарьов О.С. полягає у тому, що «професійна освіта поступово перестає бути суто професійною. Вона чим далі все більш відчутно виконує гуманістичні функції виховання і особистісного розвитку людини, її соціалізації та формування духовної культури». Іншими словами, суспільство очікує сьогодні від вищої фахової освіти ефективної підготовки всебічно розвинутої особистості до повноцінного життя і діяльності в умовах нашого надзвичайно складного і динамічно мінливого світу.

Таким чином, Педагог через безпосередній науковий, етико-естетичний креативний приклад, насичений духовною культурою життєдіяльності, може і повинен виховувати в навчальних закладах унікальних, особистостей. В зв'язку з цим зайвим не буде нагадати про те, що Педагог це не тільки його творча діяльність в стінах вищого навчального закладу, а і мотивований спосіб життя. А якщо це так, то він може і зобов'язаний позитивно впливати на характер суспільних відносин у всіх його різновидах і напрямках. Адже справжній Педагог і його учні та соратники, як ніхто інший в суспільстві, мають потужний впливовий потенціал на формування і розвиток суспільної свідомості людей. А звідси, від характеру і цілеспрямованості духовної культури особистостей багато в чому залежить добробут і соціальний спокій народу в нашій країні.

Сьогодні всім відомо, що на основі наявного генетичного потенціалу кожен індивідуум в більшій або меншій мірі переймає від своєї сім'ї і соціального середовища культурні, генетично непередані традиції. Звідси, здатність вчитися шляхом наслідування спадкоємства сама по собі в змістовному плані нейтральна. Отже, щоб досягти бажаного успіху на цій вельми родючій ниві, обдарованість вимагає мотивованого керівництва з боку досвідчених педагогів. І ось тут найголовнішою впливовою дієвістю на студента має бути прищеплення йому здібності до самообмеження в просторі власної свободи, до приборкання небажаних інстинктів, до подолання сумнівних звичаїв і традицій, а також до збереження і розвитку різноманітності кращого в цих традиціях і звичаях.

За умов дотримання цього своєрідного категоричного моральнісного імперативу особистість з необхідністю прагнути до економічної, політичної, соціальної, моральнісної осібної свободи. Вона перестане мати потребу управлінням зі сторони, тобто ззовні, а розвиватиме, і цінуватиме плідне самоврядування, і цим самим

виховуватиме в собі потребу власного людського духу, наповнюючи його конструктивним змістом. У протилежному ж випадку, якщо дієво не спокусити молодь, особливо студентську, до загальної людської культури, то вона неминуче стане небезпечною для самої себе. Оскільки зростання матеріального добробуту (ця надія жевріє повсякчас у кожного із нас), який не супроводжується зростанням духовного багатства, веде до спустошення і деградації особистості. Цей акцент не вимагає ні доказу, ні навіть коментарів, оскільки все це яскраво відбито в соціальному житті сьогодення.

Саме ця обставина, у свою чергу, приведе, врешті-решт, до пошуку поводиря і він обов'язково знайдеться чи то зліва чи то справа, а ще гірше, якщо в цій ролі з'явиться реакціонер або революціонер, який затягне в безвихідну безодню духовно немічну людину. Тому, як ніколи раніше, студентство вимагає уміння і навичок покладати на себе властиві їй обов'язки і завдання спрямовані на удосконалення своїх соціальних потреб і розвитку духовності в її вишуканих проявах. У такому разі, прогрес людства і кожної окремої людини залежать по перевазі від вдосконалення методів пізнання і методів навчання. Отже, величезного значення набувають засвоєння методів і форм пізнання, розуміння їх ефективності, а також розвиток здібностей до їх раціонального і продуктивного використання. Все це можливо лише за умов наявності досконалої системи освіти і виховання на рівні високого мистецтва.

Шкода, але в той же час, ми часто буваємо свідками абсурдних ситуацій, коли студента змушують вивчити старий, такий, що поживтів від часу, конспект викладача, а потім, неодмінно згідно з цим кондуїтом, складати іспит. Відхилення при відповіді «вправо», «вліво» карається болонськими балами. Звідси, в результаті позбавлення найдорогоціннішої якості людини – свободи, наскрізь просоченою моральністю, студент орієнтується не на істину, як віддзеркалення реальності, а на заклинання: «правильно», «неправильно», «так повинно бути», «так треба», «роби як всі» і тому подібне. В такому разі, студент втрачає інтерес до напруженої, інколи скрутною праці, але зрештою жаданого, цікавого пошуку істини і діє в полегшеному режимі, сприймаючи готові «порції» правильного, насиченого відчуженістю знання.

Труба зауважити, що навчальному процесі, будь-яка стандартна система вищої освіти, безумовно, полегшує роботу викладачу, а студентові навчання. Але при цьому будь-який стереотип як щось абсолютне для всіх

за умови наявності Я-простору студента не сприяє розвитку у нього креативного ставлення до себе і соціально-просторового середовища, в якому він існує як особистість. Він позбавляється вибору різних варіантів, самоствердження, а це вже не свобода, коли вибір дорівнює одиниці. Адже кожна людина може бути вільною доти, доки її вибір буде більше одиниці. Більше того, проблемні ситуації людини наздоганяють буквально на кожному кроці в багатовекторній реальності, і вирішити їх раз і назавжди одним методичним, методологічним інструментом не реально, а з погляду логіки і зовсім не коректно. Та якщо в окремих випадках і вдається вирішити проблему, то Я примушує явне насильство над дійсністю, вона ж, через певний час, йому відітщає, як мовиться, за цілковитою програмою. Ця помста стає можливою, передусім за монолінійне відношення до реальності і відбувається як на індивідуальному, колективному, так і на соціоекологічному рівнях, свідками чого в повсякденності всі ми являємося.

Парадокс не в тому, що деякій частині студентів такий метафізичний, спрощений підхід до навчання вельми до душі. Драматизм в такій ситуації полягає в іншому, а саме, студента відлучають від самостійного пошуку істини; він використовує готові «рецепти» життя і, природно, знімає з себе особисту відповідальність за наслідки своїх вчинків, посилаючись на те, що його так навчили. Такий студент навіть не помічає, що він одночасно втрачає ще і власну свободу, тобто можливість вибору себе, особистого Я у вірогідних вирішеннях тієї або іншої проблемної ситуації.

А згодом, на жаль, доводиться констатувати факти, коли соціально не адаптовані до дійсності фахівці, будучи духовно обездоленими, бродять натовпами за шахраями різних мастей, починаючи від «цілителів» і закінчуючи «чесними» політиками. Вони йдуть, не відаючи, куди і навіщо, орієнтуючись на якесь сього хвилинне диво, а воно завжди з'являється і переслідує тих, хто «відключає» особистий розум, ритм соціального простору-часу, а головне - духовність, покладаючись лише на фанатичну віру і різноманіття емоцій. Іншими словами, ці люди не використовують повною мірою весь потенціал своєї свідомості, бо значну частину її несвідомо блокують і цим самим максимально нівечать духовність свою.

Тут було б доречно поставити питання: «Що ми бажаємо, чекаємо, прагнемо від духовності?». Можна відповісти відверто просто – ми хочемо

максимальної можливості виходу за межі себе. Інакше кажучи, ми бажаємо спостерігати за собою і це бажання нас ніколи не покидає (*Volo ergo sum* - бажаю, отже, існую). Тобто, ми щиро бажаємо само пізнавати, само детермінувати, само творити, само аналізувати самого себе. На перший погляд здається, гранично просто. Проте в цій легкості і очевидності прихована неймовірність того, що людина, насправді, не в змозі сама себе усвідомити повною мірою. У цьому-то і криється парадокс неймовірного, яке приховане в очевидному. Звідси, головна мета Педагога полягає в тому, щоб максимально зрозуміти сутність духовності в контексті свого життя і науки, яку він репрезентує в аудиторії з тим, щоб збагатити духовний світ студентської молоді – потенційно могутнього джерела розвитку нашого суспільства. А оскільки духовність різними авторами по-різному інтерпретується, то маємо сміливість (на основі власних опублікованих досліджень) викласти своє бачення і розуміння проблеми духовної культури в куцому викладі суті унікального явища.

Почнемо з того, що духовність, як ми її розуміємо в нашому контексті, - це об'єднувальна субстанція соціуму, яка запроваджується в життя у вигляді сконцентрованих етичних цінностей. Останні, одночасно виявляються на індивідуальному рівні свідомості у вигляді совісті, а совість - це «тисячі невидимих свідків, у момент перебування Я в стані самоти з самим собою»[1, с. 228].

Логічно в це розуміння вписується і поняття натхненності. Вона повсякчас свідчить про те, що Я перебуває в стані піднесеності, наснаги всіх його психічних, етично-естетичних спроможностей. Іншими словами, це унікальний стан акме, який прямо або побічно пов'язаний з цінностями і смислоснаочною діяльністю особистості, спрямованої виключно на діяння добра в плоті прекрасного;

Звідси, моральнісний категоричний імператив педагога спрямовує його науково-педагогічну діяльність, (при будь-яких соціально-політичних колізіях, кризах і різнойменних революціях) в русло натхненності, оптимістичності, добродійності і щиросердечності у відношенні з колегами і студентами. Тому бути в теперішній час духовно натхненим в'язнем суворой, інколи політично заплямованої соціальної дійсності, не соромно, навпаки, почесно, шляхетно і відверто патріотично. Пояснюється це тим, що кожен крок справжнього педагога пробуджає совість у величезної маси людей і перш за все в студентській молоді. Цим святодійством він піднімається на привілейовані щаблі в своїй натхненності. А що ще може

бути вище, цікавіше і цінніше за цей психосоматичний стан душі Педагога, як за змістом, так і за привабливою естетичною формою.

Вище ми згадували про те, що справжній педагог - це образ його життя не тільки в просторі вищого навчального закладу, а й за його межами він є моральнісним прикладом інтелігентності для широкого загалу людей в суспільстві.

Це пов'язано з тим, що більшість людей можуть соціально і морально розвиватися лише за умови діяння на них розвиненішої інтелектуальної, інтелігентної меншини. Цей історично випробуваний факт не буде, як ми вважаємо, ніколи спростований навіть в далекому майбутньому тому, що соціальна однорідність протиприродна еству людини. Тому культурна меншина, яка по волі природної долі цивілізує, в найширшому сенсі цього слова, суспільство. Втім, деколи відмовляючись виконувати цю почесну місію, вона несе відповідальність за всі митарства і страждання як сьогodenних співвітчизників, так і прийдешніх поколінь нашої країни. Якщо з цієї точки зору оцінювати панораму історії, то прийдемо до висновку про те, що майже завжди і скрізь в суспільних системах інтелектуальна меншина пишалася своєю цивілізацією. І водночас дуже мало робила для масштабного розповсюдження свого досвіду як усередині своєї країни, так і за її межами. Ще менша кількість осіб піклувалася про розширення галузі знань в соціальному просторі-часі своєї країни. А з цієї меншості мізерне число тих, хто творчо, патріотично, а головне, щиросердо і безкорисливо піклувалися про зміцнення і пошук адекватних регіональним культурам країни, різних форм організації суспільства. Цікаво і те, що ці дійові особи вважають, поза сумнівом, себе розвиненими (продвинутими) і це їх право, але вони, найчастіше, забувають, що саме за їх особистий розвиток заплачена вельми дорога суспільна ціна. А якщо це так, то сьогodenні наступив час, щонайменше, моральної відповідальності за соціально-економічну, культурну дестабілізацію до якої своїми діями (без дійством) привели ці, зовні начебто цивілізовані, культурні люди.

Якщо ми пильно, в цьому ж концепті, вдивимося в представників цих соціально-політичних груп, то помітимо, що їм притаманна типова властивість - привласнювати собі необмежені соціально-політичні права і ніяких особистих обов'язків. На наш погляд – це класичний, адаптований до нинішніх умов, синекуризм. І тут цілком байдуже, чи називають вони себе революціонерами або реакціонерами, вони, використовуючи ситуацію

або штучно її створюючи, рішуче відкидають обов'язки і відчувають себе володарями невимірних прав. Чим би вони не займалися, за яку б справу не бралися, то мета і результат один і той же – влада і максимальне її використання в особистих інтересах.

Для духовно збагаченої людини цей синекур очевидний, бо він паразитує, як мовиться, на поверхні соціально-економічного життя суспільства. Адже суб'єкт, який грає роль реакціонера, нам завжди стверджуватиме, що він рятує державу і націю, звільняючи її від всіляких догматичних норм і марновірств минулого. А якщо це так, то саме йому дається необмежене право винищувати в переносному і прямому сенсі ближніх, особливо духовно розвинених, але вельми соціально скромних в поведінці інтелігентних особистостей. Так само, як і в минулі роки історії, поводяться і фанатичні націоналісти і «революціонери-демократи». Проте сьогодні вони виступають під егідою розширення прав трудящим, проти їх пригнобленості та успішного досягнення уявної (насправді утопічної) всезагальної соціальної справедливості. Нинішній «революціонер», як правило, мільйонер непристойно заграє з людськими масами і безцеремонно лестить їм, та це лише маска, «безгрішна» зачіпка, щоб позбавитися від невідкладних соціальних і правових обов'язків і досягти успіху в бізнесі за державний рахунок. Недавня декларація про особисті прибутки наочно показала сутнісну політичну, моральну сторону всіх «революціонерів», «демократів», «партократів», націоналістів тощо

Ось саме тому справжній *Педагог може і повинен* всіляко пропагувати в студентській аудиторії не скільки абстрактні норми моралі, а прищеплювати навички реалістичного сприйняття дійсності, моральнісного та духовного аналізу стану сучасних суспільних відносин, як в країні, так і за її межами. Такий підхід, як обов'язок вартий не тільки уваги, а це нагальна потреба сьогодення. Адже за умов кризи духовних цінностей, втрачаються колишні етичні імперативи, і як наслідок, поведінка людини в такій ситуації стає непередбачуваною. Ця загроза нині все більш виразно виявляється в умовах, коли активно пропагуються ідеї загальної глобалізації і уніфікації культури. У таких ситуаціях відбувається перецінка традиційних загальнолюдських цінностей, їх історична непорушність безсоромно, безапеляційно береться під сумнів, а на їх місце вмонтовуються нові, не перевірені часом істини і сумнівні ідеали. Індивідуальність, його психосоматична унікальність, моральнісна цінність у всіх його зрізах, в таких підгасовуваннях цілком ігнорується. І це тоді,

коли духовність людини завжди була атрибутом, суттю кожного культурного співтовариства і невід'ємним структурним елементом індивідуальної свідомості. Ось саме тому досвід духовної культури конче необхідний людині, особливо студентській молоді, оскільки в них зосереджена креативна потенція і одночасно умови активної мобілізації їх зусиль до цілеспрямованої життєво необхідної практичної дії. Без мотивованої, заглиблено осмисленої дії індивідууми, і передусім студентська молодь, не в змозі здійснити повноцінний, всебічний розвиток себе як особистості в сучасному соціумі.

Візьмемо, приміром, таку ситуацію, коли особистому «Я» не вдалося, повною мірою, реалізувати свій потенціал, через принижене кимось психічне або інше посягання в його реальному житті. Або в іншому ж випадку, джерелом виниклої перешкоди могло бути навколишнє соціальне середовище на макро рівні. А можливо, перешкодою з'явився світ, в якому йому пощастило народитися і повноцінно жити. Але світ не усвідомлюється ним як щось таке, що гальмує його просування в досягненні його екзистенціалу. Тому лише стан його переживання, коли «Я» перебуває в просторі самотності з самим собою, Я усвідомлює своє щастя, добро, честь, гідність і в такій же мірі драматизм власного буття. І все-таки, як би там не було, домінантою тотожності самому собі, в таких ситуаціях, завжди виступає філософія духовності. Саме вона дозволяє «Я» підійти упритул до надійного рішення питання про сутнісне розуміння причин його нездійсненого повною мірою особистого Я, як повноцінного представника людського роду.

Саме такі аналітичні моменти життя характерні людині з високо розвинутою духовною культурою. Це дає підставу аподиктично стверджувати, що представник Homo Sapiens здатний не тільки пізнавати екзистенціальні елементи основи свого іманентного Я, але також і змінювати реальний всесвіт на принципах духовної гармонії з навколишнім світом, не порушуючи унікальної гармонії тотожності з самим собою.

Тож маємо змогу наголосити про те, що сьогодні не має жодної людини в світі, яка б не відчувала відсутність або навпаки, активну дія цього духовного феномену на її особисте життя, відчутний вплив його на соціальну дієздатність в сучасному суспільстві. Та парадокс полягає в тому, що перебуваючи в просторі-часі духовності, ми не здатні визначити властиві їй параметри і особливості її впливової дії. Ось саме в цьому і

складність розуміння духовності для багатьох простих людей і особливо для студентства. Адже вона не підкоряється вираженню в конкретних численнях. І дійсно, як відчутно і зримо обкреслити собі, це нематеріальне, унікальне планетарне явище? Та що в нім є такого істотного, що виділяє його серед інших світосприйнять? Ця складність зумовлює те, що в теперішній час чіткого, раз назавжди і для всього планетарного співтовариства, визначення поняття духовності не існує. Більш того, маємо сміливість заявити, його в остаточних вимірюваннях ніколи і не буде. Тому, що кожна кінцева дефініція вельми обмежуватиме багатоякісність цього унікального цивілізаційного явища.

Який же має бути вихід в подібних ситуаціях, особливо в просторі-часі вищого навчального закладу. Адже студентська молодь в більшій або меншій мірі турбується про свій духовний комфорт і цілеспрямовану життєдіяльність. А якщо так потужно студентство проявляє інтерес до цього унікального явища, то найбільша відповідальність і в той же час честь, в створенні атмосфери духовності в співтоваристві, перш за все, в навчальних закладах, припадає на долю Педагога. Проте, коли вчитель індиферентно репрезентує в стінах навчального закладу інформацію як таку, то він і сам на жаль не здатний усвідомити сутнісну мету науки, оскільки лише духовний рух відкриває шлях прогресу в науці і суспільстві в цілому. На підмогу нашої тези приведемо ще раз відому думку Арістотеля про те, що «хто вважає, що рухається вперед в науці, але відстає в моральності і духовності, той більше йде назад, аніж вперед».

І це в той час, коли духовні відчуття завжди були своєрідним еталоном культури нації і завжди цінувалися в розвинених країнах. А можливо ці країни і стали успішними, оскільки розвивали себе за принципами, єдиного в різноманітті етнонаціонального народного духу. А ось наша країна на превеликий жаль не попадає в сонм цих могутніх держав. Більше того, «Україна є меншою за те, чим могла би бути. Багатим краєм бідних людей; великою країною, вплив якої на світову політику приблизно такий, як вплив набагато менших Куби чи Чорногорії. В центрі Європи – але поза Європою»[2, с. 41]. Чому ж так сталося і катастрофічно відбувається у нас в той час, коли у них стабільно розвиваються різноманітні сфери життєдіяльності людей? Однією із причин, на наш погляд, є те, що в цих країнах шануються культури всіх, без винятку, етносів, кожної окремої людини, як першоджерела розвитку унікального

духовного соціуму. А головне в подібній етнічній ході те, що в цих країнах існує повага до всіх трудівників незалежно від галузі матеріального або духовного виробництва, в якому вони задіяні. Однак особливим респектом користуються інтелектуали різноманітних сфер праці, які пройшли вишкіл (у доброму розумінні цього слова) в духовній атмосфері справжнього ВЧИТЕЛЯ-ПЕДАГОГА!

У зв'язку з цим напрошується аподиктичний умовивід про те, що головним показником якісного розвитку суспільства, згідно нашому переконанню, є рівень і час перебування в духовному стані більшості його індивідуумів. Отже, здоровий соціальний організм суспільства і зокрема вищого навчального закладу, значною мірою, визначається духовною якістю простору-часу, в якому мотивовано і натхненно знаходяться люди в процесі активної смислосзначимої життєдіяльності в естві прекрасного.

Список літератури: 1. *Пазиніч С. М.* Філософські поради /С.М. Пазиніч. – Х.: Майдан, 2015. – 312 с.:іл.. 2. *Грицак Я.* Куди рухається світ / Ярослав Грицак. Видання друге. – К.: Грані-Т, 2015. – 192 с.

Bibliography (transliterated): 1. *Pazy'nich S. M.* Filosof's'ki porady' /S.M. Pazy'nich. – X.: Majdan, 2015. – 312 s.:il.. 2. *Gry'czak Ya.* Kudy' ruhayet'sya svit / Yaroslav Gry'czak. Vy'dannya druge. – K.: Grani-T, 2015. – 192 s.

С.М. Пазиніч

БЕЗДУХОВНІСТЬ – СУБОСНОВА ДЕСТАБІЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

У статті аналізуються бездуховність, як одна із першооснов дестабілізації соціально-економічних, політичних і загальнокультурних відносин в суспільстві. Зроблена спроба визначити духовність, як об'єднуючу субстанцію соціуму, яка втілюється в життя у вигляді сконцентрованих моральнісних цінностей. Аргументовано доведено місце і визначальну роль в цьому процесі педагога, а також те, що соціальний прогрес, значною мірою, визначається духовною якістю простору-часу в якому перебувають одухотворені люди країни.

Ключові слова: духовність, совість, моральність, відповідальність.

S. Pazy`nich

LACK OF SPIRITUALITY AS THE BASIS FOR DESTABILIZING SOCIETY

In the article analysed without spirituality, as one of fundamental principles of destabilization of socio-economic, political and cultural relations in society. An attempt to define spirituality, as uniting substance of society, which is made reality of as the concentrated moral values, is done. A place and determining role is argued well-proven in this process of teacher, and also that social progress, largely, is determined spiritual quality of space-time which the inspired people of country are in.

Keywords: spirituality, conscience, morality, responsibility

С.М. Пазынич

БЕЗДУХОВНОСТЬ – СУБОСНОВА ДЕСТАБИЛИЗАЦИИ ОБЩЕСТВА

В статье анализируются без духовность, как одна из первооснов дестабилизации социально-экономических, политических и культурных отношений в обществе. Сделана попытка определить духовность, как объединяющую субстанцию общества, которая претворяется в жизнь в виде сконцентрированных нравственных ценностей. Аргументированно доказано место и определяющая роль в этом процессе педагога, а также то, что социальный прогресс, в значительной степени, определяется духовным качеством пространства-времени в котором находятся одухотворенные люди страны.

Ключевые слова: духовность, совесть, нравственность, ответственность.

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.11.2016

УДК 1(75.8)

*Пономарьов О.С.
м. Харків, Україна*

ДУХОВНІСТЬ І ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК УМОВА ВІДРОДЖЕННЯ Й ЕФЕКТИВНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Системна криза, яку поглиблює й ускладнює перманентне погіршення матеріального стану та соціально-психологічного самопочуття широких верств населення нашої країни, виступає серйозним бар'єром на шляху ефективної реалізації стратегії європейської інтеграції, соціально-економічного розвитку і формування громадянського суспільства. Ця криза має безліч причин, в тому числі історичного і суто ментального характеру, визначається своїми об'єктивними і суб'єктивними чинниками. Однак основною з них слід вважати тотальну безвідповідальність людей, як тих, хто при владі, так і тих, хто їх обирає.

Безвідповідальною інституцією виступає й система освіти, яка прагне у кращому разі дати учням і студентам певну суму знань, але недостатню увагу приділяє їхньому вихованню й особистісному розвитку. Йдеться перш за все про формування і розвиток їхнього духовно-культурного світу, прищеплення моральнісних принципів і переконань, почуття відповідальності за свої дії і вчинки, за поведінку й характер ставлення до навчання. Між тим проблема формування відповідальності своїх вихованців стає не просто одним із вкрай важливих завдань освіти, але й основною передумовою самої можливості успішного економічного, соціального й духовного відродження країни та її подальшого ефективного розвитку.

Зв'язок проблеми з теоретичними і прикладними завданнями стає особливо очевидним, коли аналізуєш ті серйозні виклики, які постають перед країною й від яких залежить її подальша доля. В теоретичному плані цей зв'язок вимагає рішучого перегляду не просто цілей і змісту освіти, а всієї сучасної освітньої парадигми з метою забезпечення її відповідності актуальними суспільними потребами. У прикладному відношенні цей зв'язок впливає з необхідності підготовки такого кадрового забезпечення процесів суспільно-політичного, соціально-

економічного й духовно-культурного відродження країни, кожному представникові якого було б притаманне органічне поєднання високого рівня професійної і соціальної компетентності з розвиненим почуттям особистої відповідальності перед нинішнім і прийдешніми поколіннями за результати і наслідки своїх дій і рішень.

Успішне розв'язання цих надзвичайно складних і відповідальних завдань пов'язане з необхідністю подолання інерційності мислення педагогів, учнів і студентів. Тому воно вимагає, по-перше, забезпечення системної цілісності навчально-виховного процесу, а по-друге, розробки й активного впровадження в освітню практику ефективних інноваційних педагогічних технологій при істотному підвищенні зацікавленості студентів й мотивації їхньої навчально-пізнавальної діяльності.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми дозволяє стверджувати, що вона дійсно є надзвичайно важливою і своєчасною. Одним із свідчень цієї тези можуть слугувати роботи багатьох філософів психологів, педагогів, соціологів та фахівців з управління соціальними системами. Серед них слід назвати таких, як Т. Ф. Алексєєнко, С. В. Баранова, А. Єрмоленко, Г. Йонас, О. Р. Костенко, О. Лазаренко, Г. Ложкін, М. К. Мамардашвілі, К. Муздибаєв, О. І. Орехівський. Поняття відповідальності є настільки важливим, складним і багатограним, що сьогодні сформувалися кілька основних напрямів, які спрямовані на дослідження певних його аспектів. Найбільшого поширення набули дослідження моральної відповідальності людини (Г. Гегель, І. Кант, Ю. Муравйов, І. Надольний, В. Табачковський та інші) та правової її відповідальності. Ще одним цікавим аспектом є дихотомічний підхід, за яким сенс відповідальності, що фіксується у модальності «відповідальність перед» відрізняється від модальності «відповідальність за» [С, с. 42]. Важливе місце в дослідженні проблеми посідають роботи з політичної відповідальності, відповідальності бізнесу й менеджменту, педагогічної відповідальності тощо.

Варто навести й імена дослідників соціальної відповідальності бізнесу, починаючи з відомої «Протестантської етики і духу капіталізму» Макса Вебера. Проблеми ділової етики й відповідальності вивчали Р.Т. Де Джордж, П. Друкер, М. Вудкок, Д. Захаров, Л. Губенко, О. Кабанов, Дж. Моул, С. Уткін, Д. Френсіс та інші. На жаль, український бізнес здебільшого прагне уникати соціальної відповідальності й майже не дотримується загально визнаних норм ділової етики. Забуті славетні

традиції таких відомих вітчизняних меценатів, як Бродський, Терещенко, Ханенко тощо. Прагнення ж бізнесменів, в тому числі й представників великого бізнесу йти до влади не тільки спотворює розподіл функцій між різними верствами суспільства, але й сприяє посиленню корупції. Аналіз публікацій з проблеми свідчить як про відсутність у наших політиків чітких програм діяльності по виходу країни з кризи, так і про їх вкрай низький рівень духовності й особистої відповідальності за долю народу.

Мета статті й полягає у спробі аналізу взаємозв'язку між діяльністю й зусиллями системи освіти з прищеплення учням і студентам почуття власної відповідальності, збагачення їх духовного світу, формування інноваційного мислення й постійного підвищення рівня свого професіоналізму, з одного боку, та виробленням і реалізацією ефективної стратегії подолання тієї глибокої системної кризи, яку переживає наша країна, з іншого боку.

Виклад основного матеріалу вважаємо за доцільне розпочати з того, що причиною і одним з основних проявів вказаної кризи має вважатися тотальна безвідповідальність широких верств населення практично у всіх сферах життя й діяльності нашого сучасного суспільства. І починається вона з системи освіти. Одними з основних чинників, що її зумовлюють, виступають масовий характер вищої освіти та її доступність для кожного, хто хоче й навіть для хто не хоче її отримати. Проявами цієї масовості є надмірна кількість вищих навчальних закладів, завищені обсяги ліцензійного прийому студентів, недостатня загальна та професійна культура і безвідповідальне ставлення певної частини викладачів до своїх виконання своїх обов'язків, а часом навіть недостатнє їх розуміння.

А через це вони працюють як ремісники, дотримуючись лише мінімально необхідних вимог і забезпечуючи у кращому разі середній рівень професійної підготовки фахівців та ігноруючи завдання з їхнього виховання й особистісного розвитку. Не випадково один з видатних філософів сучасності Карл Ясперс писав, що «в існуванні масового порядку всезагальна освіта наближається до *вимог середньої людини*». Він підкреслював, що «духовність гине, поширюючись у масі, раціоналізація, доведена до грубої моментальної доступності розуму, привносить у кожну сферу знання процес збіднення». На глибоке переконання вченого, «з нівелюючим масовим порядком *зникає той освічений шар*, який на основі постійного навчання набув дисципліну думок і почуттів і здатний відгукатися на духовні творіння» [1, с. 159].

Середній рівень підготовки відтворюється як в характері і результатах тієї діяльності, які виявляються далекими від бажаних. Тому соціально-економічна криза лишається неподоланою, зростання ВВП на один – півтора відсотки стає якимось досягненням, тоді як нам потрібен темп зростання мінімум на десять відсотків щорічно. Й саме зростання має бути забезпечене переважно завдяки впровадженню та широкому використанню високих технологій. Адже без цього неможливо досягти належної конкурентоспроможності національної економіки.

Успішне ж розв'язання цих життєво важливих для країни завдань вимагає цілеспрямованого розвитку й постійного збагачення духовного світу кожної людини й прищеплення їй почуття своєї особистісної відповідальності за те, що і як вона робить для блага суспільства, а відтак і для свого блага і блага своєї сім'ї. Ми спеціально наголошуємо на єдності духовності й відповідальності, оскільки бездуховна людина з низьким рівнем загальної і професійної культури аж ніяк не може бути відповідальною. Вона звичайно байдуже ставиться до своєї діяльності й у кращому разі стає добросовісним ремісником, який уникає інновацій і діє за раз і назавжди засвоєними алгоритмами. Її духовна пустота й лінь відповідним чином позначається і на лінії в реалізації нею своїх креативних здібностей і свого творчого потенціалу. Тим самим ця людина несвідомо, а то й цілком свідомо збіднює себе і своє життя.

Соціально-економічне й духовно-культурне відродження нашої країни має передбачати перш за все забезпечення не тільки високого добробуту, якості життя і щастя кожного громадянина, кожної української сім'ї, але й можливості максимальної реалізації кожним свого особистісного творчого потенціалу. При цьому вкрай важливою умовою виступає відповідальне ставлення кожного як до себе і своєї діяльності, так і до своїх громадських обов'язків. Адже як був глибоко переконаний Зигмунд Фрейд, формула людського щастя визначається як можливість любити та працювати.

Ми впевнені, що загальна сукупність складних взаємозв'язків в системі «духовність – відповідальність» охоплює й ціннісне ставлення людини до своєї професії та професійної діяльності. Тільки їх ціннісне сприйняття дає людині відчуття повноти життя й можливість глибокого задоволення від особистісного і творчого розвитку, від справжньої самореалізації. А досягти ж цього людина може тільки тоді, коли ще під час навчання вона бачить приклад захопленого й відповідального

ставлення педагога до студентів і до своєї справи. Сенс його відповідальності полягає в усвідомленні необхідності якісної їх підготовки до майбутнього життя і професійної діяльності, в розумінні того, що ця підготовка неможлива без їх напруженої навчально-пізнавальної діяльності й постійному прояву творчості. Тому ми пропонуємо формулу педагогічної відповідальності як доброзичливу вимогливість викладача у його ставленні до своїх вихованців. Тільки в цьому разі можна забезпечити високий рівень професійної і соціальної компетенції випускників та їх розвинений духовний світ.

С. Б. Кримський спеціально підкреслює, що «духовність дає змогу особистості обертати засвоєння зовнішнього світу на шлях до самого себе. А цей шлях є найдовшою дорогою, яку проходить особа в житті». Філософ наголошує, що «для індивідуума – це біографія протистояння небуттю, пошук найвищих цінностей, що намагнічують душу вічності. Для нації – це історія власної присутності у світі, що дає змогу крізь національне прозирати універсальне, тобто переломлювати загальнолюдський досвід у національну іпостась буття» [2, с. 9].

Повністю поділяючи думку філософа, вважаємо за необхідне зазначити, що справжнє «намагнічування душі» відбувається за умови гармонійності як особистого життя людини, так і її задоволення своєю професійною діяльністю, можливістю своєї творчої самореалізації. Як цілком справедливо пише у зв'язку з цим Дональд Трамп, «бути вірним собі і своїй роботі – це велика цінність. Але не забувайте: цінності необхідно захищати» [3, с. 21]. Видатний бізнесмен і філософ постійно підкреслює ціннісне значення для людини тієї справи, в якій вона й досягає життєвого успіху. При цьому він спеціально акцентує увагу та тому, що «життєвий успіх вимагає здорового глузду й упорної праці» [3, с. 25].

Отже, аналізуючи взаємозв'язки між діяльністю й зусиллями системи освіти і кожного педагога зокрема з цілеспрямованого прищеплення студентам почуття власної відповідальності й збагачення їх духовного світу, необхідно виходити з того, що навчання – це напружена, але вкрай необхідна діяльність. Своєрідний «вищий пілотаж» демонструє педагог, який зацікавлює студентів як своєю навчальною дисципліною, так і навчанням взагалі, демонструючи свою широко ерудицію й ненав'язливо здійснюючи виховний вплив на них. Педагог як професіонал і філософ має показувати студентів реальність тих загроз, які постають сьогодні перед людством, й необхідність відповідального ставлення кожного до своєї

діяльності, спрямовуючи її на запобігання самої можливості виникнення її катастрофічних наслідків.

Одним з надійних шляхів і засобів досягти такого розуміння студентами складного динамічного характеру сьогодення є формування у них системного бачення картини світу і себе в ньому. Це завдання є достатньо складним через свою суперечливість і багатоманітність проявів. Воно вимагає від викладача не тільки широкого кругозору, але й розвиненої культури і високої педагогічної майстерності. Від сам має бути включений у складну множину процесів і явищ суспільного життя й цілеспрямовано готувати студентів до тих неминучих складнощів, з якими їм доведеться зустрічатися на життєвому шляху.

Тому не можна не погодитися з М. П. Колесниковим, який підкреслює, що «сьогодні людина включена у безліч реальностей та інформаційних потоків, і вона не може не враховувати інші реальності, які не співпадають з її власними, повинна діяти у просторі множини реальностей, бути більш креативною, мобілізованою, відповідальною тощо. При цьому кожна людина, що йде цим шляхом, може відкривати і конструювати духовну основу в тій індивідуальній формі, яка органічна, сумірна їй самій, її власним можливостям» [4, с. 30]. Саме готовність кожного студента вибудувати свою індивідуальну життєву траєкторію й працювати над її успішною реалізацією і виступає одним з фінальних результатів навчально-виховного процесу й діяльності педагога. Цей результат може вважатися позитивним лише тоді, коли обрана студентом життєва траєкторія ґрунтується на принципах професіоналізму, духовності та відповідальності. Духовність включає чітке розуміння й безумовне дотримання вимог моральності й гуманістичної спрямованості, гармонійне поєднання його індивідуальних і суспільних інтересів.

Духовність і відповідальність кожного педагога як передумова належного формування духовності й відповідальності студента передбачає подолання ним технократичної спрямованості мислення. Це особливо необхідне для системи інженерної освіти. Адже ще М. О. Бердяєв свого часу вказував, що техніка необхідна людині, яка за самою своєю природою виступає творчою істотою. На переконання філософа, людина створює техніку, яка є продуктом творчого духу людини і результатом «прориву духу в природу та втіленням розуму в стихійні процеси». Ця думка набуває особливої гостроти й актуальності в епоху широкої інформатизації техносфери і всього суспільного буття, коли роботи витісняють людей з

виробничої сфери, вивільняючи їх і призводячи до втрати десятків тисяч робочих місць. Хто за цих умов (особливо з тих, хто втратив роботу) згадує про «прорив духу»?

Повертаючись до тези про духовність і відповідальність професійної діяльності та застосовуючи її до інженерної освіти, вважаємо за необхідне навести думку В. П. Андрущенка з цього приводу. Він підкреслює, що «історію творять люди, а не машини. Водночас людина досягає свободи, не ігноруючи роль техніки, а розумно використовуючи її, створюючи суспільство, вільне від усіх форм відчуження, в тому числі й відчуження машини». Вчений впевнений, що «машинний фетишизм не повинен заступати машинами людину та її суспільні відносини. Майбутнє належить людям, які володіють машинами такою самою мірою, як і власними суспільними відносинами» [5, с. 381].

До речі, численні збройні конфлікти, сепаратизм, агресивність, прояви релігійної, расової й іншої нетерпимості, відсутність належної толерантності стали сьогодні яскравими прикладами того, що і у сфері суспільних відносин люди часто діють як бездуховні й безвідповідальні істоти. Ці приклади дають вагомий підстави для сумнівів в тому, а чи не зарано людина позначила себе як біологічний вид *Homo sapiens*. Щоб його підтвердити, суспільству та в першу чергу системі освіти й органам державної влади і управління необхідно істотно переглянути як форми і методи своєї діяльності, так і насамперед її цілі. Для забезпечення гармонізації суспільних відносин і захисту людської цивілізації від самознищення на перший план мають виходити завдання з формування та розвитку духовності й відповідальності кожного за свої рішення й дії.

Висновки. По-перше, переважна частина криз, конфліктів, катастроф та інших негараздів, що супроводжують суспільне життя, зумовлені відсутністю чи недостатнім рівнем відповідальності людей. Ця відповідальність є похідною від їх низького духовно-культурного розвитку. По-друге, істотна провина за цю ситуацію має лежати на системі освіти, яка у пошуку оптимальної парадигми втрачає розуміння своєї суспільної місії й забуває про свою відповідальність за якість навчання, виховання й особистісного розвитку учнів і студентів. По-третє, суспільство, держава й освіта мають визнати одним зі своїх пріоритетів розвиток духовності населення як умови зростання його добробуту і щастя.

Список літератури: 1. *Ясперс К.* Духовная ситуація времени / Карл Ясперс; пер. с нем. – М.: АСТ, 2013. – 285 с. – (Новая філософія). 2. *Кримський С. В.* Заклики духовності XXI століття / Сергій Кримський. – К. Вид. дім «КМ Академія», 2003. – 32 с. 3. *Трамп Д.* Лідерство. Золоті правила Дональда Трампа / Дональд Трамп, Мередит МакІвер. – М.: Ексмо, 2014. – 224 с. 4. Колесников М. П. Роль свободи в процесі розвитку і виховання особистості / Михайл Колесников // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2009. – № 1. – С. 26-32. 5. *Андрущенко В. П.* Історія соціальної філософії: (Західноєвропейський контекст): Підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Віктор Андрущенко. – К.: Тандем, 2000. – 416 с.

Bibliography (transliterated): 1. Yaspers K. Duxovnaya sy'tuacya vremeny / Karl Yaspers; per. s nem. – M.: AST, 2013. – 285 s. – (Novaya fy'losofy'ya). 2. Kry'ms'ky'j S. V. Zakly'ky` duxovnosti XXI stolittya / Sergij Kry'ms'ky'j. – K. Vy'd. dim «KM Akademiya», 2003. – 32 s. 3. Tramp D. Ly'derstvo. Zoloty'e pravyl'a Donal'da Trampa / Donal'd Tramp, Meredy't MakY'ver. – M.: Eksmo, 2014. – 224 s. 4. Kolesny'kov M. P. Rol' svobody v processe razvy'ty'ya y` vosp'y'tany'ya ly'chnosty` / My'xay'I Kolesny'kov // Teoriya i prakty'ka upravlinnya social'ny'my' sy'stemamy`. – 2009. – # 1. – S. 26-32. 5. Andrushhenko V. P. Istoriya social'noyi filosofiyi: (Zaxidnoyevropejs'ky'j kontekst): Pidruch. dlya stud. vy'shh. navch. zakl. / Viktor Andrushhenko. – K.: Tandem, 2000. – 416 s.

О.С. Пономарьов

ДУХОВНІСТЬ І ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК УМОВА ВІДРОДЖЕННЯ Й ЕФЕКТИВНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Протягом тривалого часу Україна переживає глибоку системну кризу. Вона охопила суспільно-політичну, соціально-економічну і духовно-культурну сфери життя соціуму. Ця криза серйозно гальмує інноваційний розвиток країни. Основна її причина полягає у безвідповідальному ставленні широких верств населення до своїх суспільних обов'язків і навіть до свого життя і здоров'я. Одним з коренів такого стану є недостатня увага системи освіти до виховання й особистісного розвитку підростаючих поколінь та їх духовності і культури.

Перш за все, це стосується формування у них почуття відповідальності й розвитку їхнього духовного світу.

Ключові слова: криза, відповідальність, духовність, відродження, завдання освіти, виховання, особистісний розвиток.

O. Ponomaryov

SPIRITUALITY AND RESPONSIBILITY AS THE CONDITION OF REVIVAL AND EFFICIENT DEVELOPMENT OF UKRAINE

For a long time, Ukraine is experiencing a deep systemic crisis. He embraced the socio-political, socio-economic and spiritual-cultural spheres of the life of the society. This crisis seriously hinders the country's innovative development. Its main reason is the irresponsible attitude of the broad strata of the population towards their public duties and even their own lives and health. One of the roots of this state is the insufficient attention of the education system to the upbringing and personal development of the younger generations, to their spirituality and culture. First of all, it concerns the formation of a sense of responsibility and development of their spirituality. This is the condition for the revival and ensuring the possibility of effective development of the country. Only in this way the educational system can successfully realize its social mission.

Keywords: crisis, responsibility, spirituality, revival, tasks of education, upbringing, personal development.

A. C. Пономарев

ДУХОВНОСТЬ И ОТВЕТСТВЕННОСТЬ КАК УСЛОВИЕ ВОЗРОЖДЕНИЯ И ЭФФЕКТИВНОГО РАЗВИТИЯ УКРАИНЫ

В течение длительного времени Украина переживает глубокий системный кризис. Он охватил общественно-политическую, социально-экономическую и духовно-культурную сферы жизни социума. Этот кризис серьезно тормозит инновационное развитие страны. Основная его причина заключается в безответственном отношении широких слоев населения к своим общественным обязанностям и даже к своей жизни и здоровью.

Одним из корней такого состояния является недостаточное внимание системы образования к воспитанию и личностному развитию подрастающих поколений, к их духовности и культуре. Прежде всего, это касается формирования у них чувства ответственности и развития их духовного мира. Именно это является условием возрождения и обеспечения возможности эффективного развития страны.

Ключевые слова: кризис, ответственность, духовность, возрождение, задачи образования, воспитание, личностное развитие.

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.11.2016 р.

УДК 37.022

*Радзішевська Є.Б., Кочарова Т.Р.
м. Харків, Україна*

АДАПТАЦІЯ ПІДХОДІВ У НАВЧАННІ МАЙБУТНІХ ЛІКАРІВ ДО ЗМІН У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Головною метою розвитку системи медичної освіти на сучасному етапі є формування фахівця, готового до самостійної лікарської практики в умовах сучасного рівня матеріально-технічної оснащеності охорони здоров'я [1, 2].

Найважливішою соціальною завданням держави є забезпечення прав громадян на отримання доступної, своєчасної та якісної медичної допомоги незалежно від місця проживання та соціального стану. На розвиток принципово нових напрямків організації надання медичної допомоги населенню, успішно використовуваних в практичній охороні здоров'я багатьох країн, істотний вплив зробив прогрес в інформаційних, телекомунікаційних та медичних технологіях [3].

При цьому, інформаційні технології, з моменту своєї появи, стали визначальними технологіями нашого часу. Комп'ютери перетворилися в невід'ємну частину сучасної культури, і є рушійною силою економічного і соціального зростання в усьому світі. Більш того, ця область продовжує розвиватися з вражаючою швидкістю.

Постійно з'являються нові технології, а існуючі стають застарілими практично відразу після виникнення. У центрі уваги медичної громадськості знаходиться електронна охорона здоров'я eHealth - ємне поняття, пов'язане з переходом до єдиного інформаційного медичного електронного простору, в якому збором медичної інформації, передачею її на зберігання в дата-центри і витяганням її звідти можуть займатися всі учасники лікувального процесу, в тому числі самі пацієнти.

Адаптація майбутнього медичного працівника до сучасного інформаційного простору є непростим комплексним завданням і частково може бути вирішена в рамках курсу медичної інформатики.

Традиційно в курсі медичної інформатики, крім питань комп'ютерної грамотності, розглядалися різноманітні інформаційні та комунікаційні системи, а також проблеми кодування і класифікації, що, безумовно, є відправною точкою розвитку eHealth. При цьому, однак, втрачався той факт, що інструментами медичної інформатики є не тільки комп'ютери, але і клінічні нормативи, офіційні медичні термінології і стандарти, а також різноманітні інформаційні та комунікаційні системи. Практично, всі стандарти медичної інформатики, так чи інакше, пов'язані з електронним обігом медичних даних і веденням електронної історії хвороби. Одні стандарти описують термінологію, яка повинна бути в ній використана (стандартизовані медичні термінології називають також класифікаціями), інші - передачу медичних документів і зображень в електронну історію хвороби, треті - способи організації даних в електронній історії хвороби, і т. д.

Розробка стандартів медичної інформатики має на меті відтворення універсальної мови спілкування медичних працівників, свого роду латині на рівні інформаційних технологій. В цілому, ці стандарти потрібні для того, щоб кожен запис електронної історії хвороби був однаково зрозумілим представниками різних медичних шкіл в різних країнах. При цьому комп'ютери грають роль перекладачів з звичного природного медичного мови на уніфікований електронний мову і назад. У зв'язку з цим, в останні десятиліття основні зусилля фахівців в галузі медичної інформатики були зосереджені в двох основних предметних областях: стандартизація медичної термінології і стандартизація передачі записів в електронну

історію хвороби. Таким чином, навчання студентів питань стандартизації має стати необхідним елементом педагогічного процесу.

Під стандартом розуміють нормативний документ, розроблений на основі консенсусу та затверджений визнаним органом, який спрямований на досягнення оптимального ступеня упорядкування в певній галузі. У стандарті встановлені для загального та багаторазового використання загальні принципи, правила і характеристики, різних видів діяльності і / або їх результати. Стандарт повинен бути заснований на узагальнених результатах наукових досліджень, технічних досягнень і практичного досвіду. В цьому випадку його використання принесе максимальну вигоду для суспільства. Стандарти займають все більш значуще місце в розвитку індустрії інформаційних технологій. На поточний момент більше 250 підкомітетів в офіційних організаціях по стандартизації працюють над стандартами в області інформаційних технологій [4].

На даний момент провідними міжнародними організаціями з розробки стандартів є наступні.

1) Міжнародна організація по стандартизації ISO (ICO, International Organization for Standardization.). Сфера діяльності ICO стосується стандартизації у всіх областях, крім електротехніки та електроніки, які відносяться до компетенції Міжнародної електротехнічної комісії (МЕК). Деякі види робіт виконуються спільними зусиллями цих організацій. Крім стандартизації, ICO також займається проблемами сертифікації. Своїми завданнями ICO вважає сприяння світової стандартизації для забезпечення міжнародного обміну товарами і послугами, а також розвиток світового співробітництва в інтелектуальній, науково-технічній та економічній областях [5].

2) Міжнародна електротехнічна комісія (МЕК, англ. International Electrotechnical Commission, IEC) займається стандартизацією в області електротехніки, електроніки, радіозв'язку, приладобудування, які не входять в сферу діяльності ICO.

3) Об'єднаний технічний комітет (JTC1). У 1987 ISO та IEC об'єднали свою діяльність в галузі стандартизації інформаційних технологій і створили єдиний орган - комітет JTC1 (Joint Technical Committee1). Комітет призначений для формування всеохоплюючої

системи базових стандартів в області інформаційних технологій від техніки програмного забезпечення до мов програмування комп'ютерної графіки та обробки зображень, сполучення устаткування, методів захисту і т.п.

Процеси стандартизації міцно увійшли і в медичну індустрію, розвиваючись у міру розвитку медичної інформатики. Під *медичними інформаційними стандартами* розуміється набір регламентуючих документів по формуванню, передачі і обробці медичної інформації, в тому числі, в медичних інформаційних системах (МІС). Ефективний обмін інформацією як усередині медичних установ, так і з іншими організаціями, в тому числі, за допомогою МІС, неможливий без однозначного тлумачення понять, які використовуються в численні підрозділи органів охорони здоров'я.

Однією з умов вирішення цього завдання є застосування єдиної мови, каталогу і тезаурусу метаданих, що також є предметом стандартизації.

Метадані буквально перекладається як "дані про дані", інформація про іншому наборі даних. Метадані це структуровані, кодовані дані, які описують характеристики об'єктів-носіїв інформації і сприяють ідентифікації, виявлення, оцінки та управління цими об'єктами. Метадані необхідні для опису значення і властивостей інформації з метою кращого її розуміння, управління і використання [6].

Тезаурус є засобом, який може гарантувати, що «наскрізна» інформація, яка використовується в медичній установі (а також передається між різними органами охорони здоров'я і між медичними та іншими організаціями) є уніфікованою, тобто однаковою метаданих завжди відповідають однакові поняття. Тезаурус, в загальному сенсі - спеціальна термінологія, більш строго і предметно - словник, збори відомостей, повномірно охоплюючий поняття, визначення і терміни спеціальної галузі знань або сфери діяльності, що має сприяти правильній лексичної, корпоративної комунікації. На відміну від тлумачного словника, тезаурус дозволяє виявити сенс не тільки за допомогою визначення, але і за допомогою співвіднесення слова з іншими поняттями і їх групами, завдяки чому може використовуватися для наповнення баз знань систем штучного інтелекту. Сучасні світові

медичні інформаційні стандарти умовно можна розділити на дві групи: термінологічні стандарти і стандарти обміну інформацією.

Найбільш поширеними термінологічними стандартами є LOINC, MeSH, SNOMED і ін. Медичні предметні рубрики (Medical Subject Headings, MeSH) - всеосяжний контрольований словник, що індексує журнальні статті та книги з природничих наук; може також служити в якості тезауруса, що полегшує пошук інформації [7]. Номенклатура SNOMED [8], традиційно вивчалася в розділі «Кодування та класифікація» курсу «Медична інформатика», також увійшла в число значущих міжнародних стандартів і є рекомендованою системою кодування для передачі текстових даних до медичних зображень. Комітет зі стандартизації передачі медичних зображень (DICOM) обрав цю номенклатуру для доповнення до своїх стандартів завдяки її гнучкості та інтернаціональному характеру. Кожна група по розробці стандартів має деяку спеціалізацію, так ASC займається зовнішніми стандартами обміну електронними документами, ASTM - стандартами обміну даними лабораторних тестів, IEEE (або "MEDIX") - стандартами обміну медичними даними, DICOM - стандартами, пов'язаними з обміном зображень і т.п [9].

У ряді країн питання стандартизації обміну медичними даними вирішуються досить глобально. Так, наприклад, в США, в 1996 році Американським національним інститутом стандартів ANSI був затверджений національний стандарт обміну медичними даними в електронному вигляді HL7 (HealthLevel 7) [10]. Health Level 7 (HL7) є стандартом обміну, управління та інтеграції електронної медичної інформації. Він надає ряд гнучких стандартів, директив та методологій, за допомогою яких медичні комп'ютерні програми можуть обмінюватися інформацією між собою. Такі директиви або стандарти є набором правил, які дозволяють поширювати і обробляти інформацію одноманітно, а також сприяють обміну клінічної інформацією між медичним організаціям.

Загальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу передбачає приведення національної системи стандартизації у відповідність європейським принципам. Виховання повноцінних фахівців-медиків, безумовно, повинно враховувати ці тенденції і реалізовувати їх за рахунок модернізації навчальних програм.

Список літератури: 1. Информационные технологии в медицине (Тематический научный сборник). Под ред. Г.С. Лебедева, О.В. Симакова, Ю.Ю. Мухина. М.: Радиотехника, 2010. 152 с. 2. Posnenkova O.M., Kiselev A.R., Gridnev V.I. et al. View on the Problem of Managing of Medical Care Quality // Oman Medical Journal. 2012. Vol. 27. Iss. 3. P. 261-262. 3. Наливаева А. В. Информационные технологии в медицине: доказанные факты и нерешенные проблемы // БМИК. 2012. №11. 4. Лифиц И.М. Стандартизация, метрология и сертификация: учебник для вузов / И.М. Лифиц. - 4-е изд., перераб. и доп. - М.: Юрайт, 2004. - 335 с. 5. ISO - International Organization for Standardization [Electronic resource] / Режим доступу: <http://www.iso.org/iso/home.html>. 6. Metadata types and functions [Electronic resource] / Режим доступу: <http://marciazeng.slis.kent.edu/metadatabasics/types.htm>. 7. MeSH Browser [Electronic resource] / Режим доступу: <http://www.nlm.nih.gov/mesh/MBrowser.html>. 8. Search SNOMED CT [Electronic resource] / Режим доступу: <http://www.vtisl.vetmed.vt.edu/> 9. DICOM. Digital Imaging and Communications in Medicine. [Electronic resource] / Режим доступу: <http://medical.nema.org/> 10. Health Level7. What is HL7? [Electronic resource] / Режим доступу: <http://www.hl7.org/about/hl7about.htm#Name>].

Bibliography (transliterated): 1. Informatsionnyie tehnologii v meditsine (Tematicheskiiy nauchnyiy sbornik). Pod red. G.S. Lebedeva, O.V. Simakova, Yu.Yu. Muhina. M.: Radiotekhnika, 2010. 152 s. 2. Posnenkova O.M., Kiselev A.R., Gridnev V.I. et al. View on the Problem of Managing of Medical Care Quality // Oman Medical Journal. 2012. Vol. 27. Iss. 3. P. 261-262. 3. Nalivaeva A. V. Informatsionnyie tehnologii v meditsine: dokazannyie faktyi i nereshennyie problemyi // БМИК. 2012. #11. 4. Lifits I.M. Standartizatsiya, metrologiya i sertifikatsiya: uchebnik dlya vuzov / I.M. Lifits. - 4-e izd., pererab. i dop. - M.: Yurayt, 2004. - 335 s. 5. ISO - International Organization for Standardization [Electronic resource] / Rezhim dostupu: <http://www.iso.org/iso/home.html>. 6. Metadata types and functions [Electronic resource] / Rezhim dostupu: <http://marciazeng.slis.kent.edu/metadatabasics/types.htm>. 7. MeSH Browser [Electronic resource] / Rezhim dostupu: <http://www.nlm.nih.gov/mesh/MBrowser.html>. 8. Search SNOMED CT

[Electronic resource] / Rezhim dostupu: <http://www.vtvl.vetmed.vt.edu/> 9. DICOM. Digital Imaging and Communications in Medicine. [Electronic resource] / Rezhim dostupu: <http://medical.nema.org/> 10. Health Level7. What is HL7? [Electronic resource] / Rezhim dostupu: <http://www.hl7.org/about/hl7about.htm#Name>].

Є.Б. Радзішевська, Т.Р. Кочарова

АДАПТАЦІЯ ПІДХОДІВ У НАВЧАННІ МАЙБУТНІХ ЛІКАРІВ ДО ЗМІН У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Описана суть єдиного інформаційного медичного електронного простору eHealth, який передбачає збір медичної інформації, її зберігання та використання за допомогою дата-центрів із залученням усіх сторін лікувального процесу. Адаптація майбутніх лікарів до системи електронної охорони здоров'я вирішується в рамках курсу медичної інформатики вивченням клінічних нормативів, офіційної медичної термінології та стандартів, а також комунікаційних систем.

Ключові слова: eHealth, медична інформатика, метадані, тезаурус, стандартизація

E. Radzishvskaya, T. Kocharova

ADAPTING APPROACHES IN STUDING OF FUTURE DOCTORS TO CHANGES IN MODERN SOCIETY

The essence of a single medical information electronic space eHealth is described, which involves the collection of health information and its storage and use by data centers with the involvement of all sides of the treatment process. The problem of adaptation of future doctors to e-health system may be solved in the framework of the Medical Informatics course by studying clinical standards, the official medical terminology and standards and communication systems.

Keywords: eHealth, medical informatics, metadata, thesaurus, standardization

Е.Б. Радзишевская, Т.Р. Кочарова

АДАПТАЦИЯ ПОДХОДОВ В ОБУЧЕНИИ БУДУЩИХ ВРАЧЕЙ К ИЗМЕНЕНИЯМ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

Описана суть единого информационного медицинского электронного пространства eHealth, предполагающего сбор медицинской информации, ее хранение и использование посредством дата-центров с вовлечением всех сторон лечебного процесса. Адаптация будущих врачей к системе электронного здравоохранения решается в рамках курса медицинской информатики изучением клинических нормативов, официальной медицинской терминологии и стандартов, а также коммуникационных систем.

Ключевые слова: eHealth, медицинская информатика, метаданные, тезаурус, стандартизация

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.11.2016

УДК 37.022

*Радзішевська Є.Б., Кочарова Т.Р.,
Харків, Україна*

ДИНАМІЧНИЙ ПІДХІД ДО ЗМІСТУ ВИЩОЇ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ

Метою вищої освіти є забезпечення підготовки кваліфікованих, конкурентоспроможних кадрів, що відповідають сучасним вимогам до якості фахівців з вищою освітою, для самостійної роботи за обраним напрямом. При цьому сучасна вища професійна освіта характеризується високим рівнем інновацій, основною причиною яких є економічні та політичні процеси, що відбуваються в сучасному світі. У зв'язку з цим зміст освіти в вузі має

систематично переглядатися з метою його кореляції з сучасними вимогами і в зв'язку з досить швидкою зміною змісту професійної діяльності в різних галузях економіки, освіти і науки [1].

Поява нових технологій і матеріалів диктують також необхідність постійних коригувань у системі медичної освіти, зокрема, дисципліни «Медична інформатика» (МІ), яка, з огляду на її багатовекторності, торкається широкого спектру інноваційних технологій, в тому числі, нанотехнологій.

В рамках МІ, актуальним при підготовці майбутнього медичного працівника стануть питання наноелектроніки та наномедицини.

За прогнозами через 20-25 років на зміну нинішнім напівпровідниковим кремнієвим комп'ютерам прийдуть молекулярні комп'ютери, а через такі 10-20 років прогнозують прихід нового покоління комп'ютерів - квантових і ДНК-комп'ютерів [2].

У молекулярних комп'ютерах замість кремнієвих чіпів будуть працювати супермолекули і супрамолекулярні ансамблі. Багато такі об'єкти можна з достатньою підставою назвати «інтелектуальними молекулами». Вони можуть існувати в двох станах, одне з яких має електричну провідність. Переклад з одного стану в інший можна здійснити під впливом тепла, світла, хімічних агентів, електричного і магнітного полів. Такі молекулярні перемикачі - це, по суті, майбутні транзистори молекулярних комп'ютерів. Їх розміри будуть на два порядки менше нинішніх. Це дасть величезну (на десять порядків) підвищення продуктивності. За прогнозами, майбутній молекулярний комп'ютер може виявитися в 100 мільярдів разів ефективніше нинішнього. У молекулярних комп'ютерах перемикачами можуть служити супермолекули ротаксанов, як пам'ять - стабілізовані ансамблі наночастинок, як провідників - нанотрубки.

Крім того, розглядаються такі нові і дуже перспективні розробки, як створення нанорозмірних електричних контактів шляхом нанесення металевих покриттів на білки і біоматеріали.

Наномедицина - це нове міждисциплінарний напрямок медичної науки в даний час знаходиться в стадії становлення. Її методи тільки виходять з лабораторій, а велика їх частина поки існує тільки у вигляді проєктів. Однак більшість експертів вважає, що саме ці методи стануть основними в ХХІ столітті. Так, наприклад,

національні інститути охорони здоров'я включили наномедицину в п'ятірку найбільш пріоритетних областей розвитку медицини XXI століття, а Національний інститут раку США збирається застосовувати досягнення наномедицини при лікуванні раку. Ряд зарубіжних наукових центрів вже продемонстрували дослідні зразки в областях діагностики, лікування, протезування і імплантування.

На сьогодні існують три підходи до наномедицини, за допомогою яких передбачається здійснювати діагностику та лікування на клітинному, субклітинному і молекулярному рівнях. До них відносяться підхід «зверху вниз», «мокра» нанотехнологія і молекулярна нанотехнологія.

Підхід «Зверху вниз» полягає в подальшому удосконаленні існуючих мікропристроїв, в першу чергу - в їх подальшій мініатюризації. Сучасні мікроелектронні технології дозволяє виготовляти такі пристрої, як мікромотори, акселерометри, гіроскопи, різноманітні мікродатчики, мікроклапани, мікронасоси і шестерні передачі розміром менше мікрона.

В даний час цілий ряд вчених в усьому світі працює над створенням мікропристроїв, які могли б працювати всередині людського організму. Такі пристрої можуть бути стаціонарно закріпленими в тканинах, переміщатися пасивно або активно. В останньому випадку вони можуть "повзти" по поверхнях внутрішніх порожнин людського організму, плавати у внутрішніх рідинах або, навіть, "пробуравлюють" собі ходи в тканинах. Так, наприклад, сучасний пристрій, призначений для дослідження шлунково-кишкового тракту [3, 4], має розмір кілька міліметрів, несе на борту мініатюрну відеокамеру і систему освітлення. Отримані кадри передаються назовні.

Пристрої такого роду було б неправильно відносити до області наномедицини. Однак, відкриваються широкі перспективи їх подальшої мініатюризації та інтеграції з наносенсорів і бортовими системами управління і зв'язку на основі молекулярної електроніки та інших нанотехнологій. Джерелами енергії таких систем є утилізація речовин, що містяться у внутрішніх середовищах організму. Надалі такі пристрої можуть бути забезпечені маніпуляторами і пристосуваннями для автономної локації. У цьому випадку вони виявляться здатні проникати в потрібну точку організму, збирати там

локальну діагностичну інформацію, доставляти лікарські засоби і, в ще більш віддаленій перспективі, здійснювати "нанохірургічні операції" руйнування атеросклеротичних бляшок, знищення клітин з ознаками злякисного переродження, відновлення пошкоджених нервових волокон і т.д. В даний час віруси вже активно використовуються для внесення в клітини нового генетичного матеріалу. [4, 5]. У перспективі можливе використання різноманітних роботів-вірусів, здатних розпізнавати клітину певного типу, що знаходиться в певному стані. Залежно від конкретної ситуації такий робот-вірус зможе вбити цю клітку (наприклад, збудника захворювання) або ввести в неї необхідні молекули ДНК або РНК - аж до повної заміни пошкодженого генетичного матеріалу.

Клітини в організмі людини здатні цілеспрямовано переміщатися, іноді на великі відстані, знищувати інші клітини або, навпаки, вбудовуватися в пошкоджені тканини на місце загиблих. Шляхом штучних модифікацій, клітини можливо змусити руйнувати атеросклеротичні бляшки, регенерувати пошкоджені органи, кінцівки і т.д. Клітини можуть нести мітки, що дозволяють стежити за їх переміщенням по організму, виділяти в навколишнє середовище речовини, що несуть діагностичну інформацію.

В організмі людини існує величезна кількість різноманітних ферментів білків або їх з'єднань, що володіють різноманітною і високовибірково активністю. Частина з них, спільно з нуклеїновими кислотами, забезпечують роботу генетичного механізму. Наприклад, молекула ферменту ДНК-репараци, переміщаючись уздовж подвійної спіралі ДНК, виправляє помилки в послідовності нуклеотидів, що складають цю спіраль. Такі помилки неминуче виникають під дією температури, різних хімічних речовин, радіації і т.д. Молекула ДНК-репараци знаходить молекулу ДНК, переміщається уздовж неї, розпізнає порушення в послідовності нуклеотидів, приймає рішення про те, яку з 2-х ниток ДНК вважати правильною, "виловлює" з навколишнього середовища потрібний нуклеотид, видаляє неправильний і вставляє на його місце правильний .

Молекулярна нанотехнологія представляється найбільш перспективним підходом до наномедицини. Вона заснована на механосинтезі – конструюванні і виготовленні окремих молекул, що володіють заданими наперед властивостями. Прикладом є вже

широковідомі конструкції з атомів вуглецю – фулерени і нанотрубки. Теоретично доведено, що можуть існувати, бути стійкими і взаємодіяти один з одним молекули, що мають форму найрізноманітніших «деталей» - шестерень, штоків, компонентів підшипників, зчленувань, роторів молекулярних турбін, рухливих вузлів маніпуляторів і т.д. Передбачається, що за допомогою скануючих зондових мікроскопів, або шляхом самозборки молекули - «деталі» зможуть збиратися в працездатні наноконструкції. Гіпотетичні наноконструкції, здатні до переміщення в навколишньому середовищі і забезпечені бортовий системою управління отримали назву нанороботів.

Дуже актуальним для наномедицини є створення таких пристроїв як наноманіпулятор. В даний час створені прототипи декількох варіантів "нанопінцет" [6, 7]. В одному випадку використовувалися дві вуглецеві нанотрубки діаметром 50 нм, розташовані паралельно на сторонах скляного волокна діаметром близько 2 мкм. При подачі на них напруги нанотрубки могли розходитися і сходитися на зразок половинок пінцета. В іншому випадку використовувалися молекули ДНК, що змінюють свою геометрію при конформаційних переходах або розриві зв'язків між нуклеотідними підставами на паралельних гілках молекули.

Крім медичних нанороботів, які на даний момент існують лише теоретично, в світі вже створені ряд діючих технологій для наномедичної галузі. До них відносяться, наприклад, адресна доставка ліків, діагностика захворювань за допомогою квантових точок, лабораторії на чипі, нові бактерицидні засоби, імплантати.

Адресна доставка ліків дозволяє доставляти медикаменти до хворих органів, уникаючи здорових тканин. Наприклад, променева терапія і хіміотерапевтичне лікування знищуючи хворі клітини наносять непоправної шкоди здоровим тканинам. Вирішення цієї проблеми можливе шляхом створення деякого "транспорту" для ліків, варіанти якого вже запропоновані цілим рядом інститутів і наукових організацій [8].

Квантові точки – це наночастинки напівпровідникової речовини, що володіють новими квантовими властивостями завдяки своєму малому розміру. Типові розміри наночастинок, які є квантовими точками, варіюють в межах від 1 до 20 нм в залежності від

типу речовини. Квантові точки поглинають електромагнітне випромінювання в широкому діапазоні довжин хвиль, а випромінюють у вузькому, що робить їх ефективним джерелом світла.

Лабораторії на чіпі - пристрій для виробництва біо-, хімічних і медичних аналізів. Це окремий чіп, зазвичай виконаний з кремнію або пірексу, що представляє собою тверду підкладку з невеликими осередками, в кожній з яких закріплено речовина-реагент, покликаний служити зондом для проведення тієї чи іншої реакції. Всі реагенти розташовані і певному порядку і взаємодіють з аналізованих зразком.

Програма по темі «Нанотехнології» складена з урахуванням міждисциплінарної інтеграції з дисципліною «Медична та біологічна фізика», оскільки саме ця наука одержує найбільший поштовх до розвитку в зв'язку з наближенням нанотехнічної революції.

Стійка інтеграція медичної галузі з високими технологіями зміщує пріоритети курсу медичної інформатики (МІ) з надання комп'ютерних навичок на рівень формування інтелектуально зрілого фахівця-медика, який володіє теоретичними основами і здатний застосувати досягнення фундаментальної науки в прикладному значенні.

Список літератури. 1. Ломакина Г. Р. Изменение роли и места высшего профессионального образования в современном обществе // Молодой ученый. — 2013. — №6. — С. 705-708. 2. 3Q: Scott Aaronson on Google's new quantum-computing paper. [Electronic resource] / Режим доступу: <http://news.mit.edu/2015/3q-scott-aaronson-google-quantum-computing-paper-1211>. 3. Nanobiotechnology. More Concepts and Applications / Ed. by С.А. Mirkin, С.М. Niemeyer. – Weinheim : Wiley-VCH, 2007. – 432 p. 4. Владислав Фельдблом. «Нано» на стыке наук: нанообъекты, нанотехнологии, нанобудущее [электронный ресурс]. – Ярославль, 2015. – Режим доступу: <http://www.online-documents.ru/books/2014/11/nano/#1> 5. Nanoscience: Nanobiotechnology and Nanobiology / Ed. by P. Boisseau, P. Houndy, M. Lahmani. – Berlin : Springer, 2010. – 1200 p. 6. Nanotechnology in Biology and Medicine-Methods Devices and Applications / Ed. by T. Vo-Dinh. – Boca Raton : CRC, 2007. – 762 p. 7. Scanning Probe Microscopy in Nanoscience and Nanotechnology / Ed. by B. Bhushan. – Berlin : Springer,

2010. – 956 р. 8. Санжаков М.А., Прозоровский В.Н., Ипатова О.М. и др. Система транспорта на основе фосфолипидных наночастиц для рифампицина // Биомедицинская химия. – 2013. – Т.59, № 5. – С. 585-590.

Є.Б. Радзішевська, Т.Р. Кочарова

ДИНАМІЧНИЙ ПІДХІД ДО ЗМІСТУ ВИЩОЇ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ

Автори пояснюють необхідність інновацій в сучасній вищій професійній освіті на прикладі вивчення нанотехнологій в рамках курсу «Медична інформатика» для майбутніх лікарів. Розглянуто основні підходи наномедицини, призначення наноманіпулятора, нанороботів, пристроїв, що виконують адресну доставку ліків і діагностику захворювань за допомогою квантових точок, а також лабораторій на чипі.

Ключові слова: нанотехнології, наноелектроніка, наномедицина, вища освіта, медицина

E. Radzisheskaya, T. Kocharova

DYNAMIC APPROACH TO THE CONTENTS OF HIGHER MEDICAL EDUCATION

The authors explain the need for innovation in the modern higher professional education on an example of studying nanotechnology in the framework of the course "Medical Informatics" for the future doctors. It considering basic approaches of nanomedicine, the appointment of nanomanipulators, nanorobots, devices that perform targeted delivery of drugs and diagnostics of diseases by using quantum dots, well as laboratories on a chip.

Keywords: nanotechnology, nanoelectronic, nanomedicine, higher education, medicine

Е.Б. Радзишевская, Т.Р. Кочарова

ДИНАМИЧЕСКИЙ ПОДХОД К СОДЕРЖАНИЮ ВЫСШЕГО МЕДИЦИНСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Авторы объясняют необходимость инноваций в современном высшем профессиональном образовании на примере изучения нанотехнологий в рамках курса «Медицинская информатика» для будущих врачей. Рассмотрены основные подходы наномедицины, назначение наноманипуляторов, нанороботов, устройств, выполняющих адресную доставку лекарств и диагностику заболеваний с помощью квантовых точек, а также лабораторий на чипе.

Ключевые слова: нанотехнологии, нанoeлектроника, наномедицина, высшее образование, медицина

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.11.2016

УДК 124.5; 001.3

*Старикова Г.Г.
г. Харьков, Украина*

ЦЕННОСТНЫЕ СОСТАВЛЯЮЩИЕ И ЭТИЧЕСКИЙ ИМПЕРАТИВ СОВРЕМЕННОЙ НАУКИ

Вступление. Многие проблемы современной науки связаны с необходимостью учета гуманитарной составляющей в любом человеческом, в том числе и научном знании. В современной философии сформировалось новое видение как самого познания, его теории как эпистемологии, так и понимания ценностей, их особой роли, не только внешней, но и имманентной знанию, неотъемлемости от познавательной деятельности в целом. Возникла потребность заново осмыслить опыт как трансцендентального, так и диспозиционного подходов к ценностям в истории философии, а также более основательно исследовать опыт естественных и гуманитарных наук, которые давно работают с этими столь сложными для эпистемолога феноменами. Особую **актуальность** данной

проблеме придает сложившаяся в современной эпистемологии ситуация, когда все большее значение придается опыту социально-гуманитарного знания. Важными в этом смысле становятся также последствия «лингвистического поворота», «антропологического поворота» и признание важности социокультурной обусловленности научного знания.

Цель данной статьи – рассмотреть современные подходы к проблеме ценностной составляющей научного познания.

Следует отметить, что речь идет не столько о природе ценностей как феномена, — это задача аксиологии, сколько о способах, приемах, подходах к теме «познание и ценности», существующих как в самой философии и близких ей областях знания (этики, эстетики), так и преимущественно в науке. Сегодня размышляют не столько о том, свободна ли наука от ценностей или как ее «освободить» от них, сколько о том, как, в каких формах ценности органично входят в научное знание или деформируют его и как способ такого вхождения зависит от типа науки.

Главным принципом учения о ценностях стало разграничение их на формальные, трансцендентальные, априорные, «царство ценностей», с одной стороны, и материальные, диспозиционные — с другой. Соответственно, это близко к введенным Кантом понятиям императива и максимы, которые фиксируют такие формы *знания*, как аподиктически-всеобщего и практически (антропологически) зависимого, существующего для представления ценностных феноменов различной природы. Подвергавшийся резкой критике, особенно в отечественной философии, трансцендентальный подход, отождествляемый с идеализмом, на самом деле создает «условия возможности» общетеоретического познания ценностей, выявляя сущности и обосновывая предельно общие принципы, формы, понятия, свойства, структуры (иерархии) ценностных отношений. От практического разума, формальной этики Канта до «царства ценностей» Шелера, Н. Гартмана, неокантианцев, «умопостижимого в трансцендентальном акте космоса», располагающегося по ту сторону и действительности, и сознания, во внесубъектном бытии.

Сегодня, по-видимому, необходимо признать, что идеалы трансцендентальной философии, включающие объективность, всеобщность, необходимость, присутствуют и во вполне самостоятельных экзистенциально-антропологических подходах к познанию. Причем если в текстах теоретических естественных наук трансцендентальный уровень задается полным отвлечением от субъекта, предельной абстракцией,

формалізацією і символізацією мови, аксіоматизацією і дедуктивним побудовою знання, то в гуманітарному знанні, де суб'єкт неразривний з об'єктом і іншими суб'єктами, а мова зберігає свою змістовність і багатозначність, способи виходу на трансцендентальний рівень можуть бути, по-видимому, іншими змішаними і нетрадиційними. Можливо передбачити, що і форми трансцендентального в цьому випадку можуть бути декількома іншими як наслідок епістемологічних особливостей цього типу знання, що передбачає також подальше розвиток самої категорії трансцендентального, пов'язане з аналізом не тільки свідомості, але і типів діяльності, комунікацій і функцій мови. Проблема образців, зокрема, ціннісних, формуються на трансцендентальному рівні, не вирішується однозначно. Зразки формуються в тій або іншій культурі стихійно або свідомо, наприклад, в релігії, передаються як традиції, засвоюються суб'єктом в процесі навчання і повсякденного життя, реалізуються на рівні індивідуального дії. Їх можна назвати «ціннісними представленнями, зберігаються в суспільній пам'яті». Ці системні представлення — норми, принципи, поняття добра і зла, справедливості і інші — формуються не в повсякденному спілкуванні і не в одному поколінні, «але на протязі історично значимих епох, кристалізуються в собі конденсати багатовікової історичної пам'яті і досвід кардинальних суспільно-культурних зсувів... закономірно-необхідні умови існування суспільства, його історичну спадковість і загальні тенденції розвитку» [1, с. 52]. Цей трансцендентальний рівень існування моральних цінностей доповнюється також системою понять, серед яких «загальне поняття моралі» грає роль тієї теоретичної «рамки», перспективи, «способу бачення предмету в його історії», дозволяючи виявити певну цілісність «емпіричного багатозначності фактографічних репрезентацій» — предмет моралі.

Трансцендентальний рівень розгляду цінностей дозволив сформулювати наступні проблеми і запропонувати їх рішення в розроблюваних теоріях цінностей. Зокрема це проблеми способу буття цінностей, їх загальності, незалежності, абсолютності - відносності, об'єктивності — суб'єктивності, співвідношення понять знання і цінності, класифікації (ієрархій) цінності і др. Разом з тим ніхто з сучасних дослідників проблеми цінностей і

их познання, приймаючи трансцендентальний рівень як необхідний для створення теорії цінностей, не останавлювався на ньому. В частині, трансцендентально-ціннісний підхід почав застосовуватися до процесу познання, особливо наукового познання.

Во другій половині ХХ в. здійснюється суттєвий поворот до нової постановки питання: етичні імперативи, ціннісно-нормативну структуру, забезпечуючу автономність науки в демократичному суспільстві, стали розглядати як необхідні складові частини зростання наукового знання. До цих проблем зверталися всі провідні філософи науки: Т. Кун, М. Полані, І. Лакатос, К. Поппер, Л. Лаудан і др. Відзначаючи це, А.П. Огурцов робить висновок, що в «філософії науки відбувся парадигмальний зсув — від власне теоретико-гносеологічної постановки проблем філософія науки перейшла до іншого кола проблем, який тепер уже включав ряд соціокультурних параметрів наукового знання, його взаємодія з науковим суспільством і цінностями культури. Тепер уже домінуючою стає позиція, яка ґрунтується на соціокультурному образі науки, вплітає її в соціальну і культурну дійсність і намагається розмити межі, установлені в стандартній концепції науки, між науковими і вченуковими формами знання» [2, с. 87].

Наявність цінностей в науці в найрізноманітніших явних і неясних формах — це об'єктивна даність, не зводиться до заблуджень і помилок, що підтверджується практикою наукового знання і багаторічним досвідом філософсько-рефлексивного, логіко-методологічного і епістемологічного аналізу наукового знання і пізнавальної діяльності. Визнання цінностей в знанні як даності, завдання досягнення їх різних форм і встановлення наслідків цього стало ознакою подолання стандартної концепції знання, спрощених форм фундаменталізму, наближення до реального положення справ в пізнавальній діяльності. В цьому випадку змінюється сама сутність епістемологічних категорій, норм і способів познання, суттєво зростає обсяг понятійного апарату, з'являється потреба в нових конструктивних прийомах і принципах для цієї області філософського знання. Це означає, що розширюється предметне поле загальної епістемології і разом з тим з'являється додатково деяка конкретна область - «форми і функції цінностей в познанні», —

специфицирующая подход к ценностям, но примыкающая к общей эпистемологии, ее базовой проблематике [1, с. 37].

Сегодня все больше осознается, что знание, освобожденное от ценностей и предпочтений, — это «удобная» идеализация знания, его упрощение, которое тем самым становится доступнее эпистемологу, облегчает создание понятийного аппарата, формулирование категорий и принципов. Однако такая абстракция и идеализация слишком далека от реального познания и утрачивает реалии живого познания. В настоящее время проблема состоит не только в том, чтобы вводить разумные критерии, принципы и ограничения по отношению к ценностям и оценкам, но в том, чтобы понять, как в контексте ценностной «нагруженности» познания получать относительно истинное знание о действительном мире, а не только его предельной идеализации и абстрактной модели. Разумеется, требование различать два подхода: «ценность как знание» и «знание и ценности» имеет все основания и предполагается в любом эпистемологическом исследовании, однако это не означает, что необходимо и возможно категорически «разводить» ценности и знания, как феномены различной природы. Можно сослаться на точку зрения Ю. Хабермаса, который выступал против «онтологического дуализма», т.е. разведения ценностей и фактов. Речь здесь идет, скорее, о «методологическом различии между науками»: в одном случае (например, в теории морали) опираются на критерии нормативной правильности, в другом - на критерии пропозициональной истинности. Обращаясь к рассмотрению дискуссии между когнитивистами и скептиками, он ссылается на разработанную им этику дискурса, которая покоится на допущении о том, что «притязания на нормативную значимость обладают когнитивным смыслом и могут рассматриваться подобно притязаниям на истинность» [3, с. 15]. Это возможно потому, что этика дискурса предлагает не содержательные ориентиры, но опирающуюся на определенные предпосылки процедуру.

Другой аспект проблемы — соотношение «знания и ценности», в случае, если они достаточно автономны и находятся как бы во внешнем взаимодействии, - является не менее значимым и существенно дополняет рассмотренную выше сторону проблемы. Традиционное представление о науке во всей истории западной цивилизации всегда означало *знание* в самом совершенном смысле, знание, характеризуемое истинностью или, по крайней мере, поиском истины, который сам по себе был чисто

интеллектуальным действием. Различные парадигмы такого знания сменялись по ходу истории Запада: в античности к ним относились философия и метафизика, в Средние века – теология, в Новое время – математика и естественные науки. При этом исходная абсолютная уверенность в правильности научного знания постепенно сменялась менее жесткими характеристиками объективности, проверяемости и самокоррекции. Изначально данные требования относились исключительно к естественным наукам, однако к середине XIX века, в связи с формированием области гуманитарных наук, эти критерии были распространены и на исследования гуманитарного цикла.

Самым спорным моментом и, по сути, камнем преткновения, стал критерий объективности как весьма сомнительный при изучении специфики человеческой деятельности и ее продуктов. Этот критерий предполагает, что, с одной стороны, исследующий субъект стремится максимально устранить влияние своих личностных наклонностей на исследуемые факты, но, с другой стороны, когда исследуются факты человеческого бытия, этого субъекта невозможно свести к чистому «наблюдателю», поскольку он сам, как человек, является частью исследуемой реальности. Сознание этой трудности привело многих методологов гуманитарных наук к формулировке известного предписания, согласно которому наука должна быть свободной от ценностей (по выражению Макса Вебера). С этой точки зрения, в науке нет места для суждений о ценности, которые являются неявно подразумеваемыми и принципиально отличаются от представлений об истинности или объективности. Ясно, что самыми важными и выдающимися ценностями этого рода являются именно социальные, политические и моральные ценности. Поэтому кажется очевидным, что любая связь науки с этикой направлена против подлинного духа науки, поскольку подрывает требование объективности. Из области общественных и исторических наук, где оно казалось достаточно очевидным [4, с. 81], рассматриваемое предписание было распространено на всю совокупность наук, и тем самым было четко провозглашено отделение науки от этики. Сейчас ученые вынуждены были пересмотреть и уточнить некоторые критерии истинности, а также добавить ряд новых. К ним относятся, в частности, такие менее строгие критерии, как простота, изящество, многообразие связей с другими теориями, эвристические возможности и т.п. Некоторые исследователи считают, что эти особые «ценности» составляют

«аксиологию науки», которая в силу этого оказывается «несвободной от ценностей» [5, с. 94]. Однако эти качества, по сути, являются исключительно когнитивными ценностями и поэтому они просто расширяют класс критериев обоснованности, но имеют мало общего с традиционными суждениями о ценностях.

Но возникает вопрос, правомерно ли рассматривать науку просто как систему знаний? Ведь научное знание – это не «вещь», подобно явлению природы, а продукт сложной человеческой деятельности. Говоря о науке, мы часто имеем в виду не только систему знаний, но и систему того типа человеческой деятельности, из которой состоит «занятие наукой». Эта деятельность частично имеет ментальный характер, однако в значительной мере (особенно в современном мире) она состоит из конкретных человеческих действий, регулируемых теми или иными, в том числе экономическими, этическими, личностными, ценностями. Очевидно, что к любой форме человеческой деятельности могут быть применимы моральные суждения, ее оценка с точки зрения этических критериев. При этом следует отметить, что вся нравственная оценка науки, согласно этой точке зрения, зависит в целом исключительно от рассмотрения целей науки – целей, которые, по словам Агацци, характеризуют науку как «идеальный тип» человеческой деятельности [5, с. 96]. В настоящее время ситуация осложняется активным развитием и широким распространением технологии, вроде бы не являющейся наукой по определению, но теснейшим образом с ней связанной. Подлинная ситуация нашего времени характеризуется подавляющим присутствием технауки – той неразделимой смеси науки и технологии, которая уже не позволяет игнорировать конкретные цели при этическом рассмотрении научной деятельности. Исследования данной проблемы позволяют предположить, что современный этап развития науки может быть охарактеризован как смена парадигм – переход от традиционных нарративистских подходов к формированию когнитивно-гуманистического образа науки.

Эпистемологическая проблема состоит в том, чтобы понять, как ценностно «нагруженная» активность субъекта может выполнять конструктивные функции в познании. Для решения этой проблемы наиболее плодотворным становится поиск и выявление тех средств и механизмов, которые выработаны внутри самого научного познания. Идущие от классической науки представления о существовании в самой познавательной деятельности возможностей и средств «преодоления»

ценностных установок субъекта, об элиминации идущих от субъекта деформаций, искажений результатов познания под влиянием личной и групповой тенденциозности, предрассудков, пристрастий верно лишь отчасти. Поэтому важно выявить эпистемологическими средствами способы вхождения и существования ценностей через различные явные и неявные формы предпосылок и предпосылочного знания. «Ценностно нагруженная» активность субъекта может выполнять конструктивные функции в познании. Для решения этой проблемы наиболее плодотворным становится поиск и выявление тех средств и механизмов, которые выработаны внутри самого научного познания. Идущие от классической науки представления о существовании в самой познавательной деятельности возможностей и средств «преодоления» ценностных установок субъекта верно лишь отчасти. Разумеется, речь должна идти не о «преодолении» субъекта как такового, а об элиминации идущих от субъекта деформаций, искажений под влиянием личной и групповой тенденциозности, предрассудков, пристрастий и т. п. Такой «арсенал средств» обязателен для науки, иначе она не могла бы состояться. Но, пожалуй, не менее важно понять и осознать тот факт, что сама активность ценностно ориентированного субъекта познания, опирающегося на объективные законы, становится в сфере научного познания решающим детерминационным фактором и главным условием получения объективно истинного знания. Проблема по-прежнему заключается в том, чтобы выяснить, отражают ли ценностные суждения какие-либо реальные факты; могут ли они быть верифицированы и применим ли к ним критерий практики, т.е. вопрос в конечном счете сводится к возможности и правомерности постановки проблемы истинности и объективности ценностных суждений. В целом можно отметить, что если рассматривать проблему «на уровне суждений», то при всем различии фактуальных суждений (их дескриптивность, отсутствие эмотивных моментов, этическая и эстетическая «нейтральность») и суждений ценности (признание значимости явлений для субъекта, выражение интереса, целеполагание и др.) существует структурно-генетическая связь между ними, поскольку все суждения являются в конечном счете результатом деятельности человека, субъективным образом объективного мира. В ценностном отношении (и соответственно в суждении) в свернутом виде представлено взаимодействие между теоретическим и практическим моментами познания, отражение бытия «самого по себе» и отношение к

нему субъекта. Конститутивный характер любого теоретического знания не исключает его ценностной ориентации в определенном смысле, поскольку каждая теория в той или иной степени обладает методологической функцией, представляющей не что иное, как ценностную ориентацию, образованную на объективной основе.

Другая предпосылка, повлиявшая на последующие исследования, — это обнаружение, с одной стороны, универсального характера оценивающей деятельности субъекта познания, а с другой - все более расширяющегося «арсенала» ценностей индивида и общества. Это привело к тому, что, как отмечалось, суждения ценности стали обобщаться до суждений оценки, поскольку под ценностью теперь стали понимать не только то, что соответствует (не соответствует) высшим нравственным и эстетическим идеалам, но и просто соответствие (несоответствие) любым, в том числе мировоззренческим, нормам и принципам. Было осознано, что всякая деятельность предполагает оценивание, и соответственно оценка как результат (кроме, естественно, чисто технических, математических операций) содержит в себе элементы выбора, предпочтений, склонностей и других субъективных моментов, что в ней присутствуют те или иные идеалы, нормы и принципы.

Важнейшим теоретическим моментом явилось также включение объективно истинных результатов познания, в первую очередь научных истин, в «арсенал» общественных и индивидуальных ценностей. Оно породило различные дискуссии, потребовало дальнейшей разработки и принципиальных уточнений ряда понятий и положений. Стало очевидным, что истина и ценность могут рассматриваться как взаимоисключающие противоположности только в одном отношении, если под ценностным понимается только произвольное, субъективистское, идеологическое или утилитарное - в общем, любое «деформирующее» начало. В этом смысле справедливо требование: наука, истинное знание должны развиваться независимо от «ценностных размерностей». Именно этот аспект имел в виду О.М. Бакурадзе, утверждавший, что «истина сама не есть ценность. Познавательная ценность истины и сама истина — две разные вещи. Не истина является ценностью, а она имеет ценность, именно познавательную ценность... Истинная мысль ценна потому, что она истинна. Без этого она не имела бы ценности...» [цит. по 1, с. 146]. Справедливо также ставится вопрос о разграничении истинного знания как объекта оценки и истины

как знания, содержание которого не зависит от ценностной ориентации субъекта, если их понимать в вышеуказанном смысле.

Еще один аспект проблемы «истина — ценности», представляющий несомненный интерес, рассматривает А.А. Ивин, выявляя различие в характере истинностного и ценностного соотношения представления субъекта и самого объекта. Исследователи считают, что ценность как отношение соответствия объекта представлению о нем является противоположностью истины как отношения соответствия представления объекту. Такая постановка проблемы, на первый взгляд выявляющая суть дела, неожиданно заставляет задуматься над самим аристотелевским определением истины как соответствия знания (суждения) действительности. В самом деле, определение привычно и очевидно в рамках платоновско-аристотелевской традиции, в которой мы по-прежнему мыслим. Однако возникает и сомнение в универсальности этого определения. С чем мы сопоставляем знание, чтобы определить его как истинное? Что означает столь неопределенное понятие «действительность»? Во-первых, для материалиста — это материальная действительность, для объективного идеалиста - это действительность сознания вообще, для субъективного идеалиста, обнаружение, с одной стороны, универсального характера оценивающей деятельности субъекта познания, а с другой - все более расширяющегося «арсенала» ценностей индивида и общества. Это привело к тому, что, как отмечалось, суждения ценности стали обобщаться до суждений оценки, поскольку под ценностью теперь стали понимать не только то, что соответствует (не соответствует) высшим нравственным и эстетическим идеалам, но и просто соответствие (несоответствие) любым, в том числе мировоззренческим, нормам и принципам. Было осознано, что всякая деятельность предполагает оценивание, и соответственно оценка как результат (кроме, естественно, чисто технических, математических операций) содержит в себе элементы выбора, предпочтений, склонностей и других субъективных моментов, что в ней присутствуют те или иные идеалы, нормы и принципы.

Кроме того, при более пристальном рассмотрении ценностей в их богатом разнообразии обнаружится, что многие из них имеют в своем содержании когнитивную составляющую, не говоря уже о познавательно-регулятивной и селективной функциях. В свою очередь, когнитивные феномены могут имманентно содержать аксиологические компоненты,

наприклад, необхідність аргументації випливає з об'єкції і «соучастія» читателя (слухача) і виконує оцінювальні (нормативно-ціннісні) функції. Слід підкреслити, що цінності і оцінки, якщо і стосуються до області знання, то це — знання іншого типу: воно не об'єкції з його параметрами, а про суб'єкції, воно «на другій стороні», на стороні суб'єкції. Тому звернення до проблеми цінностей напряму пов'язано з такою задачею, як подолання надмірної абстрактності самої категорії суб'єкції, ситуації, при якій в філософії реальний живий процес людського пізнання повністю замінено граничними абстракціями, результати оперування з якими безоговорочно екстраполюються на реальний процес пізнавальної діяльності. Чи є це єдиним можливим способом професійного філософського роздумування про пізнання або до «істини конкретного суб'єкції» (П. Рікер) можна знайти інші шляхи? Чи можлива радикальна модернізація раціоналістичної моделі інтелекту, або вона повинна бути відкинута як відкинута себе? Чи можна поєднати цю модель і «людське в його безпосередності, таким, яким ми його бачимо» (Х. Ортега-і-Гассет) і не «провалитися» до релятивізму і ірраціоналізму? Чи можна від абстрактного схематизму і теоретизму перейти до реальному пізнанню — текучому, змінливому, історичному, індивідуальному, перебуваючому в традиції, випадковому, живих емоціях, пристрастях і інтересах, прийняти його і, залишаючись в мові і мисленні філософа, описати і пояснити в цілості? Далі розвиток епістемології можливо здійснити, тільки розглянувши пізнання в його антропологічних значеннях і аспектах, намагаючись подолати тим самим абстрактний гносеологічний (маючий право бути частинним) підхід, який виходить з виду і по суті втрачає в якості свого предмета людину як такої.

Подолання традиційної гносеології як «фізіології людського розуму», як історично перехідної форми, парадоксально поєднуючої наївно-реалістичні і гранично абстрактні уявлення, можливо тільки на основі взаємопроникнення філософії пізнання і філософської антропології. По цій же «путеводній ниті» можна вийти до подолання надмірної абстрактності суб'єкції, звернення до «свідання взагалі», до чисто мислительної діяльності, т.є. виявити шляхи «возвращения» людини в

теорию познания, но уже на основе осмысления опыта критико-аналитического подхода к сознанию и познанию.

Представляется убедительной и принципиальной позиция американского философа Х. Патнэма, изложенная в широко известном труде «Разум, истина и история». Он показал, что традиционное противопоставление «факт — ценность» не имеет рациональных оснований. Понимание научного факта предполагает определенные ценности, в частности «ценность самой истины», которая в свою очередь предполагает определенные критерии-ценности, например, «критерий рациональной приемлемости (acceptability)». Это и есть специфические эпистемологические ценности, явно или неявно существующие в науке, показывающие, что наука не является «ценностно нейтральной». Здесь представлены такие когнитивные «достоинства», как когерентность, функциональная простота, обоснованность, оправданность, хорошая подтверждаемость, наиболее подходящее объяснение. Особенность этих характеристик состоит в том, что они не столько служат успешности теории, сколько определяют отношение к теории, ее оценки, и сами ценности носят вполне объективный характер. Подобно терминам «добро», «красота», «благо», слова «когерентный» и «простота» используются также для похвалы и одобрения [цит. по 6, с. 114].

Мы видим, что в современной науке ценностями, с одной стороны, становятся такие формы знания, как истина, факт, методы и методологические принципы. В свою очередь, «классические» ценности, прежде всего моральные и эстетические, включенные в познавательную деятельность, могут принимать «знаниевую», когнитивную форму. Это знание особого типа, знание о субъекте, «нагруженное» его эмоциями, предпочтениями, мотивами, выражаемыми в формах идеалов, норм, картин мира, стиля мышления, а также концептами здравого смысла, парадигмами, научно-исследовательскими программами и др. Через ценности и оценки в быденное и научное знание входит социокультурное и историческое измерение. Это нестрогое, неформализуемое, связывающее с реальностью общества, человека знание о его нравственных, эстетических, религиозных, научных и иных позициях. Однако необходимо отметить, что социально-политическое развитие вкупе с научно-техническим прогрессом сформировало в обществе ситуации, требующие новых ценностных ориентиров. Научно-технический прогресс и рационализация жизненного мира способствовали развитию техногенной

цивилизации, открывшей для человечества не только огромные возможности развития, но и новые угрозы, связанные с использованием рискованных технологий, увеличивающих способность человека изменять окружающий мир. Если раньше влияние человека на окружающую среду было локальным и причиненный урон удавалось компенсировать, то на протяжении последних десятилетий негативное антропогенное влияние приобрело глобальный характер. Продвижение в сфере инновационных технологий обернулось для человечества невиданными опасностями и угрозами, имеющими необратимые и кумулятивные последствия. Сегодня наука перестала быть инструментом лишь интеллектуала, ее развитие и применение определяется политическими, военными и промышленными составляющими, которые далеко не всегда служат процветанию и благу человечества.

Постепенное осознание глобальных угроз вынудило мировое сообщество к поиску альтернативных путей развития. Значительный вклад в прогнозирование глобальных перспектив развития человечества осуществили представители Римского клуба А. Печей, Д. Форестер, Е. Ласло, Б. Гаврилишин и др. Осознание последствий технологического прогресса в планетарных масштабах привело, с одной стороны, к смене этической парадигмы с антропоцентрической на эоцентрическую. С другой стороны, возникает концепция этики, основанная на принципе ответственности перед человечеством и будущим. Создатель этой концепции Г. Йонас подчеркивает, что общепринятые этические нормы, моральные чувства и здравый смысл являются недостаточными для формирования моральной ответственности. Поскольку люди не способны представить крайне сложные кумулятивные последствия научно-технической деятельности, возникает потребность в новой научно обоснованной этике, которая могла бы предвидеть эти негативные последствия и предостеречь от них. Соответственно, целью такой этики является сохранение сущности человека, данной ему от природы, и способности обеспечить баланс между человеком и природой. Развитием этой концепции стало формирование дискурсивной этики ответственности. Этика дискурса, предложенная Апелем, предполагает потенциально неограниченное сообщество, охватывающее все противоречия, существующие между его членами. Настоящее решение проблем должно быть возложено на всех членов коммуникативного сообщества, с целью обсуждения всех аспектов данной проблемы.

Существует равная ответственность всех членов, причем ответственность за решение проблем также распространяется и на те возможные проблемы, которые ныне не обсуждаются.

На основании проведенного анализа можно сделать следующие **выводы**. Пока в индустриальном обществе и традиционной этике будет преобладать техническое мышление, в рамках которого практически все рассматривается с точки зрения научно-технической редуционистской модели, человечество будет сопровождать глобальные угрозы и опасности, которые могут привести к полному самоуничтожению. Исходным условием современности должна стать переориентация традиционной антропоцентрической этики в сторону этики ответственности, в которой самым главным этическим императивом станет обеспечение существования человечества сегодня и в будущем. Подводя итоги, хочется процитировать современного нидерландского философа Эгберта Шумана: «Этика и мораль должны стать центральными темами нашего XXI столетия. Каждый шаг в технологическом развитии должен требовать трех шагов в сфере этики ответственности».

Список литературы: 1. Микешина Л.А. Эпистемология ценностей / Л.А. Микешина. — М.: (РОССПЭН), 2007. - 439 с. (Серия «Humanitas»). 2. Огурцов А.П. Дисциплинарная структура науки. Ее генезис и обоснование / А.П. Огурцов. — М.: Наука, 1988. — 256 с. 3. Лэйси Х. Свободна ли наука от ценностей? Ценностное и научное понимание / Х. Лэйси. — М.: Прогресс, 2001. — 187 с. 4. Медушевская А.Н. Когнитивно-информационная теория как новая философская парадигма гуманитарного познания [Текст] / А.Н. Медушевская // Вопросы философии. - 2009. — № 8. — С. 70-92. 5. Агацци Э.А. Почему у науки есть и этические измерения? [Текст] / Э.А. Агацци // Вопросы философии. — 2009. - №9. — С. 93-104. 6. Александров А.Д. Истина как моральная ценность // Наука и ценности. Сб. статей. — Новосибирск, 1987. — 263 с.

Bibliography (transliterated): 1. Mikeeshina L.A. *Epistemologiya zennostey*. Moscow: ROSSPEN. 2007. 2. Ogurzov A.P. *Dicziplinnaya struktura nauky. Eye genesis i obosnovaniye*. Moscow: Nauka. 1988. 3. Leysy H. *Svobodna ly nauka ot zennostey? Zennostnoe i nauchnoe ponimaniye*. Moscow: Progress. 2001. 4. Melushevskaya A.N. *Cognitivno-informazionnaya teoriya kak*

novaya phylosophskaya paradigm gumanitarnogo posnaniya / A.N. Melushevskaya // *Voprosy phylosophiy.* – 2009. – №8. – P. 70-92. **5.** Agazzy E.A. *Pochemu u nauki yest I eticheskiye ismereniya?* / A.A. Agazzy // *Voprosy phylosophiy.* – 2009. – № 9. – P. 93-104. **6.** Aleksandrov A.D. *Istina kak moralnaya zennost* / A.D Aleksandrov // *Nauka i zennosti.* – Novosibirsk. 1987.

Г.Г. Старікова

ЦІННСНІ СКЛАДОВІ ТА ЕТИЧНИЙ ІМПЕРАТИВ СУЧАСНОЇ НАУКИ

Статтю присвячено досить актуальній проблемі сучасної епістемології – проблемі співвідношення цінностей і наукового пізнання. Класичне уявлення про необхідність «звільнити» наукове пізнання від впливу суб'єктивних чинників сучасними дослідниками розглядається як застаріле і таке, що не відповідає реальній дійсності пізнавального, зокрема, науково-пізнавального процесу. З іншого боку, пропонується таку суто наукову характеристику, як істинність, розглядати як специфічну когнітивну цінність. Також розглядається нова когнітивно-інформаційна теорія у якості можливої нової парадигми гуманітарного пізнання. Пропонується при вирішенні ціннісних проблем у науці спиратися на так звану етику відповідальності, що активно формується у сучасному суспільстві.

Ключові слова: цінність, наукове пізнання, когнітивно-гуманістський образ науки, істина, етика відповідальності.

G. Starikova

VALUE COMPONENTS AND ETHICAL IMPERATIVE OF MODERN SCIENCE

The article is devoted to an actual problem of modern epistemology - the problem of correlation values and scientific knowledge. The classical idea of the need to "liberate" the scientific knowledge of the

influence of subjective factors of modern researchers is seen as outdated and does not match the reality of the cognitive, in particular, scientific and cognitive process. On the other hand, offered a purely scientific description of how the truth, regarded as a specific cognitive value. It is also considered a new cognitive-information theory as a possible new paradigm of human cognition. It is proposed to value in solving problems in science based on the so-called ethics of responsibility, actively emerging in modern society.

Key words: value, scientific knowledge, cognitive-humanist image of science, truth, ethics of responsibility.

Г.Г. Старикова

ЦЕННОСТНЫЕ СОСТАВЛЯЮЩИЕ И ЭТИЧЕСКИЙ ИМПЕРАТИВ СОВРЕМЕННОЙ НАУКИ

Статья посвящена актуальной проблеме современной эпистемологии – проблеме соотношения ценностей и научного познания. Классическое представление о необходимости «освободить» научное познание от влияния субъективных факторов современными исследователями рассматривается как устаревшее и не соответствующее реальной действительности познавательного, в частности, научно-познавательного процесса. С другой стороны, предлагается такую сугубо научную характеристику, как истинность, рассматривать в качестве специфической когнитивной ценности. Также рассматривается новая когнитивно-информационная теория как возможная новая парадигма гуманитарного познания. Предлагается при решении ценностных вопросов в науке опираться на так называемую этику ответственности, активно формирующуюся в современном обществе.

Ключевые слова: ценность, научное познание, когнитивно-гуманистский образ науки, истина, этика ответственности.

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.11.2016

УДК:378.091.212:316.772.2:811.161.2:159.923.5:130.213

*Фоміна Л.В., Скорбач Т. В., Кулікова І.І.
м. Харків, Україна*

МОВЛЕННЄВА КУЛЬТУРА – ГОЛОВНИЙ ЧИННИК ДУХОВНОСТІ СТУДЕНТІВ

Кожна демократична та високорозвинена держава сильна своїм освіченим, патріотично налаштованим, духовно багатим молодим поколінням. За словами великого давньоримського політичного діяча, філософа та літератора Цицерона, «основу всієї держави складає правильне виховання юнацтва». Для розвитку та зміцнення української держави правильне виховання полягає в цілеспрямованому формуванні української нації, яка знає свої корені, рідну історію, культуру, цінує й береже українську мову.

Про освіту говорять, що вона формує образ людини. Так, освіченість осягає наше життя; криза моральних цінностей, дефіцит духовності спонукає до напруженого пошуку шляхів гуманізації життя, збереження ціннісних надбань для сучасного та майбутнього.

Як свідчать наукові дослідження, головну роль у розвитку суспільства відіграє духовність сучасної молоді. Учені світу наголошують, що ХХІ століття – період кризи моралі сучасної молоді.

На сторінках української історії ми можемо знайти багато страждань, яких довелося зазнати нашій державі: заборона української мови, «Розстріляне відродження», війни. Кожен із цих незаперечних фактів відображає певний настрій українського народу, його сподівання та поразки, надії на краще життя.

Останнє десятиліття другого тисячоліття для України – це пошук свого обличчя, дороги до власної суті, зокрема й до світу. Роки бездержавності наклали свій відбиток на менталітет українського народу. Триває поєдинок між духом і розумом, гордістю і приниженням, матеріальним і духовним, щоб подолати роздвоєння, потрібна організація, а також щоденна праця кожного громадянина.

Сьогодні Україна – вільна та незалежна європейська держава, народ якої мусить знати та оберігати свої традиції та культуру.

Т.Г. Шевченко запоруку майбутнього національного визволення нашої Батьківщини вбачав у народній освіті, але такій, що буде поєднуватися з усебічним вихованням молоді та прищепленням національних традицій. На його думку, освіта повинна йти разом з моральним зростанням юнаків та дівчат і виробленням національного характеру. В українському педагогічному дискурсі до цього часу лінгводидактичною проблемою є аксіологічний аспект формування мовленнєвої особистості студента, суть якого розкривається в ціннісно-оцінній орієнтації під час вибору мови спілкування, часто, на жаль, не на користь української. Серед молоді поширені мовний нігілізм, нерозуміння мовної природовідповідності етнічній особистості, байдужість до свого майбутнього, а також програм і перспектив власного мовного розвитку й удосконалення. Відомі українські лінгвісти, лінгводидактики, методисти, зокрема Н. Голуб, С. Єрмоленко, Л. Лисиченко, Л. Мацько та ін. наголошували на тому, що мова – найнезбагненніший та найдосконаліший феномен людства. І чим багатша нація духовно, тим глибша й повнокровніша її мова [1, с. 26]. Слушною також є думка мовознавця І. Ющука з приводу того, що «мало назвати мову державною. Адже мовне питання – це питання державної безпеки України та інтелектуального здоров'я української нації» [2, с. 3]. Безперечно, високої мовної довершеності досягає та людина, яка багато працює над собою. Мовлення людини є рівнем освіченості та інтелігентності, а також культури. У наш час неможливо собі уявити професіонала в будь якій галузі, який би обмежував коло своїх інтересів суто професійними проблемами. Безперечно, одним з важливих завдань вищої школи залишається гармонійне поєднання дисциплін гуманітарного циклу з фаховими предметами. Тому формування культури професійного спілкування майбутніх фахівців-медиків, інженерів, економістів, правників тощо неможливе без систематичної, цілеспрямованої підготовки в рамках предмета «Українська мова (за професійним спрямуванням)».

Реальність сучасного питання є формування нової парадигми освіти, яка покликана підготувати людину до майбутніх суспільних і цивілізованих трансформацій. Освіта відіграє провідну роль у творенні культури людини, забезпечення засвоєння науково-технічних знань і зростання творчого потенціалу народу, збереження, примноження й трансформацію національних та універсальних культурних цінностей. Найбільш ефективним способом передачі культурного досвіду, безперечно, є мова.

Унікальність мови, що є одним з найважливіших чинників культури, полягає в її особливому виховному впливові на особистість. Мова найповніше та найяскравіше засвідчує національну специфіку та змістову своєрідність культури, забезпечує органічний зв'язок між освітою та культурою суспільства.

Для сучасної освіти такий взаємозв'язок є принципово важливим, оскільки виявляє не тільки взаємозалежність мовного й духовного становлення особистості, а й порушує питання про розвиток її творчих здібностей. Через мову формується концепція буття людини, її свідомості, визначення її ролі в певному суспільстві. Тому надзвичайно важливо, якою мовою здійснюється культурно-ціннісна орієнтація особистості, яка культура покладена в основу навчального процесу.

Відомий українознавець, укладач передмови до книги Бориса Антоненка-Давидовича Б.О.Тимошенко зазначає, що людина може володіти кількома мовами залежно від її здібностей, нахилів і прагнень, але найкраще, найдосконаліше людина має володіти, звичайно, рідною мовою. І це не тільки тому, що цією мовою, засвоївши її змалку, вона користується повсякденно, а й тому, що рідна мова – це невід'ємна частка Батьківщини, голос свого народу й чарівний інструмент, на звуки якого відгукуються найтонші й найніжніші струни людської душі.

«Українська мова (за професійним спрямуванням)» вивчається студентами всіх медичних спеціальностей на першому курсі. Тому першочерговим завданням викладача вузу з вищезазначеного курсу є прищеплення любові до вивчення цієї дисципліни..

Сьогодні ми можемо зустрітися з дебатами на тему, чи варто вивчати дисципліни гуманітарного циклу у вищій школі, оскільки вони вивчаються в середній та старшій школі. На наш погляд, вивчення цих дисциплін у старшій школі та в університеті має інше завдання. Вища школа спрямована на реалізацію професійної мовленнєвої активності студентів, зокрема залучення їх до вивчення фахової термінології, знайомства з різними сферами наукового стилю, правильного оформлення наукових джерел та реферування текстів, ведення дискусій, виступів, промов. Не варто забувати й про лексичний запас студентів-першокурсників, який, на превеликий жаль, останнім часом різко погіршується.

Виховання фахівців-медиків нерозривно пов'язане з виробленням у них рис красномовства – риторичної вправності, вільного володіння

словом. Студентів варто привчати до логічного викладу думок, стислості, точності, до граматичної правильності в оформленні повідомлення, медичного документа. Із цією метою необхідно використовувати різні методи, які б удосконалювали усне та писемне мовлення майбутніх лікарів. На нашу думку, ефективним методом є активне діалогічне мовлення, виступ на практичному занятті з повідомленням самостійного опрацьованого матеріалу, а також редагування фахових текстів. Під час рольових ігор майбутні лікарі ілюструють основні етикетні ситуації (вітання, знайомство, представлення тощо).

Якість наукової підготовки студентів-медиків в нашому університеті підтверджується тим, що щорічно вони стають переможцями та призерами міжнародних всеукраїнських і регіональних конкурсів студентських наукових робіт з української мови, результати яких свідчать про широке коло наукових інтересів студентів щодо вивчення державної мови. Результати студентських досліджень опубліковані у фахових журналах та наукових збірниках. Наукова підготовка студентів здійснюється в науковому гуртку з української мови, де студенти мають змогу краще опанувати складні випадки написання тих чи інших слів та в цілому покращити володіння діловою українською мовою.

Особливо важливо, щоб викладачі залучали студентів до написання наукових праць, зокрема тез. Така робота пробуджує в студентів науковий інтерес та з'являється мотивація до навчання. Саме тому студенти-медики щороку беруть участь у студентських наукових конференціях, як у рідному університеті, так і в інших навчальних закладах, демонструючи чіткість мови, логічний виклад матеріалу, правильно оформлені стендові доповіді тощо. На наш погляд, це дає змогу надалі використовувати набуті знання на практиці. Не варто забувати й про важливість публічного виступу та його роль у житті людини, правильна поведінка якого дозволить без будь-яких протиріч довести свою точку зору та переконати співрозмовника в його правильності.

Такі справи є доречними й під час проведення різних літературно-патріотичних конкурсів, де творчість письменників є не лише гарним прикладом українського літературного слова, але й розповідає про героїчну історію нашого народу та його багату культуру. Це і творчість Тараса Шевченка, Лесі Українки, Михайла Коцюбинського, Івана Франка, Івана Багряного та сучасних письменників, зокрема Леся Подерев'янского, Олександра Михеди, Любка Дереша та ін. Підготовка

до таких свят, як Міжнародний день рідної мови, День слов'янської писемності, до участі в Міжнародному конкурсі з української мови імені Петра Яценка та імені Тараса Григоровича Шевченка.

На нашу думку, українська мова – це не лише мова нашого народу, вона відображає в собі всю глибину української нації, але й зв'язок поколінь минулого і сучасного, матеріального і духовного. З того, як говорить та чи інша людина, ми можемо уявити собі загальний розвиток цієї людини, її освіти й культурний рівень. Що культурнішою є людина, тим багатшим є її словниковий запас. Мова неодмінно пов'язана з інтелектуальними здібностями людини.

Як ми бачимо, важливе місце відводиться власне викладачеві, коли він пояснює новий матеріал. Наприклад, під час вивчення медичної документації та основних вимог до її оформлення, наводить цікаві приклади, знаходить і проводить паралель з кальками, де найбільше припускаються помилок студенти.

Виховання фахівців нової генерації, грамотних, з високим інтелектуальним потенціалом, які вільно володіють державною мовою, користуються нею у всіх сферах, зокрема й професійній, можливе лише за умов належної фахової підготовки. Вузівська освіта покликана формувати зрілу особистість, яка прагне особистісного зростання досягти вершин у своїй майбутній професійній діяльності. Суспільство мусить впливати на особистість з метою прищеплення певних якостей майбутнім фахівцям культурних надбань, використовуючи ті ідеали, цінності, що спроможні змінити людину та сучасне суспільство. Сучасна наука доводить, що мова є унікальним інструментом культури. Духовний світ індивіда пов'язаний із розвитком його мовленнєвих здібностей. З розвитком соціального та технічного прогресу людства постійно розширювалося коло потреб людини, що спричиняло розвиток та вдосконалення мови як засобу спілкування. Словниковий запас і досконала граматична будова мови сучасного цивілізованого суспільства дають змогу передавати будь-яку інформацію та безліч відтінків і деталей об'єкта інформації.

Поняття мовної особистості представлено в працях О. Потебні, О. Шахматова, а сам термін увів В. Виноградов. На сучасному етапі проблему мовної особистості науковці досліджують у різних аспектах. Зокрема, Ж. Горіна та Т. Кочеткова – елітарну, Л. Струганець – українську культуромовну. На наш погляд, мовною особистістю є той студент, який досконало володіє державною та іноземними мовами, який має достатній

рівень лінгвістичної освіти, дбає про збереження та розвиток української мови, володіє мовною компетентністю, зокрема й правописною, уміє реалізувати її на практиці. Навряд чи матиме належний авторитет і вплив той, хто не вміє правильно й влучно висловити свою думку, хто не користується виражальними мовними засобами, неспроможний дібрати лексичні вирази відповідно до конкретної ситуації.

Варто окремо звернути увагу на висловлювання видатного вченого й знавця рідної української та багатьох європейських мов Івана Яковича Франка, що „справжнім науковцям завжди властива цілеспрямованість – і в думках, і в слові. Ось чому студентів важливо навчати писати не просто грамотно, а й вдумливо, послідовно, планомірно, щоб з тексту було зрозуміло, у чому полягає задум автора, чим збагачує наші знання” [3, с. 311].

У «Словнику-довіднику з української лінгводидактики» мовна особистість трактується так: «Мовна особистість—мовець, який забезпечує розширення функції мови творення українсько-мовного середовища в усіх сферах суспільного життя, виявляє природне бажання повернутися в повсякденне спілкування до рідної мови, до відродження культури, традицій народу, до вироблення зразків висококультурного інтелектуального спілкування літературною мовою [4, с. 159]. Сьогодні для студентів важливо бути готовими змінюватись, пристосовуватися до нових потреб ринку праці, оперувати та управляти інформацією, активно діяти, швидко приймати рішення, постійно навчатися. Суспільству потрібна молодь, яка досягає вершин і в професійній сфері, і у сфері духовній. Майбутні фахівці мусять усвідомлювати переваги загальнонародського над класовим. Стосунки будуть гармонійними лише за умови співпраці, ділової розмови, діалогу, взаємодопомоги, ввічливості, доброзичливості. Вагоме місце в системі духовних цінностей особистості, за думкою В. Сухомлинського, варто відводити художньому слову, у якому педагог вбачав могутній засіб усіх витончених почуттів. Слово повинно стати невичерпним джерелом і засобом пізнання прекрасного. Краса – це могутнє джерело моральної чистоти, духовного багатства [4, с. 169–174]. Тому необхідно залучати студентів до загальнонародських цінностей, виробляти цілісний світогляд, дотримання загальнонародських моральних норм як необхідної передумови уникнення конфліктних ситуацій та оптимального розв’язання їх у разі назрівання.

Головним у мовленнєвому розвитку студентів є вдосконалення вміння користуватися мовою як засобом фахового спілкування. Термінологічна специфічна лексика студентів-медиків є основою вивчення медичних дисциплін у Харківському національному медичному університеті. Таким чином, працюючи над збагаченням словника студентів професійно значущими словами та термінами, не лише сприяємо розширенню їх активного словника, підвищенню культури мовлення, розвитку зв'язного мовлення, а й розв'язуємо суто прагматичну проблему: викладачі готують студентів до кращого сприйняття медичних дисциплін та до майбутньої професійної діяльності.

Мовна культура – живодайний корінь культури розумової. Недаремно відомий вітчизняний педагог В.Сухомлинський порівнює навчання, розумову діяльність з вогником, який треба берегти, підтримувати та захищати. Отже, потрібно плідно працювати над збагаченням словника, виробленням чуття мови, мовленнєвої культури.

Втрата культури рідної мови означає втрату права нації на здобуття власної державності, тому для кожного освіченого та свідомого представника свого народу захист рідної мови є одним з найважливіших національних обов'язків.

На території нашої держави є велика кількість етнічних меншин, де найчисельнішими є росіяни, білоруси, казахи, а останнім часом до цієї групи активно долучаються китайці та в'єтнамці. Але кожен із представників національної меншості, будучи громадянином України, повинен знати, що одним із перших його громадських обов'язків є необхідність поважати державну мову, вивчати й користуватися нею, на основі Гаазьких рекомендацій щодо прав національних меншин. Разом із тим, особи, які належать до національних меншин, зобов'язані інтегруватися в більш широке суспільство держави, а без володіння державної мови це буде зробити доволі складно. Якщо для пересічного громадянина України мова є основним засобом спілкування, для філологів – ґрунтовним предметом наукових досліджень, то для національних меншин – гордістю від того, що він вивчив українську мову.

Втрата культури рідної мови означає втрату права нації на здобуття власної державності, тому для кожного освіченого та свідомого представника свого народу захист рідної мови є одним з найважливіших національних обов'язків.

Одним з важливих понять сучасної лінгвістики є поняття мовної картини світу, питання про яке було, чи не вперше поставлене Вільгельмом Гумбольдтом ще всередині минулого століття у відомій праці «Про відмінності будови людських мов і їх вплив на духовний розвиток людського роду». Він відзначав, що у кожного народу є своєрідне бачення світу, яке, з одного боку, відбиває особливості сприймання його народом, а з другого, впливає на це сприймання. Ця ідея вченого справила великий вплив на дослідників у наступних поколіннях, тому й досі живуть творчі пошуки в царині взаємодії мови й суспільства, мови й індивідуума, у тому числі й у дослідженні поетичної мови та ідіостилю письменника. В. Гумбольдт звернув увагу на взаємодію мовної картини світу з усією широтою духовної діяльності людини: „Позначення окремих внутрішніх і зовнішніх предметів справляє більш глибокий вплив на чуттєві сприймання, фантазію, почуття і через взаємодію цих явищ – на характер взагалі, оскільки в цьому випадку справді сполучаються природа і людина, справді матеріальна речовина з духом [5, с. 86]. У зв'язку із цим він наголошує про національну своєрідність мови й специфіку мовного відображення світу в різних народів: „ У цій царині особливо чітко проступає національна своєрідність. Це пояснюється тим, що людина, пізнаючи природу, наближається до неї і доволно виробляє свої внутрішні сприйняття у відповідності з тим, у які відношення один з одним вступають його духовні сили. І це також знаходить відображення в мові...[5, с. 86].

Уже в цих положеннях висловлена думка про особливості відображення світу не тільки в окремих мовах, а й у мові окремих індивідуумів.

У сучасній науці розрізняють об'єктивну мовну картину світу, яку людина сприймає зовні, концептуальну картину світу як систему понять і суджень про об'єктивну картину й мовну картину світу як мовні засоби вираження концептуальної картини.

Мові, як відомо, властивий об'єктивний зміст та об'єктивне значення мовних одиниць, але через те, що мова пов'язана не тільки із суспільством, а й з кожним індивідуумом, у мовленні кожного члена мовного колективу існують і об'єктивні відмінності, які відбивають риси індивідуального сприйняття оточуючого світу й мови. Мовна картка світу, властива певному народові, знаходить своєрідне відбиття в індивідуальному мовленні, що залежить від багатьох культурно-

історичних і психічних чинників. Особливо яскраво індивідуальна мовна картина світу виявляється в художній творчості, де знаходить вираження не тільки загальна мовна картина світу, а поетична картина світу письменника, позначена його індивідуальністю.

Питання про мовну картину світу, про її сутність і роль у суспільстві останнім часом дедалі більше привертає увагу мовознавців у різних аспектах. У зв'язку з дослідженням мовної картини світу посилюється увага дослідників до питання про мовну картину світу особи, зокрема письменника. Цей аспект характеризується, з одного боку, у зв'язку з мовною картиною світу, а з другого, – із психічними особливостями індивідуума.

Для громадян України оволодіння української літературною мовою є не тільки правом, а й одним з основних громадянських обов'язків перед державою, у якій вони живуть і яка про них піклується. Оволодівши державною мовою, кожен громадянин має змогу:

- утвердити себе й самовиявитися, здобути суспільне визнання;
- реалізувати свої права бути обраним чи призначеним на державні та громадські посади;
- залучатися до скарбниці української національної культури та збагачувати її здобутками інших культур, якими володіє;
- усвідомлювати свій органічний зв'язок з народом, культурою, державою.

Українська мова як державна є основним засобом суспільної комунікації та відповідно до педагогічного спілкування. Живомовне педагогічне спілкування в ідеалі є найкращим і найбажанішим.

Краса слова – це один з основних мотивів у педагогічній спадщині В.Сухомлинського. На наш погляд, мовною освітою, а особливо мовним вихованням студентів, має займатися увесь педагогічний колектив вузу, а не лише тільки педагоги-філологи.

Таким чином, найголовнішим предметом гуманітарного циклу в будь-якому вищій нашої держави є українська мова, тому її вивчення має бути самодостатнім, щоб формувати мовну особистість студента-громадянина та патріота з високими духовними, моральними та культурними цінностями.

Список літератури: 1.Любов Мацько. Поетична мовотворчість Тараса Шевченка (Концептуально-стилістичний аналіз в аспекті

комунікативної лінгвістики) Дивослово. 2014. №5. С.26. 2.Юшук І. Мова – зброя стратегічна. / І. Юшук // Дивослово. 2015. №6. – С.3. 3.Франко І. Збір.тв.: у 50 т./І. Франко. К. Рад. школа, 1989. 608 с. 4. Словник-довідник з української лінгводидактики : навч. посіб./ Кол. авторів за ред. М. І. Пентилюк – К. : Ленвіт, 2015. 320 с. 5. Лисиченка Л.А., Скорбач Т.В. Мовний образ простору і психологія поета: Наукова монографія. – Харків: ХДПУ ім. Г.С.Сковороди, 2001. 160 с.

Bibliography (transliterated): 1.Lyubov Macz`ko. Poety`chna movotvorchist` Tarasa Shevchenka (Konceptual`no–sty`listy`chny`j analiz v aspekti komunikaty`vnoyi lingvisty`ky`) Dy`voslovo. 2014. #5. S.26. 2.Yushhuk I. Mova – zbroya strategichna. / I. Yushhuk // Dy`voslovo. 2015. #6. – S.3. 3.Franko I. Zibr.tv.: u 50 t./I. Franko. K. Rad. shkola, 1989. 608 s. 4. Slovny`k-dovidny`k z ukrayins`koyi lingvody`dakty`ky` : navch. posib./ Kol. avtoriv za red. M. I. Penty`lyuk – K. : Lenvit, 2015. 320 s. 5. Ly`sy`chenka L.A., Skorbach T.V. Movny`j obraz prostoru i psy`xologiya poeta: Naukova monografiya. – Harkiv: XDPU im. G.S.Skovorody`, 2001. 160 s.

Л.В. Фоміна, Т.В. Скорбач, І.І. Кулікова

МОВЛЕННЄВА КУЛЬТУРА–ГОЛОВНИЙ ЧИННИК ДУХОВНОСТІ СТУДЕНТІВ

У статті висвітлено психолого-педагогічні проблеми формування мовленнєвої особистості студентів. Візитною картою людини, незалежно від її віку, фаху, посади, є індивідуальна мовленнєва культура, що є джерелом духовності й моралі, дзеркалом українського менталітету. Зроблено акцент на важливості поглиблення знань із предметів гуманітарного циклу, сприянні усвідомлення того, що українська мова – національно-культурний феномен народу.

Ключові слова: духовність, мораль, мовна особистість, мовленнєва культура.

L. Fomina, T. Skorbach, I. Kulikova

SPEECH CULTURE –MAIN FACTOR OF SPIRITUALITY of STUDENTS

The article deals with the psychological and pedagogical problems of formation the speech personality of students. The visit card of person, not looking at his age, profession, work, there is his individual speech culture, that is

the source of spirituality and morality, the mirror of Ukrainian mentality. The accent is done on the importance of improving knowledge in subjects of classical course, the understanding, that Ukrainian language is the national and cultural phenomena of nation.

Keywords: spirituality, moral, language personality, speech culture.

Л.В. Фомина, Т.В. Скорбач, И.И. Куликова

РЕЧЕВАЯ КУЛЬТУРА – ГЛАВНЫЙ ФАКТОР ДУХОВНОСТИ СТУДЕНТОВ

В статье отражены психолого-педагогические проблемы формирования речевой личности студентов. Визитной картой человека, независимо от его возраста, профессии, должности, является индивидуальная речевая культура, которая есть источником духовности и морали, зеркалом украинского менталитета. Сделан акцент на важности углубления знаний из предметов гуманитарного цикла, содействии осознания того, что украинский язык – национально-культурный феномен народа.

Ключевые слова: духовность, мораль, речевая личность, речевая культура

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.11.2016

УДК 154.4: 37.033

*Черемський М.П.
м. Харків, Україна*

САМОАКТУАЛІЗАЦІЯ ЯК ВАЖЛИВА УМОВА ДУХОВНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Постановка проблеми. Брак духовності в світі, і в нашій країні зокрема, зумовлений великою мірою падінням рівня самоактуалізації особистості. Внаслідок панування маскультури людина перестає бути собою, повністю переймаючи модель даної культури. Таке явище американський психолог Е. Фром назвав автоматичним конформізмом,

який породжений страхом людини перед самотністю, можливістю втрати матеріальних благ, привілеїв, а можливо і життя. Проте існують люди, котрі не переймаються цим страхом і живуть так, як їм хочеться. Таких людей в народі називають диваками, а в науці вони звуться самоактуалізуючими (самодіяльними) людьми. Саме завдяки їм існує людство та цивілізація, процвітають різні культури, здійснюються відкриття.

Сьогодні світ потерпає від браку самоактуалізуючих людей. Це особливо помітно в авторитарних суспільствах, де через неухвагу до внутрішнього світу людини, її духовних потреб вона зростає збайдужілою не лише до себе, але й до всього, що її оточує. На жаль, українське суспільство певною мірою також є авторитарним. Цим пояснюється низький рівень самоактуалізації українця, його здатності до самовираження та самоствердження. То ж важливим завданням сучасної української освіти виступає активізація самовираження особистості, її творчого потенціалу.

Зв'язок проблеми з теоретичними та практичними завданнями. Самоактуалізація особистості є основою творчого самовираження особистості, її здатності думати, мріяти, створювати нові винаходи, здійснювати відкриття. За кожним знанням і здобутком, як відомо, стоять конкретні особистості, котрі своїм талантом збагатили світову скарбницю людства. Саме, завдяки їхньому творчому генію, ми маємо тепер можливість їздити, літати, фотографувати, знімати кіно, слухати радіо, дивитися телебачення та інтернет, користуватися іншими благами цивілізації.

Аналіз публікацій. Даній проблемі присвячена, зокрема, стаття американського психолога та педагога А. Маслоу під назвою “Self-actualizing people: a study of psychological health”. В ній, на основі власних досліджень, учений дає характеристику самоактуалізуючим людям, визначаючи за ними здатність до самоуправління, незалежного оцінювання, прийняття самостійних рішень. Їм притаманна спонтанність думок, почуттів та фантазій. Такі люди, на думку Маслоу, володіють “свободою волі”, менш детерміновані ззовні ніж звичайні люди, виступаючи суб'єктом своєї дії, а не лялькою в руках інших. Також слід зазначити працю “Toward a Science of the Person” американського лікаря, психолога та педагога К. Роджерса. В ній автор розмірковує про нову

науку, що розглядала б особистість як людину суб'єктивно вільну, що вибирає, створює та відповідає за власне “Я”.

До даної теми звертався свого часу і В. Сухомлинський. Зокрема, у своїй книзі “Серце віддаю дітям” він говорить про індивідуальний світ дитини, як про невичерпне джерело енергії, фантазії та почуттів, що часто лишається непоміченим.

На жаль, в сучасних працях дана проблематика, за деякими винятками, практично відсутня.

Мета даної статті полягає у тому, щоб показати можливості самоактуалізації та її вплив на духовний розвиток особистості.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні, говорячи про духовність, часто забувають про її носія, а саме людину та її внутрішній світ. Саме в ньому знаходяться ті скарби, котрі не може дати жодна книга чи знання. Мова йде про живе творче “Я” особистості, що складає душу людини. На жаль, наша освіта через свою заформалізованість та заматеріалізованість часто не помічає особистості учня, студента, їхнього прагнення виразити себе та свої здібності. Проте, суть виховання в тому і полягає, щоб людина прагнула виявити себе, і виявити з кращого боку. “Бачити себе в чомусь хорошому – як важливо вміти підтримувати це благородне людське прагнення”, – зауважував В. Сухомлинський. “Чи не в цьому той могутній стимул самовиховання, що його вихователь часом так довго і болісно шукає! Треба поставити на психологічному семінарі питання: виявлення людини. У К.Д. Ушинського є саме такий термін: Виявлення людини... Треба подумати над тим, що не тільки в навчанні – в оцінках, у приготуванні уроків – людина виявляє себе. Повинні бути й інші сфери виявлення людини” [1, с. 264].

Сьогодні стає все більш зрозумілим той факт, що не можливо займатися навчанням й вихованням особистості, не беручи до уваги її особливостей та можливостей. Саме вони складають те, що ми називаємо індивідуальністю, або “Я” особистості. Від його імені людина виражає власний внутрішній світ та своє відношення до навколишньої дійсності. Проте, за словами американського психолога Е. Фрома, “сучасна середня нормальна, добре пристосована людина не має найменшого поняття щодо того, хто вона, що вона хоче, про що їй думати” [2, цит. за с. 159].

Середній людині протистоїть самоактуалізуюча (самодіяльна) людина, що виражає себе та власне ставлення до світу навколо неї. Вона вільна та незалежна. Характерними рисами самоактуалізуючої людини

виступають спонтанність, простота та природність. Відповідно її поведінка є позбавленою штучності, умовності та вдаваності. Водночас вона не є поверховою, відображаючи внутрішню сутність такої людини. Їй можливо бракує загальної культури, але тим не менш вона щира та демократична у взаємостосунках з іншими людьми. Вона більше індивідуалізована, але й більше соціалізована та ототожнена зі своєю нацією й людством взагалі за середню людину.

Самодіяльнісна людина не зациклена на дрібницях. Її сфера зацікавлень вражає своїм розмаїттям та всеосяжністю, внаслідок чого в своїх міркуваннях вони нагадують філософів. Самоактуалізуюча людина краще за інших вирізняє свіже та нове. Світ природи їй ближчий за штучний світ, сповнений стереотипів та всляких кліше. Вона відкрита у стосунках з іншими, зберігаючи водночас свою автономію та виражаючи власну думку, що часто не збігається з загальноприйнятою. Такі люди не є пішаками, адже вони мають власну позицію, що виражає їхнє ставлення до всього, що їх оточує. Натомість середня людина думає не власною головою, а представляє думку маклерів, рекламодавців, пропагандистів, журналістів, телебачення та інтернету. В демократичному суспільстві з її вільним вибором та ринковою економікою такий стан речей є катастрофою, – зауважує Маслоу.

Важливою характеристикою самоактуалізуючих людей виступає їхня здатність до творчості, яку кожен з них виражає по-своєму. Творчості самоактуалізуючої особистості притаманна, за висловом Маслоу, наївність та універсальна креативність незіпсутих дітей. Ці характеристики притаманні людині від народження. Проте вона з часом їх втрачає, але деякі індивідууми зберігають цю свіжість та наївність протягом всього свого життя, а втративши, повертаються до них. Саме цим пояснюється їхнє вроджене почуття гумору. Воно відрізняється від гумору середньої людини, сповненого неприязні, зверхності та бруду. Гумор самоактуалізуючих людей має в собі філософський підтекст. Їхні проникаючі жарти стосуються не лише людського буття взагалі, але й їх самих. В своїх жартах вони люблять уявляти себе в різних ролях, приписуючи собі ті якості, яких в них немає. Як наслідок вони потрапляють в різні комічні ситуації, з яких вони виходять легко та невимушено. Їхній гумор скоріше викликаний ситуацією, аніж привнесений в неї. Він спонтанний а не спланований, і тому не повторюється. Значення даного гумору важко переоцінити. Адже він

нікого не ображає. Більш того такий гумор здатен розрядити будь-яку напружену ситуацію в колективі. Людина швидше помічає свої негативні сторони, по-іншому ставиться до своїх амбіцій, прагнень, планів, критично переосмислюючи їх. Тому такий гумор потрібний і в сфері професійної діяльності особистості, що в певному сенсі є грою, хоч і серйозною, але непозбавленою легкості та невимушеності.

На жаль, в нашому авторитарному суспільстві, і в освіті, зокрема, не часто можна зустріти усміхнені обличчя учнів чи студентів. Їхні обличчя переважно або байдужі, або чимось заклопотані, не важко здогадатися чим. Але як можна пізнавати світ з таким настроєм? Для відкриття чогось нового потрібний внутрішній порив, завзяття, а де його можна взяти, коли навчання замість того, щоб стимулювати інтерес особистості до пізнання навколишньої дійсності, як правило його придушує. Автор даної статті в ході власних досліджень виявив, що студенти практично не виявляють цікавості ні до чого нового. Більш того, після закінчення середньої загальноосвітньої школи, в них панує апатія до всього, що зветься навчанням. То ж, про яку самоактуалізацію особистості можна говорити, коли студент не прагне дізнатися щось нове не лише про світ, що його оточує, але й про власну персону. Таке становище є наслідком панування авторитарної системи навчання й виховання, що не рахується з внутрішнім світом особистості, її бажаннями та прагненнями. Через те ми і маємо велику когорту людей із заниженою самооцінкою і браком поваги до себе та власного “Я”. І це в той час, коли понад усе в цивілізованому світі цінується творча думка особистості, її здатність продукувати нові ідеї та втілювати їх у життя.

Сьогодні в освіті переважають люди з невротичним складом характеру, що зумовлює часті конфлікти між педагогом та студентом. Що стосується самоактуалізуючих педагогів, то вони розглядають систему стосунків “викладач-студент” як приємну співпрацю, а не як зіткнення різних характерів, думок та поглядів. В них пихатість поступається місцем природній простоті. Вони не вдають з себе всезнаючих і всемогутніх, не хизуються своїми званнями та посадами, зберігаючи притаманну їм демократичну манеру поведінки. Все це сприяє створенню в аудиторії відповідної атмосфери, де відсутні підозра, ворожість та тривога. Такі педагоги не принижують учня за те, що він, наприклад, повільно вирішує задачу чи “якось не так” пише твори. Вони не зловтішаються з його невдач та проблем, а навпаки намагаються допомогти проблемному учню. Звісно,

що з такими педагогами діти зростатимуть всебічнорозвиненими творчими особистостями, здатними виражати себе, виявляючи власні здібності та таланти. Саме тому нам потрібні педагоги з високим рівнем самоактуалізації. Лише вони зможуть змінити ситуацію в освіті, перебудувавши її на засадах поваги до особистості, її індивідуальних особливостей та можливостей.

Отже, самоактуалізація виступає важливою умовою індивідуального та професійного становлення педагога. Адже для того, щоб викладати одних лише академічних знань не достатньо, окрім того потрібна індивідуальність, котра не соромиться виражати себе та власний внутрішній світ. Вона не боїться помилок і діє на власний розсуд, на відміну від середньої людини, котра всього боїться і всьому кориться. Маючи широкий спектр зацікавлень, самоактуалізуюча людина здатна до найрізноманітніших видів діяльності, зокрема, мистецької та наукової. Тому так важливо плекати цю здатність, створюючи відповідні умови для самовираження та самоствердження особистості.

Висновки. Отже, виходячи з вищесказаного стає зрозумілим, що самоактуалізуюча людина це не просто “інтроверт”, заклопотаний своїм внутрішнім світом, залишаючись байдужим до всього, що його оточує. Навпаки, самодіяльнісна людина має найширший спектр захоплень і зацікавлень, що підживлюють її внутрішній світ, збагачуючи його новими барвами та відтінками. Вищезазначені якості самоактуалізуючої людини мають бути присутніми в кожному педагогові, керівникові та управлінцеві. Адже, якщо вони претендують на звання лідера, вони мають відображати не лише вказівки, спущені згори, але передусім самих себе, своє “Я”. Саме в ньому зберігається та родзинка без якої будь-яка діяльність є мертвою. Справжнє життя в неї може вдихнути лише особистість з її унікальним та неповторним “Я”.

Якщо ми хочемо виховувати справжню духовність в особистості, необхідно пробудити в ній відповідні внутрішні сили, що сприятимуть її самоактуалізації. Адже духовність є самовираженням душі людини, і від того чим ця душа живе залежить і рівень її духовності. Важливу роль у цьому процесі відіграє особистість педагога та його здатність до самоактуалізації, що відображає широту його світогляду, його мрії, бажання та прагнення, все те, що робить людину єдиною та неповторною. В цьому педагог має бути прикладом для своїх підопічних, які тільки-но вступають на свій життєвий шлях.

І на завершення хочеться навести слова засновниці Дальтон-плану американського педагога Е. Паркхерст, яка також належала до когорти самоактуалізуючих особистостей, виховуючи в учнях відповідну здатність. З цього приводу вона зауважувала, що “ми підходимо до питання не з того кінця з якого треба. Чого навчати і як навчати – аж ніяк не найсуттєвіше питання шкільної реформи. Нам потрібні вчителі з гнучким підходом, які здатні рахуватися з потребами кожної індивідуальності. Звільнимо ж їх від ярма методів і системи та дамо їм можливість використовувати власний здоровий глузд” [3, цит. за с. 19].

Список літератури: 1. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором. – К.: Радянська школа, 1988. – 284 с. 2. Маслоу А. Мотивация и личность //Психология личности, I т. – Самара: “Бахрах-М”, 2002. – С. 391-416 3. Дьюи Э. Дальтонский лабораторный план. – М.: Новая Москва, 1923. – 153 с.

Bibliography (transliterated): 1. Sukhomlyns'kyu V.O. Rozmova z molodym dyrektorom. – K.: Radyans'ka shkola, 1988. – 284 s. 2. Maslou A. Motyvatsyya y lychnost' //Psykhologyya lychnosty, I t. – Samara: “Bakhrakh-M”, 2002. – S. 391-416 3. D'yuy Э. Dal'tonskyu laboratornyy plan. – M.: Novaya Moskva, 1923. – 153 s.

М.П. Черемський

САМОАКТУАЛІЗАЦІЯ ЯК ВАЖЛИВА УМОВА ДУХОВНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

У статті піднімається проблема самоактуалізації особистості, її здатності до самовираження та самоствердження. Внаслідок панування авторитарної системи освіти учень та студент не мають змоги повною мірою виявляти власний творчий потенціал. У зв'язку з цим зростає роль демократичних форм і методів навчання й виховання, що сприяють самоактуалізації особистості.

Ключеві слова: Самоактуалізація, самовираження, “Я” особистості, творчість.

М.П. Черемской

САМОАКТУАЛИЗАЦИЯ КАК ВАЖНОЕ УСЛОВИЕ ДУХОВНОГО РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ

В статье поднимается проблема самоактуализации личности, её способности к самовыражению и самоутверждению. Вследствие господства авторитарной системы образования личность не имеет возможности в полной мере проявить себя и свои способности. В связи с этим возрастает роль демократических форм и методов обучения, содействующих самоактуализации личности.

Ключевые слова: Самоактуализация, самовыражение, “Я” личности, творчество.

M. Cheremsky

SELF-ACTUALIZATION AS IMPORTANT CONDITION OF SPIRITUAL DEVELOPMENT OF PERSONALITY

The problem of self-actualization as important condition of spiritual development of personality is discussed. The domination of authoritarian education system is blocking to self-actualization of student. Therefore the democratization of education system is urgency.

Keywords: Self-actualization, self-actualizing personality, creativeness.

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.11.2016

II РОЗДІЛ
СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ БІЗНЕСУ
І СУЧАСНА ЦИВІЛІЗАЦІЯ

УДК 339.5

Архиреев С.И.
г. Харьков, Украина

УПРАВЛЕНИЕ МЕЖДУНАРОДНЫМ БИЗНЕСОМ КАК
ВНУТРИФИРМЕННЫЙ УРОВЕНЬ МЕЖДУНАРОДНЫХ
ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ

Понятия международного бизнес (МБ) и международные экономические отношения (МЭО) достаточно сложно соотносятся между собой, так как они многозначны, причем ко второму термину это относится даже в большей степени. В самом широком смысле МБ рассматривается как совокупность всех трансакций, осуществляемых субъектами различных государств, причем в него включают не только деловые, но и все другие операции, в том числе осуществляемые правительствами. В принципе понятие МБ может рассматриваться и более узко, на основе понимания бизнеса исключительно как прибыльной деловой деятельности, что более соответствует исторически сложившемуся в отечественной традиции его толкованию.

Понятие МЭО более многозначно за счет того, что может толковаться как включающее отношения, осуществляемые между субъектами различных государств, так и включающее только отношения самих этих государств. В принципе оба толкования имеют право на существование, однако, в каждом случае необходимо оговаривать используемое значение понятия МЭО. В первом случае МЭО включает в себя МБ как определенную часть, что особенно очевидно, если рассматривать его в смысле прибыльной деловой активности. Однако даже при трактовании МБ как совокупности всех международных трансакций понятие МЭО оказывается все же шире. Особенно это очевидно, если проанализировать второе значение понятия МЭО, подразумевающее все отношения, субъектами которых являются государства.

Во-первых, совершенно очевидно, что в этом случае МЭО включают в себя международные институциональные трансакции в виде двух- и многосторонних соглашений, заключаемых национальными правительствами. (В то же время в качестве особой дисциплины МЭО не включают экономическую дипломатию, являющуюся специфической частью международных отношений). Конечно, надо иметь в виду, что само понимание институциональных трансакций вызывает споры. Так, М. Деблонд [1], рассматривая соотношение экономической и политической сфер, относит институциональные трансакции скорее к последней сфере, чем к экономическим действиям, в отличие от Д. Бромли [2], доводы которого, по нашему мнению, выглядят более аргументированными с точки зрения институционализма. Однако даже в случае чисто экономического (неоклассического) трактования институциональных трансакций, связанная с ними часть МЭО выходит за рамки МБ.

Во-вторых, за его рамки также выходят национально-агрегированные международные товарные трансакции, то есть совокупные результаты трансакций отдельных национальных субъектов, отражаемые в системе национальных балансов в виде балансовых статей. Эта часть МЭО также не относится к предмету МБ.

Таким образом, к МБ относятся все отдельные товарные трансакции, осуществляемые между субъектами различных государств. Они также относятся к МЭО в широком смысле, но в узком смысле МЭО имеют собственный предмет в виде, во-первых, международных институциональных трансакций и, во-вторых, национально-агрегированных международных товарных трансакций.

Наконец, существует еще одна часть международных операций, которые по характеру субъекта – национальных государств – может быть отнесена к МЭО. Речь идет о правительственных трансфертах, сделках с прочими активами – кредитами, займами, депозитами и сделках с резервными активами для балансирования платежного баланса. Правда, поскольку существуют отдельные субъекты всех этих операций, они могут быть в равной степени отнесены и к МБ в приведенном выше расширительном понимании.

Однако, поскольку двойственная классификация создает сложности, из чисто практических соображений целесообразно относить эти операции все-таки к МЭО, которые, таким образом, включают в себя все виды трансакций (институциональных и

товарных), осуществляемых национальными государствами в лице своих центральных органов управления, представленных правительствами, и агрегированных трансакций, осуществляемых национальными хозяйственными единицами.

В этом случае к МБ могут быть отнесены все трансакции, осуществляемые бизнес-сектором, то есть за исключением трансакций, совершаемых правительством и домохозяйствами. Мы считаем возможным включение в бизнес-сектор также и неприбыльных организаций (в другой терминологии – корпораций), то есть фактически речь идет о трансакциях всей совокупности юридических лиц.

Таким образом, рассматривая МЭО с точки зрения институциональных секторов экономики, можно выделить их следующие типы – международная миграция рабочей силы, межправительственные экономические операции и операции бизнес-сектора. Типы в данном случае являются более крупной таксономической единицей по сравнению с формами, и непосредственно отнести последний тип операций к МБ как особой форме МЭО нельзя.

Следовательно, главное различие между МБ и МЭО в узком понимании заключается в различии их субъектов, так как оно касается всех его частей. Международные институциональные трансакции, кроме того, отличаются типом МЭО от МБ. Эта особая форма трансакций, к сожалению, не фигурирует в общепринятом перечне форм МЭО, и среди них намек на нее в неявном виде содержит только такая форма МЭО, как экономическая интеграция. Но вполне естественно будет объединить экономическую интеграцию с менее развитыми формами международных институциональных трансакций, такими как торговые соглашения, в одной более общей категории, которая определена нами как международные институциональные трансакции, ядро которых образуют межправительственные соглашения. В то же время выделение отдельного ее уровня, которым является экономическая интеграция, в отдельную форму представляется нецелесообразным.

Международные экономические отношения включают в себя целый ряд форм, образующих систему МЭО, классифицированных по критерию объекта отношений, который также определяет и особенности этих отношений.

Международный бизнес не относится к какой-либо одной из этих форм, а может строиться на одном или нескольких элементах системы МЭО по критерию объекта отношений. Таким образом, он представляет собой отдельный уровень этих отношений. То есть в случае МБ система МЭО классифицируется по другому критерию – субъекта отношений, в соответствии с которым обычно выделяют микро-, мезо-, макро- и мега- уровни международных экономических отношений.

На самом деле такая классификация не совсем точна, так как выделение мезоуровня базируется на углубленной классификации, которая применена только по отношению к национальной экономике, но не к мегаэкономике. Использование не столь распространенного термина мегаэкономика в данном случае относится к глобальному уровню экономики.

Если следовать принципу углубленной классификации, примененному к национальной экономике, то для глобальной экономики можно выделить субглобальный уровень. Он соответствует мезоуровню глобальных отношений, который включает в себя наряду с региональными отношениями также отношения, возникающие в отраслевых комплексах глобальной экономики.

Таким образом, последовательная классификация МЭО по критерию субъекта отношений должна базироваться или на трехуровневой структуре, включающей микро-, макро-, мега- уровни, или на пятиуровневой структуре, включающей микро-, мезо-, макро-, субглобальный, глобальный уровни. Различия субъектов на трех уровнях совершенно очевидны. Это соответственно отдельные субъекты национальной экономики, все субъекты национальной экономики, все субъекты глобальной экономики, которыми в частности являются отдельные национальные экономики. В пятиуровневой структуре для дополнительных уровней добавляются соответственно большие группы субъектов национальной экономики и группы субъектов глобальной экономики как особые уровни структуры МЭО.

Вообще классификация уровней МЭО осуществляется по критерию субъекта этих отношений. Более распространенное выделение форм МЭО происходит преимущественно по критерию объекта этих отношений. Пятиуровневая структура включает в себя

все отношения рыночных субъектов и их групп, а трехуровневая – отношения по поводу всех объектов.

Однако за рамками этой классификации остаются отношения, с необходимостью возникающие внутри международных фирм, которые включают агентов различных национальных образований. В связи с этим как трехуровневая, так и пятиуровневая структуры отношений рыночных субъектов должны быть дополнены еще одним уровнем, а именно внутрифирменными МЭО.

Внутрифирменные МЭО возникают в процессе управления международным бизнесом, предполагающем взаимодействие отдельных элементов его организационной структуры. Сложность связана с тем, что в современном мире отношения управления имеют вид не столько внутрифирменных, то есть штаб-квартир корпораций с их филиалами или представительствами, сколько межфирменных, которые наблюдаются между организационными единицами, связанными лишь общностью отношений собственности, то есть формально независимыми подразделениями международных корпораций.

В первом случае противоречие особенно очевидно, так как внутрифирменные операции могут быть охарактеризованы как интеракции, но в то же время являются международными транзакциями. Собственно наличие этого противоречия и делает более удобным создание иностранного юридического лица. Однако противоречие существует и во втором случае – между международными транзакциями, которые осуществляются в рамках общих отношений собственности (результаты хозяйственной деятельности разных стран принадлежат, в конечном счете, одному собственнику).

Операции, формально имеющие формы транзакций, на практике несут в себе элементы трансфертных отношений с трансфертными ценами и прочими негативными проявлениями.

В частности, проблема возникает в связи с национальной социальной ответственностью, то есть возникающей ответственностью, возникающей перед страной пребывания имеющего национальную регистрацию производителя, в частности, проявляющуюся в необходимости уплаты налогов. Скандалы последних лет, разразившихся, в частности, в Европе с такими крупнейшими корпорациями как Google, Apple и прочими, показали,

что даже они не уплачивают налоги во всех национальных юрисдикциях и тем самым нарушают обязательства перед странами пребывания. Что же говорить о мелких фирмах, специально создаваемых для уклонения от налогов?

Несправедливо будет также забыть о существовании субглобального уровня, который для МЭО является даже более важным, чем мезоуровень.

Однако не только из-за наличия дополнительных уровней структуры экономики неправильно отождествлять МБ и МЭО непосредственно с международной микроэкономикой и международной макроэкономикой. МЭО представляют собой часть международной экономики (экономической теории), и в этом смысле их предметом являются товарные трансакции (трансакции сделок). Поскольку МБ и МЭО в узком смысле включают в себя также отношения, возникающие в других видах трансакций, то можно лишь говорить, о том, что они включают соответственно международную микроэкономку и международную макроэкономку как свое ядро, основную часть, наряду с которым в них присутствуют иные элементы, непосредственно не относящиеся к международной экономической теории. Кроме того, конечно, необходимо учитывать наличие и иных уровней экономики, хотя не столь явно оформленных, таких как мезоэкономика, которая в МЭО проявляется как субглобальный уровень.

В целом МЭО в широком смысле включают в себя не только собственно отношения, являющиеся непосредственно предметом международной экономики, но и, весь спектр международных экономических отношения, связанных не только с трансакциями сделок, но и с институциональными трансакциями, а также с трансакциями управления/рационалирования и интеракциями.

Последний термин особенно слабо разработан в экономической науке и институционализме. Кратко его сущность можно пояснить в сравнении с другими категориями следующим образом. Если трансакционные сделки предполагают полную равноправность партнеров, а трансакции управления – отношения подчинения, то интеракции могут происходить между равноправными участниками, вовлеченными в отношения управления в рамках одной хозяйствующей системы. То есть их взаимодействие происходит не по

их собственной воле, а в результате обоюдного подчинения отношениям управления.

С учетом наличия многих типов взаимодействий можно прийти к выводу, что МБ как и МЭО в целом относятся к институциональной теории, которая по меткому, но не слишком научному выражению А. Аузана [3] является «экономикой всего».

Благодаря такой классификации взаимодействий становится понятным вовсе не очевидное различие международной экономики и МЭО. Международная экономика относится к экономической теории и сосредоточена преимущественно на международных транзакциях, в то время как МЭО охватывают весь комплекс международных институциональных экономических отношений.

Международный бизнес как часть МЭО также имеет к ним непосредственное отношение, но охватывает только те из них, субъектами которых являются представители бизнес-сектора. С другой стороны, международный бизнес, безусловно, включает в себя отношения управления, которые обычно остаются за пределами внимания МЭО, но на самом деле представляют их неотъемлемую часть – внутрифирменные МЭО.

Список літератури: 1. Deblonde, M.K., *Economics as a Political Muse: Philosophical Reflections on the Relevance of Economics for Ecological Policy*. – Dordrecht: Springer Science & Business Media, 2001 – S. 166-167. 2. Bromley, D.W., *Economic Interests and Institutions: The Conceptual Foundations of Public Policy*. – New York and Oxford: Basil Blackwell, 1989, 274 p. 3. Аузан А. Экономика всего. Как институты определяют нашу жизнь М.: ООО «Манн, Иванов и Фербер», 2014. - 150 с.

Bibliography (transliterated): 1. Deblonde, M.K., *Economics as a Political Muse: Philosophical Reflections on the Relevance of Economics for Ecological Policy*. – Dordrecht: Springer Science & Business Media, 2001 – S. 166-167. 2. Bromley, D.W., *Economic Interests and Institutions: The Conceptual Foundations of Public Policy*. – New York and Oxford: Basil Blackwell, 1989, 274 p. 3. Auzan A. *Ekonomika vsego. Kak instituty opredelyayut nashu zhizn'* M.: ООО «Mann, Ivanov i Ferber», 2014. – 150 s.

С.І. Архієреєв

УПРАВЛІННЯ МІЖНАРОДНИМ БІЗНЕСОМ ЯК
ВНУТРІШНЬОФІРМОВИЙ РІВЕНЬ МІЖНАРОДНИХ
ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОШЕНЬ

Проаналізовано взаємозв'язок міжнародного бізнесу и міжнародних економічних відношень. Показано, що управління міжнародним бізнесом представляє внутрішньофірмовий рівень міжнародних економічних відношень.

Ключові слова: управління міжнародним бізнесом, міжнародні економічні відношення, внутрішньофірмовий рівень.

S. Arkhiereiev

INTERNATIONAL BUSINESS MANAGEMENT AS AN INTERFIRM
LEVEL OF INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

Interrelation of international business and international economic relations is analyzed. It is shown that the international business management represents an interfirm level of international economic relations.

Keywords: international business management, international economic relations, interfirm level.

С.И. Архиереев

УПРАВЛЕНИЕ МЕЖДУНАРОДНЫМ БИЗНЕСОМ КАК
ВНУТРИФИРМЕННЫЙ УРОВЕНЬ МЕЖДУНАРОДНЫХ
ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ

Проанализирована взаимосвязь международного бизнеса и международных экономических отношений. Показано, что управление международным бизнесом представляет внутрифирменный уровень международных экономических отношений.

Ключевые слова: управление международным бизнесом, международные экономические отношения, внутрифирменный уровень.

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.11.2016

УДК 658.5.012.1: 330.88

*Волоснікова Н.М.
м. Харків, Україна*

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ РЕСУРСАМИ БІЗНЕСУ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Постановка проблеми у загальному вигляді. Оптимізація управління, матеріальними потоками як ключовим аспектом логістичної діяльності; досягається шляхом залучення та розподілу фінансових ресурсів, що реалізуються у фінансових потоках інтегрованої логістизації процесів на підприємствах. В даний час при підготовці, організації та управлінні логістичними процесами важливо дотримуватися ряду вимог до таких параметрів фінансових потоків, як достатність, економічність та надійність. Особливо актуальним є вимога узгодженості матеріальних, фінансових, інформаційних та інших видів ресурсних потоків інтегрованої логістизації процесів на підприємствах. Для забезпечення відповідності перерахованим вимогам необхідний розвиток наукових розробок щодо складання раціональних схем руху фінансових потоків інтегрованої логістизації процесів на підприємствах, механізму оперативних коригувальних впливів на потоки, що володіють гнучкістю та враховують зміна у економічному середовищі.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Широке коло завдань і методів їх вирішення, пов'язаних із дослідженням загальних проблем фінансових ресурсів в умовах ринкової трансформації, знайшло відображення у наукових роботах багатьох вчених, а саме Л. Бернстайна, І. Бланка, В. Бочарова, С. Брігхема, В. Верви, О. Єфімової, В. Ковальова, М. Литвина, М. Романовського,

Г. Салтикової, Д. Сигела, О. Сорокіної, К. Стоянової, Е. Хелферта, А. Шеремета, Д. Шима та інших учених.

Проблеми логістичної діяльності в умовах розвинутої ринкової і трансформаційної економіки широко досліджуються як вітчизняними так і закордонними науковцями, серед яких можна назвати: В. Амітан, Л. Балабанова, М. Дороніна, Є. Крикавський, Р. Ларіна, В. Ніколайчук, О. Тридід, Н. Чухрай, О. Шубін, Б. Анікін, А. Гаджинський, Л. Міротін, А. Семененко, В. Сергєєв, Д. Бауерсокс, Дж. Бушер, Д. Клосс, Дж. Хескетт та ін.

Однак, незважаючи на збільшений інтерес до проблем, відчувається серйозний недолік систематичних описів складу, структури та функціонування фінансових потоків в реальних логістичних системах. Практично відсутні наукові розробки з управління фінансовими потоками інтегрованої логістизації процесів на підприємствах в контексті корпоративної соціальної відповідальності. Необхідністю розробки та застосування теоретичних положень управління фінансовими потоками інтегрованої логістизації процесів на підприємствах пояснюється актуальність обраної теми статті.

Метою статті є дослідження питань управління фінансовими потоками інтегрованої логістизації процесів на підприємствах в контексті корпоративної соціальної відповідальності.

Методологія. Теоретичну і методологічну основу дослідження складають фундаментальні положення сучасної економічної теорії, наукові праці і методичні розробки провідних вчених у галузі логістики.

Основні результати дослідження. Ефективне і конкурентоспроможне функціонування кожної окремої фірми є неможливим без якісного і економічно обґрунтованого розвитку її ресурсного потенціалу. Елементами потенціалу є всі ресурси які відокремилися у процесі виробництва і будь яким чином пов'язані із функціонування фірми.

Згідно з тлумаченням основних термінів логістики під «поток» розуміється сукупність об'єктів, які є єдиним цілим, існують як процес, розподілений у часі. Крім того, в логістиці застосовується таке поняття, як «фінансовий логістичний потік», під яким розуміється спрямований рух фінансових ресурсів, які обертаються як в середині логістичної системи, так і між системою та

зовнішніми суб'єктами для забезпечення ефективного руху певного матеріального потоку. Тобто, фінансовий потік розуміється виключно в сукупності з рухом запасів та готової продукції. Однак таке тлумачення фінансового логістичного потоку не є коректним з огляду на багатоплановість функціонування підприємства як активного учасника товарного, фінансового та інших ринків.

При цьому в економічній літературі не існує єдиної думки щодо визначення поняття «фінансові потоки інтегрованої логістизації процесів на підприємствах». Застосовуючи науково-методологічні підходи визначимо що, під фінансовим потоком інтегрованої логістизації процесів на підприємствах слід розуміти цілеспрямований рух фінансових ресурсів, що являє собою динамічну сукупність у часі та просторі в межах інтегрованої логістизації процесів на підприємствах, та в процесі функціонування формуються, розподіляються та використовуються за окремими логістичними центрами.

Традиційно всі фактори впливу поділяються на зовнішні (екзогенні) та внутрішні (ендогенні). Відповідно, кожна група факторів впливу на фінансові ресурси інтегрованої логістизації процесів на підприємствах в свою чергу поділяються на внутрішні та зовнішні чинники. Крім того, фактори, під впливом яких формуються вхідні та вихідні фінансові потоки, визначаються сферою обігу потоку та складом учасників інтегрованої логістизації процесів на підприємствах.

Фінансові ресурси інтегрованих логістизаційних процесів на підприємствах по відношенню до інституційного середовища можуть перебувати у двох станах: як «одержувачі фінансових потоків» ($LogF_1$) та як «платники фінансових потоків» ($LogF_2$). Кожному стану відповідає множина вхідних (IF^{Log}) та вихідних (OF^{Log}) логістичних фінансових потоків, які формуються під впливом множини внутрішніх (X^{in}) і зовнішніх (Y^{ex}) чинників, що впливають на склад та обсяги вхідних та вихідних фінансових потоків інтегрованої логістизації процесів на підприємствах.

Відповідно, ситуація опису інтегрованої логістизації процесів на підприємствах як одержувачів фінансових потоків ($LogF_1$) приймає вигляд:

$$LogF_1 = f(IF^{Log}(\{X^{in}\}; \{Y^{ex}\}), \text{£}), \quad (1)$$

де \mathcal{L} – випадкова складова, що впливає на фінансові потоки інтегрованої логістизації процесів на підприємствах.

Аналогічним чином формується ситуація опису інтегрованої логістизації процесів на підприємствах як платників фінансових потоків ($LogF_2$):

$$LogF_2 = f(OF^{Log}(\{X^{in}\}; \{Y^{ex}\}), \mathcal{L}), \quad (2)$$

Для переходу інтегрованих логістизаційних процесів на підприємствах зі стану $LogF_1$ до стану $LogF_2$ (тобто $LogF_1 \rightarrow LogF_2$) повинно мати місце рішення (бути розроблене, прийняте та реалізоване) щодо розподілу вхідних логістичних фінансових потоків за відповідними логістичними напрямками. При цьому рішення щодо розподілу формується також під впливом внутрішніх та зовнішніх факторів та залежить від початкового стану системи:

$$LogF_{1 \rightarrow 2} = f(DFLog(\{X^{in}\}; \{Y^{ex}\}), \mathcal{L}), \quad (3)$$

де $DFLog$ – розподілені фінансові потоки інтегрованої логістизації процесів на підприємствах.

Цілі фінансової стратегії інтегрованої логістизації процесів на підприємствах мають підпорядковуватися загальній стратегії економічного розвитку логістичної системи та спрямовуватися на максимізацію прибутку та ринкової вартості підприємства. При розробці фінансової стратегії інтегрованої логістизації процесів на підприємствах слід враховувати динаміку макроекономічних процесів, тенденції розвитку вітчизняних фінансових ринків, можливості диверсифікації діяльності логістичної системи та зміни у інституційному середовищі.

Для досягнення найкращих результатів формування фінансової стратегії інтегрованої логістизації процесів на підприємствах необхідно деталізувати і конкретизувати функції суб'єкта управління, поділивши їх на два аспекти управлінської діяльності: враховуючи процес формування та процес використання фінансових ресурсів інтегрованої логістизації процесів підприємства. Функції суб'єкта управління фінансовими ресурсами інтегрованої логістизації процесів підприємства наведено на рис. 1. (розроблено автором на основі [1, с. 119])

Рисунок 1. – Функції суб'єкта управління фінансовими ресурсами інтегрованої логістичної процесів підприємства

Фінансова стратегія інтегрованої логістичної процесів на підприємствах забезпечує:

- формування та ефективного використання фінансових ресурсів інтегрованої логістичної процесів на підприємствах;
- відповідність фінансових дій економічному стану та матеріальним можливостям логістичної системи підприємства;
- правильний вибір напрямів фінансових дій та маневрування логістичною системою підприємства для досягнення вирішальної переваги.

Етапи загальної схеми формування фінансової стратегії інтегрованої логістичної процесів на підприємствах наведено на рис.2.

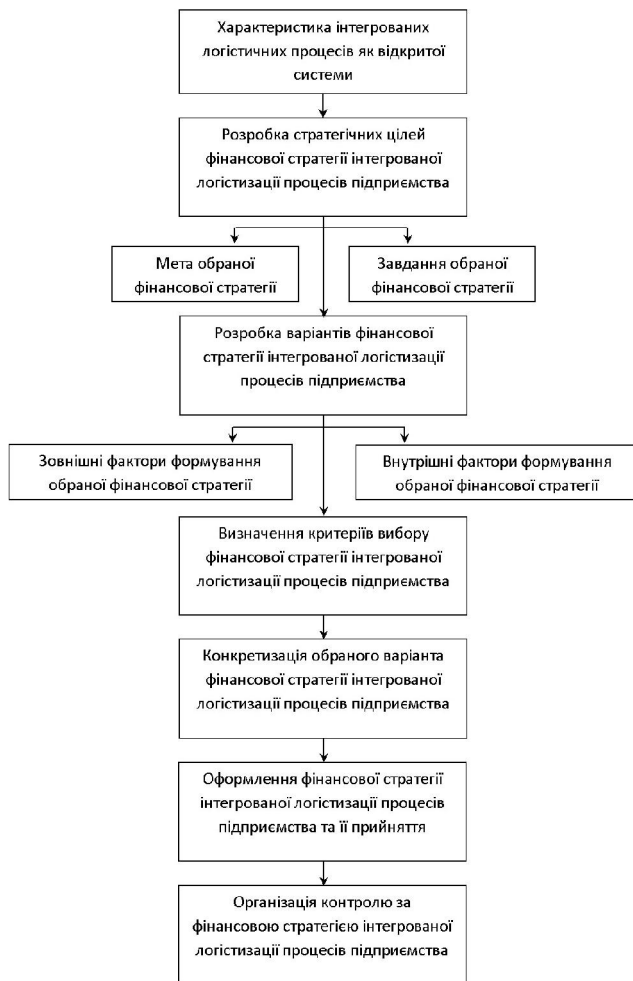

Рисунок 2 – Етапи загальної схеми формування фінансової стратегії інтегрованої логістизації процесів на підприємствах (розроблено автором на основі [3, 4]).

Завдання фінансової стратегії інтегрованої логістизації процесів на підприємствах є такими:

- визначення способів проведення успішної фінансової стратегії інтегрованої логістизації процесів на підприємствах;
- визначення перспективних фінансових трансакцій із суб'єктами господарювання та іншими інститутами;
- фінансове забезпечення операційної діяльності інтегрованої логістизації процесів на підприємствах;
- розробка та здійснення заходів щодо забезпечення фінансової стійкості інтегрованої логістизації процесів на підприємствах;
- розробка способів виходу із кризового стану та методів управління за такого стану логістичної системи підприємства [2, 4].

Фінансові ресурси фірми є найбільш ліквідними його активами, які спроможні виконувати функцію платіжного засобу та забезпечувати безперервний рух грошових потоків. Особливістю фінансових ресурсів їх відокремленість як у часі, так і у просторі від руху трудових і матеріальних ресурсів. Фінансова діяльність активно впливає на раціональну організацію руху виробничих ресурсів будь-якої фірми.

Список літератури: 1. Механізми підвищення конкурентного потенціалу промислових підприємств: монографія / за ред. М.В. Нижника, М.В. Ніколайчука. – Хмельницький: ХНУ, 2013. – 347 с. 2. Семенов А.Г. Фінансова стратегія в управлінні підприємствами: монографія / А.Г. Семенов. – Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2008. – 156 с. 3. Финансовое управление фирмой / В.И. Терехин, С.В. Моисеев, Д.В. Терехин, С.Н. Циганков; под ред. В.И. Терехин. – М.: Экономика, 1998. – 350 с. 4. Волоснікова Н.М. Формування і розвиток інфраструктурної логістичної безпеки на мікро- та макрорівнях / Н.М. Волоснікова // Сталий розвиток економіки. – № 7 (17). – Хмельницький. – 2012. – С. 336-340.

Bibliography (transliterated): 1. Mekhanizmy pidvyshchennya konkurentnoho potentsialu promyslovykh pidpryyemstv: monohrafiya / za red. M.V. Nyzhnyka, M.V. Nikolaychuka. – Khmel'nyts'kyu: KhNU, 2013. – 347 s. 2. Semenov A.H. Finansova stratehiya v upravlinni pidpryyemstvamy: monohrafiya / A.H. Semenov. – Zaporizhzhya:

Klasychnyy pryvatnyy universytet, 2008. – 156 s. 3. Finansovoe upravlenie firmoy / V.I. Terehin, S.V. Moiseev, D.V. Terehin, S.N. Tsigankov; pod red. V.I. Terehin. – M.: Ekonomika, 1998. – 350 s. 4. Volosnikova N.M. Formuvannya i rozvitok infrastruktturnoyi LogIstichnoyi bezpeki na mIkro-ta makrorivnyah / N.M. Volosnikova // Staliy rozvitok ekonomiki. – # 7 (17). – Hmel'nitskiy. – 2012. – S. 336-340.

Н.М. Волоснікова

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ
ФІНАНСОВИМИ РЕСУРСАМИ БІЗНЕСУ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ
КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Досліджено питання управління фінансовими потоками інтегрованої логістизації процесів на підприємствах. Розглянуто основні етапи формування фінансової стратегії підприємствах та функції суб'єкта управління фінансовими ресурсами.

Ключові слова: Фінансові потоки, фінансові ресурси, інтегрована логістизація процесів.

N. Volosnikova

AREAS OF IMPROVEMENT OF BUSINESS FINANCIAL
RESOURCES IN THE CONTEXT OF CORPORATE SOCIAL
RESPONSIBILITY

The problems of management of financial flows of the integrated logistics processes in the enterprise. The main stages of the formation of financial strategy and business functions of the subject financial management.

Keywords: Financial flows, financial resources, integrated Logistizatcija processes.

Н.М. Волосникова

НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ УПРАВЛЕНИЯ
ФИНАНСОВЫМИ РЕСУРСАМИ БИЗНЕСА В КОНТЕКСТЕ

РАЗВИТИЯ КОРПОРАТИВНОЙ СОЦИАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

Исследованы вопросы управления финансовыми потоками интегрированной логистизации процессов на предприятиях. Рассмотрены основные этапы формирования финансовой стратегии предприятий и функции субъекта управления финансовыми ресурсами.

Ключевые слова: Финансовые потоки, финансовые ресурсы, интегрированная логистизация процессов.

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.11.2016

УДК 338.2

*Губанова Н. Н, Пустовит Д. А.
г. Харьков, Украина*

СОЦИАЛЬНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ БИЗНЕСА КАК ОДИН ИЗ ИНСТРУМЕНТОВ ОПТИМИЗАЦИИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО И СОЦИАЛЬНОГО ПОЛОЖЕНИЯ УКРАИНЫ

Постановка проблемы. Рост актуальности вопроса социальной ответственности в Украине напрямую связан с евроинтеграционными процессами в государстве, а как следствие глобализацией экономики. Причиной этого есть тот факт, что компании, которые планируют выход на международный рынок, должны обладать высокой корпоративной культурой.

Начиная с 2005 года, Украина присоединилась к Глобальному договору ООН, с ноября 2007 года стала поддерживать работу международной группы экспертов по вопросам разработки проекта международного стандарта ISO 26 000 «Управление социальной ответственностью», а в 2010 году Украина высказалась «за» принятие данного международного стандарта.

На сегодняшний день в Украине, к сожалению, есть только малая доля законодательных механизмов мотивации и инструментов влияния для подобной деятельности либо же они не корректно

функціонують, тому даний питання є актуальним і викликає необхідність його дослідження.

Аналіз досліджень і публікацій. В Україні аспекти соціальної відповідальності були розглянуті в роботах Щура Н.О., Король С. Я., Баюри Д.О., Мурашко М.І., Смовженко Т.С., Колоска А. і багатьох інших. Однак питання соціальної відповідальності є досить об'ємним, має ряд суперечностей і в умовах трансформаційної економіки стає сьогодні більш актуальним для вивчення. Але, незважаючи на значне число наукових робіт по даному питанню, відсутній чітко прописаний механізм або інструмент реалізації мотивації соціальної відповідальності бізнеса в Україні.

Ціль даного дослідження є:

- визначення значення і сутності сучасного стану соціальної відповідальності бізнеса в Україні;
- вивчення зарубіжного досвіду;
- розгляд проблематики державного регулювання мотиваційних механізмів соціальної відповідальності для малого і середнього бізнесу;
- запропоновані можливі шляхи вирішення розглянутих проблем.

Визначення основного матеріалу. В сучасності існує три моделі корпоративної соціальної відповідальності: американська, європейська і японська.

Американська модель відрізняється тим, що держава не є основним інструментом формування корпоративної відповідальності, т.к. в американському суспільстві соціальні процеси саморегулюються. Основним фактором зародження соціальної відповідальності бізнеса в Америці є філантропія. Американські бізнесмени філантропією покращують стосунки до свого бізнесу у населення і влади, тим самим вирішують різноманітні соціальні проблеми.

Державне регулювання в США полягає в розробці інструментів мотивації до соціальної відповідальності – субсидій і системи податкових пільг. В США так само дуже популярні податкові пільги для підприємств, які надають можливість працевлаштування собі інвалідів, ветеранів війни, пенсіонерів і молоді.

Приоритетным направлением корпоративной ответственности является экологическая ответственность, в качестве примера, значимым ответвлением экологической безопасности является установка очистительного оборудования на предприятии. Власти Америки на законодательном уровне закрепили, что для очистительного оборудования должны быть предприняты методы расчета ускоренной амортизации, что в три раза короче по сроку, чем для промышленного оборудования [8, с. 38].

В европейской модели социальную ответственность бизнеса рассматривают как фактор повышения конкурентоспособности предприятия, развития общества и государственного устройства.

Для европейской модели характерным является вмешательство государства в социально-экономические процессы и отличающей особенностью является значительное перераспределение объёмов валового продукта через государственный бюджет (более 45%), что обеспечивает мощную систему социальной защиты населения за счет привлечения частного и государственного капиталов.

Руководство стран Европейского союза так же использует социально-ответственный подход в своей деятельности. Например, в Голландии определено, что два процента всех товаров, купленных государственными учреждениями должны быть экологически чистыми, что мотивирует частные предпринимательства инвестировать в направлении экологически чистой продукции [5].

Самыми распространёнными примерами социальной ответственности бизнеса в Японии являются: корпоративные пенсии, финансовая помощь при рождении или обучении ребенка, обучение специалистов, стимулирование развития семейных династий, помощь в приобретении жилья или автомобиля, система пожизненного найма [9, с.16,17,18].

Касательно функционирования социальной ответственности в Украине, то на сегодня она находится на этапе развития и имеет в себе особенности советского командного прошлого, а именно государственного регулирования ее аспектов. К сожалению, существующие законодательные нормы на основании которых происходит государственное регулирование социальной ответственности бизнеса, не всегда корректно функционируют. Положительным моментом является то, что украинские компании

сами проявляют социальную инициативу, но порой эта инициатива имеет политический подтекст в период избирательных компаний.

Касательно экологической ответственности, в законодательную базу Украины были внесены изменения по налоговым льготам, а именно, в статье п.197.16 НКУ указано, какие материалы и оборудование освобождаются от налогообложения НДС при ввозе их на таможенную территорию Украины.

Для предприятий и частных лиц, которые часть своего дохода передают для общественных или неприбыльных организаций, охрану окружающей среды или социальной защиты работающего персонала в Налоговом кодексе Украины предусмотрены налоговые стимулы указанные в пп. 141.7. ст. 141 раздела III и пп. 197.1. ст. 197 раздела V [1].

Согласно ст. 2 Закона Украины «Об освобождении от налогообложения денежных средств, направляемых на проведение новогодне-рождественских праздников для детей», от налога на добавленную стоимость освобождаются операции по поставке детских праздничных подарков и билетов на новогодне-рождественские мероприятия [2].

Так же согласно утверждённому перечню, указанному в пп. 197.1. ст. 197 раздела V Налогового кодекса Украины, освобождается от налога поставка товаров специального назначения инвалидам, религиозным сообществам и младенцам [1].

Можно отметить, что в Украине есть присутствие мотивационных инструментов социальной ответственности бизнеса, но они требуют своих уточнений и модификаций, т.к. при их использовании возникает сложность их практического применения.

Иностранские компании являются наиболее активными в этой сфере, т.к. используют современную мировую практику ведения бизнеса.

Главной, по нашему мнению, проблемой является тот факт, что Украина не имеет современного инструментария для государственного регулирования, который мог бы стимулировать предприятия без усиления административного давления. Второй стороной данной проблемы является так же тот факт, что государство должно разработать методы пропаганды социальной ответственности бизнеса.

На сегодняшний день развитие корпоративной ответственности в особенности актуально, так как экономика Украины находится в состоянии кризиса. Социально-ответственные предприятия могут внести весомый вклад в развитие экономики государства. Вследствие чего будет осуществляться:

- повышение престижа предприятия в глазах населения и восприятие населением такого явления, как социально ответственный бизнес;
- получение налоговых льгот для ведения своего бизнеса путем решение определённых проблем государств;
- повышение интеграции рынка труда, обучение и переквалификация рабочего персонала, трудоустройство уязвимых слоев населения, что ведет к понижению уровня безработицы и уровня бедности;
- развитие инновации, культуры рационального потребления ресурсов, инновационных источников энергии и как следствие защита окружающей среды;
- повышение уровня бизнес-культуры и ответственности, что необходимо для повышения уровня инвестиционной привлекательности и глобализационных процессов.

В процессе изучения материалов и написания статьи нами были предложены пути решения слабой социальной ответственности бизнеса в Украине:

- модификация существующего законодательства;
- разработка четкой системы преференций для социально ответственных предприятий;
- создание мобильной группы экспертов на базе Министерства экономического развития и торговли, которые могут разрабатывать векторы социальной ответственности для Украины, проводить бизнес семинары для предприятий для повышения уровня их нормируемости;
- создание интернет-портала для ведения отчётности предприятий о своей социально ответственной деятельности и публикации списков ее нарушителей.

Висновки: В ході дослідження був проведений порівняльний аналіз трьох основних моделей соціальної відповідальності і законодавчої бази України, згідно якої рівень соціальної відповідальності мінімальний і не створює цілісної системи. Україна зараз знаходиться в умовах процесів трансформації всієї соціально-економічної системи країни. В даний момент цілорозумним буде об'єднати зусилля держави, бізнесу і соціальних інститутів воедино для збільшення позитивної тенденції змін соціальної відповідальності бізнесу і, як наслідок, можливих тенденцій економічного зростання.

Список літератури: 1. Податковий кодекс України від 02.12.10 № 2755-VI // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sta.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=300762&cat_id=300760 2. Закон України «Про звільнення від оподаткування грошових коштів, які спрямовуються на проведення новорічно-різдвяних свят для дітей та на придбання дитячих святкових подарунків» від 30.11.2000 № 2117-III // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2117-14> 3. Глобальний договір ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.globalcompact.org.ua> 4. Зелена книга "Створення умов для поширення соціальної відповідальності бізнесу в Європі" / Європейська комісія, Брюссель, 18.7.2001, СОМ (2001) 366. – К., 2010. 5. Колосок А. Зарубіжний досвід соціальної відповідальності бізнесу та перспективи його застосування в Україні / А. Колосок // Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. - 2015. - № 1. - С. 15-19 6. Король С. Я. Нормативні документи по соціальної відповідальності бізнесу / С. Я. Король // Економіка України. – 2013. – № 9 (614). – С. 85 – 96. 7. Мурашко М. І. Концептуальні основи соціальної відповідальності бізнесу в Україні / М. І. Мурашко // Демографія та соціальна економіка : Науково-економічний та суспільно-політичний журнал . – 2009. –№ 2. – С. 114 – 122. 8. Смовженко Т. С. Корпоративна соціальна відповідальність : [навч. посіб.] / Т. С. Смовженко, А. Я. Кузнецова. – К. : УБС НБУ, 2010. – 314 с. 9. Щур Н.О. Соціальна політика держави та соціальна відповідальність бізнесу [Електронний ресурс] // Державне управління: теорія та практика. – 2011. – № 2. –Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/dutp/2011_2/txts/Schur.pdf

Bibliography (transliterated): 1. Podatkoviy kodeks UkraYini vId 02.12.10 # 2755-VI // [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu:

http://www.sta.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=300762&cat_id=300760 2. Zakon UkraYini «Pro zvl'nennya vId opodatkovannya groshovih koshtiv, yakI spryamovuyutsya na provedennya novorIchno-rIzdvyanih svyat dlya dItey ta na pridbannya dityachih svyatkovih podarunkIv» vId 30.11.2000 # 2117-III // [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2117-14> 3. Globalniy dogovIr OON [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu : <http://www.globalcompact.org.ua> 4. Zelena kniga "Stvorennya umov dlya poshirennya sotsIalnoYi vIdpovIdalnostI bIznesu v EvropI" / Evropeyska komIsIya, Bryussel, 18.7.2001, COM (2001) 366. – K., 2010. 5. Kolosok A. ZarubIzhniy dosvId sotsIalnoYi vIdpovIdalnostI bIznesu ta perspektivi yogo zastosovuvannya v UkraYinI / A. Kolosok // EkonomIchniy chasopis ShIdnoEvropeyskogo natsIonalnogo unIversitetu ImenI LesI UkraYinki. - 2015. - # 1. - S. 15-19 6. Korol S. Ya. Normativnyie dokumentyi po sotsialnoy otvetstvennosti biznesa / S. Ya. Korol // Ekonomika Ukrainyi. – 2013. – # 9 (614). – S. 85 – 96. 7. Murashko M. I. Kontseptualni osnovi sotsIalnoYi vIdpovIdalnostI bIznesu v UkraYinI / M. I. Murashko // DemografIya ta sotsIalna ekonomIka : Naukovo-ekonomIchniy ta suspIlnno-polltichniy zhurnal . – 2009. – # 2. – S. 114 – 122. 8. Smovzhenko T. S. Korporativna sotsIalna vIdpovIdalnost : [navch. posIb.] / T. S. Smovzhenko, A. Ya. KuznEtsova. – K. : UBS NBU, 2010. – 314 s. 9. Schur N.O. SotsIalna polltika derzhavi ta sotsIalna vIdpovIdalnost bIznesu [Elektronniy resurs] // Derzhavne upravlnnya: teorIya ta praktika. – 2011. – # 2. –Rezhim dostupu: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/dutp/2011_2/txts/Schur.pdf

Н.Н. Губанова, Д.А. Пустовит

СОЦИАЛЬНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ БИЗНЕСА КАК ОДИН ИЗ ИНСТРУМЕНТОВ ОПТИМИЗАЦИИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО И СОЦИАЛЬНОГО ПОЛОЖЕНИЯ УКРАИНЫ

В статье рассмотрена роль социальной ответственности бизнеса в трансформационном этапе развития экономики Украины. Проведен сравнительный анализ законодательной базы Украины и трех основных моделей социальной ответственности. Предложены возможные пути решения проблемы неэффективного функционирования социальной ответственности бизнеса.

Ключевые слова: социальная ответственность бизнеса, Глобальный договор, трансформационная экономика, налоговые льготы, бизнес, социальная политика.

N. Gubanova, D. Pustovit

SOCIAL RESPONSIBILITY OF BUSINESS AS ONE OF THE INSTRUMENTS OF OPTIMIZATION OF THE ECONOMIC AND SOCIAL SITUATION OF UKRAINE

The article discusses the role of corporate social responsibility in the transformation stage of development of the Ukrainian economy. A comparative analysis of the legal framework of Ukraine and the three main models of social responsibility. The possible solutions to the problem of inefficient functioning of the social responsibility of business.

Keywords: corporate social responsibility, the Global Contract, transformational economy, tax relief, business, social policy

Н.Н. Губанова, Д.А. Пуустовіт

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ БІЗНЕСУ ЯК ОДИН ІЗ ІНСТРУМЕНТІВ ОПТИМІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОГО І СОЦІАЛЬНОГО СТАНОВИЩА В УКРАЇНІ

У статті розглянута роль соціальної відповідальності бізнесу в трансформаційному етапі розвитку економіки України. Проведено порівняльний аналіз законодавчої бази України і трьох основних моделей соціальної відповідальності. Запропоновано можливі шляхи вирішення проблеми неефективного функціонування соціальної відповідальності бізнесу.

Ключові слова: соціальна відповідальність бізнесу, Глобальний договір, трансформаційна економіка, податкові пільги, бізнес, соціальна політика

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.11.2016

УДК 330.861 (477)

*Двинских В.Н.,
г. Харьков, Украина*

ИСТОРИЧЕСКИЙ ОПЫТ СОВРЕМЕННОГО СОЦИАЛ- ДЕМОКРАТИЗМА И ВОЗМОЖНОСТЬ ЕГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ

Актуальность проблем социально-экономического развития Украины в том, что идеи создания процветающего, справедливого общества вечны, в этом суть национальной идеи любого государства. Украина сегодня в критическом положении во всех областях общественной жизни: нет экономического порядка, обеспечивающего её устойчивое развитие, нет социального, который способствовал бы справедливости, росту благосостояния, нет политического порядка, призванного защищать демократический режим в стране – кризис всех ветвей власти.

Цель исследования: раскрыть логику социально-экономических процессов, риски и угрозы в стране, возможные перспективы её развития на основе положительного опыта социализации капитализма западных стран, придерживающихся современной социал-демократической модели развития общества. Знать, правильно ориентировать людей в направлении созидательного развития общества – задача преподавателей.

Метод анализа – институциональный подход в раскрытии социально-экономических проблем.

В Конституции Украины обозначен курс на создание демократического и социального государства, в том числе социальной рыночной экономики, где принципы эффективного ведения рыночного хозяйства сочетаются с социальным порядком и социальным прогрессом. Поэтому для Украины представляют интерес концепции и опыт современного социал-демократизма Запада.

Социал-демократизм – идейно-политическое и социально-политическое движение, стоящее на позициях совершенствования капитализма с целью утверждения большей свободы, солидарности, справедливости. Истоки социализма находятся в раннем христианстве – мировоззренческом фундаменте европейской модели социализации,

в основе которой догматы христианства об абсолютной ценности человеческой жизни – неприкосновенном достоинстве каждого человека, свободе и равенстве всех.

Вступление ведущих стран в постиндустриальную эпоху побудило лидеров Социнтерна искать «третий путь» – между либерализмом и старым социал-демократизмом. Главными принципами модернизированного социал-демократизма стали:

1. Равенство возможностей.
2. Справедливость необходимого обществу неравенства.
3. Солидарность как поддержка и забота всех о каждом (вместо солидарности как благотворительности, провоцирующей иждивенчество) [2].

Многие социалисты призывают считать демократический социализм той идеологией, которой необходимо придерживаться, даже если её невозможно полностью реализовать на практике, что соответствует взглядам основателя социал-реформизма Э. Бернштейна: «Движение – всё, цель – ничто». Социал-демократизм не имеет собственной теоретической концепции, а опирается на теоретические положения современных либералов, кейнсианцев, институционалистов, которые созвучны её программе, применительно к сложившейся ситуации (т.н. «принципиальная непринципиальность»). При всех различиях между названными направлениями современной экономической мысли у них есть общее – понимание необходимости смешанной экономики, политического и культурного плюрализма, представительной демократии. Главная задача современной социал-демократии – придать демократии новые жизненные силы, обеспечить равновесие между свободным рынком и социальной защищенностью. Академик НАНУ Ю. Пахомов считает, что успехи Запада были достигнуты благодаря социализму, «вмонтированному» в его либеральную практику, который пронизывает экономики успешных обществ. Аналогичной оценки придерживается проф., д.э.н А. Гальчинский: «Необходимо осознать объективную обусловленность интенсификации социализации, наблюдаемой в наши дни. В основе – возрастающая самодостаточность человеческой личности. Речь идет о естественном результате общественного прогресса. Коррекция целевой функции капитализма определяется этим. Не накопление капитала, а умножение богатства человеческой личности – вот главное» [7]. Социал-

демократами розроблена концепція рівноваги, примиряюча індивідуалізм (базова основа лібералізму) і холізм (общее) – базова основа соціалізму, що відповідає людській природі і дає можливість бути реалізованою в рамках соціальної ринкової економіки, де є ринкова свобода і є справедливість. Це дві великі цінності тільки в тому випадку, якщо вони реалізуються в єдинстві, рівновазі. Як з горечю писав академік А. Чухно, в Україні упор на голу лібералізацію, без модернізації економіки привели к її деіндустріалізації і деградації суспільства в цілому [5].

За 25 років незалежності в Україні були створені тепличні умови для використання корупційних схем при здійсненні господарської діяльності, підірвані основи справедливості і рівності можливостей, захисту не тільки приватної власності, але і державної – її цільового банкрутства і «приватизації». Для цього були створені всі умови – ідеологія і практика лібералізму (считалось «модним» створити приватника будь-якою ціною і ринок вирішить всі проблеми), з відповідною «нравственістю», «субкультурою», обслуговуючою цей безпредел. На заході давно похований ринковий фундаменталізм-капіталізм XVIII – XIX в.в., але в Україні і по сей день в «моді»: держава прагне скинути все безкоштовно: освіта, охорона здоров'я, наука, всі турботи про ЖКХ., що по суті дискредитує самі поняття успіху, ринку, демократії, справедливості. Як заявив А. Кучеренко, экс-міністр по питаннях ЖКХ в Україні примусова організація ОСМД через «тендери» і навіть без капітального ремонту, аморальна, неконституційна.

Ринкова економіка – фундамент суспільства, але само суспільство не повинно бути ринковим, соціальне простір повинно розвиватися не заради грошей, а заради людини. «Цінність людської життя є головним показником соціально-економічного розвитку, значно більш точним, ніж ВВП на душу населення. Бросова ціна життя громадянина України означає, що якість її незадовільна», – зазначає в своїй книжці «Пандемія страху» А. Н. Чистяков [3]. Економіка тільки частина громадського життя, тому отримання прибутку не може бути головною метою суспільства. Людина – «міра всіх речей»! Для цього потрібні стратегії, проекти і їх реалізація не тільки в економіці, але і в освіті, науці, культурі, праві, нових технологіях,

экологии., чтобы накопленный молодежью человеческий капитал был достойно применен в своей стране, который все чаще некуда приложить. Образование не гарантирует получение рабочего места, успешной карьеры, а труд – материального благополучия, которое в Украине (по данным социологии) на 65% зависит от материального благополучия родителей (на 1-м месте в мире), тогда как в Дании лишь на 15%, а пример безнаказанности девиантов, «мажоров» толкает их к правонарушениям. Поэтому важнейшей составляющей национальной идеи, применительно к будущему Украины-молодежи, должен быть лозунг: «не развращать богатством, не унижать нищетой, не губить преступностью» [3].

С крахом государственного социализма не произошла девальвация ценностей социал-демократизма, он по-прежнему является авторитетной общественно-политической силой. Фундамент социализации капиталистического общества в США заложил президент Фр. Рузвельт, опираясь на советы Д. М. Кейнса и сумевший вывести экономику за 4 месяца на уровень 90% ВВП докризисного периода (отсюда – традиция анализировать успешность 100 дней правления новой власти). Обращаясь по радио («беседы у камина») Рузвельт говорил: «Нам нужно прочное и постоянное благосостояние, а не временное благополучие одних слоев общества за счет других». Его слова, проецируя ситуацию на Украину, комментирует украинский экономист А. Пасхвер: «Средний бизнес в первую очередь страдает от того, что финансовые и экономические ресурсы оказываются в руках очень узкой прослойки сверхбогатых собственников. В таких условиях конкуренция и прогресс невозможны» [4]. Достаточно напомнить, что в Украине 50 богатейших «семей» контролируют примерно 85% средств производства. Функцией государство должно стать не поддержание социального равновесия «патерналистского» типа и уравниловки, а ответственность за создание равных возможностей для реализации личности. Примером такого «патернализма» правительства является намерение назначить субсидии за услуги ЖКХ в 2017 г. 9 млн. семей из 15 млн., проживающих в Украине за счет обнищания тех, кто еще способен их оплатить (чистая уравниловка).

Далее. Социальное, правовое государство в успешных странах наполняет новым содержанием частную собственность, социализуя отдельные правомочия собственности, что наиболее характерно для

демократического «функционального социализма» Швеции. Государство осуществляет функции перераспределения в целях большей справедливости, сокращения социального неравенства. Этому способствует уникальная черта шведов – приверженность к полной занятости и равенству [13]. Проблема лишь в нахождении оптимума в перераспределении благ.

Основа современного либерализма – общечеловеческие ценности: равенство, свобода личности, верховенство права, возможность реализовать свою индивидуальность. В связи с этим лозунгом современной социал-демократии Запада стало: меньше регулирования экономики, больше предпринимательской жилки в сочетании с социальной ответственностью бизнеса и профсоюзов. Профсоюзы все чаще становятся членами Совета директоров компаний, что позволяет действовать согласованно, с пониманием взаимных интересов. Рассматривая проблемы устойчивого экономического роста лидер Кембриджской школы Дж. Робинсон указывала, что долговременный экономический рост в решающей степени зависит от оптимального распределения доходов между получателями прибыли и заработной платы. Она считала, что будет создано общество, где будут сотрудничать в общих интересах цивилизованные монополисты и профсоюзы. Поэтому рост заработной платы должен стать сознательной «политикой «просвещенных» монополистов, понимающих необходимость «жить самим и жить давать другим»» [1]. Еще в середине XIX в. Английский экономист Д. С. Милль отмечал, что распределение благ зависит исключительно от политической воли господствующего класса. Представитель крупного бизнеса С. Тарута признал, что условием реформ в Украине являются политическая воля, наличие активного гражданского общества и экспертного сообщества. Через форумы, конгрессы, круглые столы государство, бизнес, экспертное сообщество, профсоюзы и другие общественные организации могут и должны корректировать «правила экономической игры», приходить к пониманию глубины проблем, способствовать компромиссам в отстаивании прав и обязанностей предпринимателей и наемных работников. Необходимо переходить от криминально-олигархической-бюрократической модели экономики к конкурентно-рыночной, социально-ориентированной, способной также защитить малый и средний бизнес (МСБ), создающий рабочие места и дающий львиную

долю ВВП. Основой реформ в бизнесе должно стать: экономическая свобода и улучшение инвестиционного климата, оптимизация налогов, структурная модернизация экономики, коррекция менталитета, ставка на интеллект и инновационность.

Цивилизованный мир все больше поворачивается лицом к Человеку, о чем свидетельствует присуждение Нобелевской премии по экономике в 2015 г. Э. Дитону за изучение проблем бедности. Инструменты неоллиберализма 1970-х годов устарели, поэтому формируется новая концепция: синтез либерализма и социал-демократизма – «либеральный социализм». Примером такого подхода является предложение давать социальное жильё под нулевой процент за счет общественно-государственных банков-благодотворителей.

В Украине кризис либеральной модели, так как на её основе (в связи с «прихватазацией», «тенизацией», коррупцией...) сформировался криминально-олигархический-бюрократический капитализм, немодернизированная экономика, ужасающая дифференциация общества (по уровню бедности – на последнем месте в Европе). В Украине фактически нет прогрессивного налогообложения, поэтому наиболее богатые 10% налогоплательщиков в Украине обеспечивают поступление лишь 20,2% от общей суммы налогов с населения, а в США – 70,5%; 1% наиболее зажиточных граждан Украины дают 4,4% налоговых поступлений, в США – 36,7%. Причина – уклонение от уплаты налогов и отсутствие прогрессивного налогообложения [11].

Поскольку неравенство в доходах критическое, то многие обездоленные мечтают о прошлом, так как дискредитированы сами понятия рынка и демократии. Уязвимые слои населения не могут отстаивать свои интересы во власти, потому что нет их представительства, а это и определяет их уязвимость. Неравенство препятствует социал-демократическим преобразованиям и является фактором ослабления легитимности власти и усиления коррупции. С ростом коррупции население беднеет, формируя слой прекариата – людей без постоянной работы; люмпены, живущие и умирающие на улицах без связи с обществом. В Украине фактически отсутствует средний класс – квалифицированные рабочие, представители малого и среднего бизнеса (МСБ), уверенно чувствующая себя интеллигенция. Именно средний класс – основа общества (60-80% населения) на Западе составляет социальную базу современной социал-демократии;

является двигателем прогресса и демократических идей. В век «экономики знаний» МСБ показал свои преимущества в сравнении с неповоротливым крупным бизнесом (например, доля МСБ в ВВП Германии составляет 60%). Ничего подобного сейчас в Украине нет. Удельный вес МСБ в структуре ВВП примерно 15%. Госбюджет зависит от 4-5 сырьевых отраслей, подверженных кризисам в связи с периодическим падением их экспорта и потому внешне уязвимы. Средний класс в Украине не сформировался (хотя некоторые относят к нему до 15% населения), не осознает своих собственных интересов, не имеет политического представительства, в то время как в парламенте господствуют интересы кланово-корпоративных групп, ведущих борьбу за использование государственного механизма в своих интересах в парламенте и за приватизацию других ветвей власти. В таком случае смена власти (через «майданные» технологии) ничего не меняет, просто переливаются товарно-денежные потоки от одной группы к другой. В соответствии с методикой Sred it Suisse к среднему классу в Украине можно отнести только 0,8% взрослых граждан, т.е. численность всего 297 тыс. человек. Хотя лидеры СДПУ(о) – социал-демократическая партия Украины (объединенная) считают, что средний класс в Украине есть, но не по уровню доходов, а по уровню сознания. В чем причина малочисленности среднего класса? В постсоветской Украине не возник первоочередной фактор капитализма – мелкотоварное производство (как это было при формировании классического капитализма 18-19 веков) – от мелкой частной собственности к более крупной, от свободной и несовершенной конкуренции, к крупным предприятиям. При этом МСБ был достаточно массовым. В Украине все было наоборот. «Процесс пошел» от крупного индустриального производства, от господства государственной собственности к частной. Советы либерального Запада («Вашингтонский консенсус» для 3-х стран – свобода, частная собственность любой ценой...) привели к противоположным результатам. В условиях правового нигилизма инициативные, образованные, не слишком обремененные моралью люди, близкие к власти или полукриминальным структурам (т.н. «новые русские» и «новые украинцы»), которые уже в горбачевское время сумели криминальным или «законным» путем сколотить капиталы, привыкли нарушать законы.

Внутреннюю экономическую логику этого процесса и его печальные результаты научно и аргументировано показал проф., д.э.н. А. Гриценко в статье «Украинское экономическое чудо» или куду ведут реформы»: «Строили суверенное независимое, демократическое, социальное, правовое государство, а получили полную противоположность. А именно: государство, зависимое в политическом и финансовом отношении от внешних сил, олигархическое с углубляющимся социальным неравенством, с коррумпированной судебной системой и правовой беззащитностью более слабых. Результат вполне закономерный» [9]. Экономическую и политическую власть захватили корпоративно-олигархические кланы, сосредоточившие в своих руках крупные капиталы и стали тормозом в модернизации экономики, её структурной перестройке; в появлении и предоставлении преференций малому и среднему бизнесу; в формировании среднего класса – электората социал-демократов. Лишь по мере роста численности и социального веса среднего класса, влияние социал-демократизма будет возрастать. Отсюда следует, что важнейшей задачей украинской социал-демократии становится возрождение мелкотоварного производства и среднего класса как основы экономической, социальной и политической стабильности. Логика жизни требует формирования новых ценностей, основанных на синтезе либерализма и демократизма. Успех реформ может быть, если «основывается на доверии населения к власти» и если обеспечивается «благополучие для всех» (Л. Эрхард, ученый экономист и канцлер ФРГ). Такой подход породил «германское экономическое чудо». Китайцы (и на континенте, и на Тайване) проводили свои реформы так, чтобы каждый её шаг не ухудшал жизнь.

Идеология социал-демократизма предполагает социальную ответственность не только государства, но и бизнеса, и гражданского общества в целом. У государства есть целый арсенал средств изменить ситуацию к лучшему. Но беда в том, что образованная в результате полукриминального отбора псевдоэлита «не способна самостоятельно переварить «первородный грех» и перейти к нормальным правилам ведения бизнеса и политической деятельности... А те, кто был нацелен на соблюдение закона и честный бизнес, остаются на периферии хозяйственной и политической жизни» [9].

Вот почему реформы практически сводятся к лозунгам, а победившие кланы заняты переделом собственности, а не реформированием экономики.

Панамский оффшорный скандал 2016 г., по мнению экспертов ООН, показал, что многие страны ежегодно недополучают миллиарды долларов, которые могли быть направлены для инвестиций в экономику, на социальные проекты и борьбу с бедностью. Украина возглавила мировой рейтинг инвестиционного истощения. С 1990 по 2014 г. инвестиции в основной капитал упали в 5 раз, значит в Украине обречено все: производство, занятость, доходы, бюджет, валюта, доверие, уважение. Инвестиции в собственное будущее (800 дол. на человека) подошли к уровню беднейших стран [10]. Обстановка требует срочно поднять контроль и ответственность бизнеса за соблюдение норм законодательства, а также контроль самой власти со стороны гражданского общества и экспертного сообщества.

Исходя из концепции «экономики доминирования» (Фр. Перу и др.), показавшей свою эффективность на практике, государство должно выбрать дирижистский вариант выхода из кризиса, «одновременно освобождающий посредством либерализации и делегирования экономики рыночные силы и максимально использующий силу государства для исправления базовых структурных деформаций и создания структурно сбалансированной рыночной экономики» [9]. Для этого государство создает благоприятные условия инвестирования (свободные экономические зоны (СЭЗ)), индустриальные парки, кластеры, играющие роль «моторов экономики» на основе синергии. Харьков имеет огромный потенциал для создания «точечных зон» роста экономики. Однако этот потенциал не востребован. В 2003 г. в Украине, к сожалению, были отменены СЭЗ. Например, ликвидация самой маленькой в Украине СЭЗ «Порто-франко» в Одессе (площадью 4 га) резко уменьшила логистические возможности Украины.

Поэтому, в соответствии с политикой экономического прагматизма необходимо проводить такие структурные изменения в экономике, которые отвечали бы требованиям роста её эффективности и повышение благосостояния народа на основе двух основных критериев приоритетности:

1. Высокой добавленной стоимости в выпускаемой продукции.
2. Высокого удельного веса экспорта.

Такой критериальный подход позволяет сделать основным двигателем экономического роста инвестиции, а источником – человеческий капитал. Человек не как объект борьбы с бедностью, а как объект вложения инвестиций, который принесет больший доход, чем другие формы вложения капитала (физический и денежный). В Украине пока в качестве текущих лидеров выступают сырьевые отрасли, дающие временный эффект и провоцирующие экономические циклы в стране в зависимости от конъюнктуры на экспортируемое сырье: металлургия, агропромышленная отрасль, которые требуют срочной модернизации. Гнать за границу не просто металл, а товары металлообрабатывающей отрасли, не просто зерно-сырье, а изготовленный из этого сырья продукт, не просто «кругляк», а продукты деревообработки... При этом создаются новые рабочие места. Иначе, перед Украиной вызов: или стать сырьевым придатком Запада, или войти в число передовых стран через социально-экономическую модернизацию. «Новая индустриальная политика» означает запуск не той экономики, что была, а которая отвечает требованиям НТП (4-ой промышленной революции); развитие первоочередных приоритетных отраслей, имеющих конкурентные преимущества [6]. По мнению В. Семиноженко, председателя Украинской федерации ученых, создание многочисленных перерабатывающих производств, дающих высокую добавленную стоимость, позволяющих добывающей промышленности, АПК, IT-индустрии капитализироваться внутри Украины. Ведущими отраслями должны стать высокотехнологические и энергоэффективные индустриальные производства, АПК, IT-индустрия, туризм, транзит, требующие высококвалифицированную рабочую силу.

Эта динамическая модель экономики ориентирована главным образом на МСБ. Его роль в постиндустриальной экономике и обществе постоянно растет: он создает перерабатывающую промышленность и обслуживает крупные предприятия; создает новые рабочие места, не пополняет «офшоры», обеспечивает рост благосостояния, составляет основу среднего класса. В этой связи, норвежский экономист Э. Райнерт замечает, что «еще в 1872 г. немецкие экономисты уподобили общество без среднего класса лестнице, которая прогнила на середине, а значит, обрушит всех».

Следует также иметь в виду, что сфера моральности является стержнем экономики. В книге «Экономика для всех» лауреат

Нобелевской премии Р. Хайлбронер писал: «Реальный вызов нашего времени не в экономических проблемах, а в политических и моральных ценностях, которые всегда присутствуют в нашем поведении... Основую общества остаются политика и мораль – наша коллективная воля и наши личные системы ценностей. Результат нынешнего кризиса будет отражать силу этой воли и качество этих ценностей». Пример тому – Сингапур, осуществивший скачок из третьего мира в первый (где годовой доход на душу населения \$55000). Принципами успеха стали:

1. Меритократия: страна выбирает в руководство страны, в бизнес, в университеты лучших, компетентных людей.
2. Прагматизм: не изобретали «велосипед», а следовали лучшим примерам из практики с учетом собственной специфики страны.
3. Честность государственных чиновников, бизнеса, граждан.

Самое сложное – это коррупция – главнейшая причина краха большинства стран. Достоинство, преимущество нации определяются нравственностью, образованностью, трудолюбием; все эти составляющие требуют немедленной коррекции в Украине. Вот как об этом пишет А. Кинах, президент Украинского союза промышленников и предпринимателей: «Как только надо внедрять европейскую практику: платить налоги, показывать отчеты, проводить прозрачные тендеры, нести ответственность перед законом, то тут нежелание делать реформы. Необходимо менять собственную ментальность». Необходимо корректировать менталитет в сторону большего рационализма, оптимизма, трудолюбия, ответственности, взаимопонимания, качество труда, предприимчивости, законопослушности, честности; формировать новую, образованную элиту, которая имеет цель – рост качества жизни людей. Экономические преобразования невозможны без изменения самого общества. Как метко заметил герой повести М. Булгакова «Собачье сердце»: разруха в экономике от разрухи в головах. Но коррекция менталитета дело не одного дня. Нужна смена поколения, воспитанная по-новому в духе уважения общечеловеческих ценностей. Для этого надо создавать условия для цивилизованного поведения людей, в том числе социально ответственного бизнеса. Решающая роль в этом процессе принадлежит государству, призванному разрабатывать научно выверенную экономическую стратегию, конкурентные научно-

технические проекты глобально-национально-регионального уровня как самостоятельно, так и в сотрудничестве с различными экономическими объединениями международного уровня, что позволило бы успешно интегрироваться в европейское и глобальное сообщество. Без этого невозможно стать высокоразвитым государством, достичь социальной справедливости.

Нынешняя «Стратегия устойчивого развития «Украина-2020» подвергается критике экспертным сообществам. Так В. Симоненко, д.э.н., профессор, обращает внимание на то, что стратегия не отвечает критериям, разработанным лауреатом Нобелевской премии Я. Тинбергеном, из-за отсутствия реперных положений, подлежащих реализации: четкого определения главных целей и задач; целевых показателей по этапам; подбора необходимых политических и экономических инструментов; нет контроля за ходом продвижения к поставленной цели, нет гласности [12]. Академик НАНУ Б. Данилишин называет «Стратегию устойчивого развития «Украина-2020» декларацией в глазах бизнес-элиты и гражданского общества, т.к. положения «Стратегии» не подкреплены механизмом реализации поставленной цели, финансовыми ресурсами, политической волей, человеческими ресурсами их достижения.

Социал-демократизм в своем развитии прошел большой исторический путь от социал-реформизма до современного состояния, трансформируя свои программы с учетом изменяющейся обстановки. Наибольший опыт среди Западных стран в совершенствовании социально-экономических и политических отношений в обществе накопили социал-демократы Швеции, почти непрерывно стоящие у власти, поскольку социал-демократические идеи привлекают значительную часть средних слоев. «Определяющим в шведской модели являются две доминирующие силы – полная занятость и выравнивание доходов, что и определяет методы экономической политики» [13]. Лейбористы Англии видят успешное решение социально-экономических проблем в «корпоративном социализме» – социальном партнерстве и промышленной демократии. Французские социалисты считают необходимым подчинение крупного бизнеса общенациональным интересам, а социал-демократы Германии считают, что экономические решения всеми бизнес-структурами должны приниматься не только с узкокоммерческих интересов, но и с осознанием ответственности перед обществом. XXI век показал, что

эволюционный метод преобразования капиталистического общества более позитивный, чем революционный, предложенный большевиками, считавших авангардом общества только рабочий класс и умалявший роль интеллигенции. Поэтому «тенденция неолевизма в Украине – рубить «все до основания», неверная, т.к. противоречит логике общественного развития. Необходима преемственность в трансформационном процессе – соединение прерывного и непрерывного» [7]. «Обыватель, которому не нравится государство, пытается его разрушить. Человек разумный его меняет» [3]. Система «хоронит самого себя», как отмечает проф., д.э.н А. Гальчинский, деструктивна в практике любого общества. Надо не повторять ошибок прошлого» [7].

Социал-демократы и социалисты Украины считают, что социал-демократизм как идеология и практика в Украине лишь в начале пути. Его перспективы связаны со становлением МСБ, формирующего основу общества – средний класс – электоральная база социал-демократии, основной агент экономики, занятости, плательщик налогов и социальной стабильности, для которого ценности: свобода и демократия являются естественными и жизненно важными. Программа социал-демократов Украины нацелена на проведении идеологически осмысленного курса, основанного на принципах свободы, справедливости, солидарности в их диалектической взаимосвязи и единстве [14]. Стратегия провозглашенных реформ должна быть нацелена на строительство качественно новой Украины на основе устойчивого экономического развития, экономики знаний, общечеловеческих демократических, а не узконационалистических ценностей, на основе компромисса в обществе и при его активном участии.

Список литературы: 1. История экономических учений (современный этап): Учебник / Под общ. ред. А. Г. Худокормова. – М.: ИНФРА-М, 1998. – 733 с. 2. Сажина М. А. История экономических учений: краткий курс: учеб. пособие / М. А. Сажина. – М.: Норма, 2007. – 272 с. 3. Пандемія страху / О. М. Чистяков; За ред. О. О. Чистякової. – К.: МААК, 2010. – 708 с. 4. Пасховер А. Идеи / А. Пасховер // Корреспондент. – 2012, № 41 (259). С. 57-58. 5. Чухно А. Институционализм: теория, методология, значение. – Экономика Украины № 9, 10, 2012. 6. Власюк В. Собственный путь

трансформації // Зеркало недели, 2016, № 37 (283). С. 9. 7. Гальчинский А. Социализм против социализма. Вопросы для размышления // Зеркало недели, 2015, № 12 (208). С. 4-5. 8. Гриценко А. Манифест либерально-социалистического движения // Зеркало недели, 2016, № 9 (268). С.1, 8. 9. Гриценко А. Украинское экономическое чудо или куда ведут реформы? // Зеркало недели, 2016, № 22 (268). С. 7. 10. Кораблик С. Офшорное истощение // Зеркало недели, 2016, № 17 (263). С. 5. 11. Либанова Э. Украина: глубина неравенства // Зеркало недели, 2016, № 35 (281). С. 4. 12. Симоненко В. 25 шагов навстречу самоликвидации // «2000», 2015, № 8 (761). С. 1, 6, 7. 13. Волков А. М. Швеция: социально-экономическая модель / Справочник. – М.: Мысль, 1991. – 188 с. 14. «55 тезисов социал-демократической партии Украины (объединенной)». – К.: Основні цінності, 2001. – 36 с.

Bibliography (transliterated): 1. Istoriya ekonomicheskikh ucheniy (sovremennyy etap): Uchebnik / Pod obshch. red. A. G. Khudokormova. – М.: INFRA-M, 1998. – 733 s. 2. Sazhina M. A. Istoriya ekonomicheskikh ucheniy: kratkiy kurs: ucheb. posobie / M. A. Sazhina. – М.: Norma, 2007. – 272 s. 3. Pandemiya strakhu / O. M. Chistyakov; Za red. O. O. Chistyakovoï. – К.: МААК, 2010. – 708 с. 4. Pashover A. Idei / A. Pashover // Korrespondent. – 2012, № 41 (259). S. 57-58. 5. Chukhno A. Institutstionalizm: teoriya, metodologiya, znachenie. – Ekonomika Ukrainy № 9, 10, 2012. 6. Vlasyuk V. Sobstvennyy put' transformatsii // Zerkalo nedeli, 2016, № 37 (283). S. 9. 7. Gal'chinskiy A. Sotsializm protiv sotsializma. Voprosy dlya razmyshleniya // Zerkalo nedeli, 2015, № 12 (208). S. 4-5. 8. Gritsenko A. Manifest liberal'no-sotsialisticheskogo dvizheniya // Zerkalo nedeli, 2016, № 9 (268). S. 1, 8. 9. Gritsenko A. Ukrainskoe ekonomicheskoe chudo ili kuda vedut reformy? // Zerkalo nedeli, 2016, № 22 (268). S. 7. 10. Korablik S. Ofshornoe istoshchenie // Zerkalo nedeli, 2016, № 17 (263). S. 5. 11. Libanova E. Ukraina: glubina neravenstva // Zerkalo nedeli, 2016, № 35 (281). S. 4. 12. Simonenko V. 25 shagov navstrechu samolikvidatsii // «2000», 2015, № 8 (761). S. 1, 6, 7. 13. Volkov A. M. Shvetsiya: sotsial'no-ekonomicheskaya model' / Spravochnik. – М.: Mysl', 1991. – 188 s. 14. «55 tezisov sotsial-demokraticheskoy partii Ukrainy (ob"edinennoy)». – К.: Osnovni tsinnosti, 2001. – 36 s.

ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД СУЧАСНОГО СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЗМУ І МОЖЛИВІСТЬ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ

У статті пропонуються деякі шляхи і засоби трансформації економіки України на основі ідеології і практики сучасного соціал-демократизму в успішних країнах. Аналізуючи причини стійкого розвитку цих країн; роль середнього класу як носія соціал-демократичних ідей, його авангарду-інтелігенції в доданні демократії новій життєвій сили, в забезпеченні ефективного економічного розвитку і соціальної захищеності. Показано причини соціально-економічної деградації в Україні, де головним гальмом в економічному і суспільному прогресі став сформований в перехідний період кримінально-олігархічний-бюрократичний капіталізм. Позначені виклики і можливі альтернативи соціально-економічного розвитку України.

Ключові слова: соціал-демократизм, середній клас, соціальна держава, олігархічний капіталізм, меритократія, прекаріат.

V. Dvinskyh

HISTORICAL EXPERIENCE OF MODERN SOCIAL-DEMOCRACY AND THE POSSIBILITY OF USE IN UKRAINE

The article suggests some ways and means to transform the economy of Ukraine on the basis of the ideology and practice of modern social democracy in successful countries. Analyzing the reasons for the sustainable development of these countries; the role of the middle class as the bearer of social-democratic ideas, its vanguard-democracy intellectuals in giving new vitality to ensure effective economic development and social protection. The causes of socio-economic degradation in Ukraine, where the main obstacle to economic and social progress has become formed in the transitional period the criminal-oligarchic-bureaucratic capitalism. Marked challenges and possible alternatives to the socio-economic development of Ukraine.

Keywords: Social-Democracy, the middle class, the welfare state, oligarchic capitalism, meritocracy, precariat.

В.Н. Двинских

ИСТОРИЧЕСКИЙ ОПЫТ СОВРЕМЕННОГО СОЦИАЛ-
ДЕМОКРАТИЗМА И ВОЗМОЖНОСТЬ ЕГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ В
УКРАИНЕ

В статье предлагаются некоторые пути и средства трансформации экономики Украины на основе идеологии и практики современного социал-демократизма в успешных странах. Анализируя причины устойчивого развития этих стран; роль среднего класса как носителя социал-демократических идей, его авангарда-интеллигенции в придании демократии новой жизненной силы, в обеспечении эффективного экономического развития и социальной защищенности. Показаны причины социально-экономической деградации в Украине, где главным тормозом в экономическом и общественном прогрессе стал сформированный в переходный период криминально-олигархический-бюрократический капитализм. Обозначены вызовы и возможные альтернативы социально-экономического развития Украины.

Ключевые слова: социал-демократизм, средний класс, социальное государство, олигархический капитализм, меритократия, прекариат.

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.11.2016

УДК 33:504

*Демьохіна О. О.
м. Харків, Україна*

**«ЗЕЛЕНА» ТРАНСФОРМАЦІЯ ЕКОНОМІКИ: БАР'ЄРИ ТА
МОЖЛИВОСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ**

Останнім часом більшість країн світу відчують суттєвий негативний вплив на довкілля, який проявляється перш за все через

зміну клімату та загрозу вичерпання обмежених природних ресурсів. Це обумовлює визнання необхідності запровадження нових підходів до забезпечення сталого економічного розвитку, що передбачають мінімізацію навантаження на базу природних ресурсів та пошук додаткових джерел зростання, пов'язаних з більш поширеним використанням продуктивних екологічно безпечних технологій. Впроваджувати стратегії сталого розвитку шляхом інтеграції екологічної, економічної та соціальної складових країнам-членам ООН було рекомендовано ще на історичному Саміті Землі у 1992 р. в м. Ріо-де-Жанейро (Бразилія) з прийняттям «Порядку денного на ХХІ століття», згодом – на Всесвітньому саміті зі сталого розвитку у м. Йоганнесбург (ПАР) у 2002 р. Через двадцять років після Саміту Землі, на Конференції ООН зі сталого розвитку «Ріо+20», що відбулася у м. Ріо-де-Жанейро 22-25 червня 2012 р., було визнано, що низка проблем інституційного, інтеграційного, фінансового характеру стримують прогрес у впровадженні засад сталого розвитку в національну політику і стратегії розвитку країн. Міжнародними організаціями було внесено пропозиції щодо впровадження і розвитку на національному рівні концепцій «зеленої» економіки, «зеленого» зростання, які враховують сучасні реалії та спрямовують реалізацію концепції сталого розвитку у більш прагматичний вектор. Конференція ООН «Ріо+20» спрямувала зусилля міжнародних організацій по формування стратегій, планів дій та дорожніх карт розвитку країн у зеленому напрямку. [3]

«Зелена» модель економічного розвитку означає поєднання, гармонізацію економічного зростання, за яких буде мінімізуватися навантаження на природні ресурси як фактор виробництва шляхом впровадження ресурсо- та енергоефективних, екологічно безпечних технологій та інновацій.

До інструментів «зеленої» економіки належать реформи спрямованої на запровадження найефективніших механізмів та моделей управління соціально-економічними процесами в країнах світу. При цьому суспільство має зосередитися на реалізації моделі сталого розвитку, що забезпечує поєднання економічної ефективності, соціальної справедливості, ресурсної збалансованості та екологічної безпеки.

Теорія «зеленої» економіки поєднує в собі ідеї різних напрямків в економічній науці, таких як екологічна економіка,

економіка навколишнього природного середовища, антиглобалістика та ін. та базується на трьох аксіомах:

- сферу впливу людської діяльності в обмеженому просторі неможливо розширювати нескінченно;
- задоволення постійно зростаючих потреб в умовах обмеженості ресурсів вимагати неможливо;
- все на поверхні землі є взаємопов'язаним.

Прихильники «зеленої» економіки не поділяють погляди неокласичної школи, що розглядає природні та соціальні чинники як екстерналії або вважає їх фіксованими і пропанують заходи, що сприятимуть її розвитку:

- впровадження на виробництвах ресурсоощадних технологій;
- перехід до економіки відновлюваних енергетичних ресурсів;
- використання вторинних ресурсів;
- розвиток «зеленої» інфраструктури;
- поширення добробуту в своїй країні та за її межами.

Відмінними рисами «зеленої» економіки є:

- економічне зростання забезпечується при менш інтенсивному споживанні сировини та енергії в економіці за принципом «створювати більше вартості за меншого впливу»;
- держава відіграє головну роль у переході на засади «зеленої» економіки, стимулюючи розвиток екологічних видів діяльності та обмежуючи підтримку забруднюючих доквілля підприємств;
- впровадження сучасних «зелених» технологій у різних сферах діяльності створює базу для розгортання підприємства, інновацій та росту зайнятості в майбутньому.

Для України впровадження «зеленої» моделі зростання є вкрай актуальним, у зв'язку з тим, що природні ресурси відіграють значну роль в економічній діяльності, мають великий вплив на доквілля та життя населення впливають на конкурентність бізнесу. Країна, що має значні природні ресурси, вигідне географічне та геополітичне положення, високоосвічені трудові ресурси, що однією з перших на

пострадянському просторі розпочала формування демократичного суспільства та ринкової економіки, інтеграцію у ЄС, не змогла скористатися своїми перевагами для здійснення додаткових джерел розвитку.

За оцінками Світового банку Україна має малоефективну ресурсозатратну економіку, в якій домінує політика отримання експортної сировинної ренти та розширення споживання замість інвестування в оновлення фізичного, людського капіталу і базу природних активів.

За обсягом природних ресурсів на душу населення Україна має непогані показники, за деякими – запасами розвіданих залізних, марганцевих, титано-цирконієвих руд, вугілля, графіту, каоліну, сірки – є однією з провідних країн світу. Україна, яка займає всього 0,4% зеленої суші і де проживає 0,8% населення планети, має в своїх надрах 5% мінерально-сировинного потенціалу світу. В Україні розвідано 20 тис. родовищ та покладів 111 видів корисних копалин. Водночас за обсягами ВВП на душу населення та нагромадженого основного капіталу значно відстає від більшості країн світу (ВВП на душу населення нижче середнього рівня, а саме 8560 дол., за ПКС у 2014 р., 129 місце серед 250 економік світу і обсяг основного капіталу на душу населення лише 11,3 тис. дол. США). [4]

Більшість технологій в Україні є застарілими, що призводить до перевитрат сировини, матеріалів, енергоносіїв. Ступінь зносу основних фондів складає 78%, а показник енергоємності ВВП перевищує середній показник по країнах ЄС в 1,5 рази. Ціни на більшість природних ресурсів є заниженими, а санкції за забруднення довкілля – м'якими, тому наслідком такої ситуації є значний відтік капіталів з країни та тінізація економіки. Промисловість є ресурсоемною, експортно-сировинною, з низьким рівнем доданої вартості на душу населення, на 95% базується на виробництвах III та IV технологічних укладів.

Неефективна екологічна політика та тривала неконтрольована експлуатація природних ресурсів призвели до значного антропогенного та техногенного навантаження на довкілля. Погіршення стану навколишнього середовища стало реально впливати на якість життя населення, лімітувати можливості соціального та економічного розвитку великих промислових регіонів. За ступенем забруднення і деградації навколишнього природного середовища

Україна займає одне з перших місць у колишньому СРСР. Зокрема, обсяги промислових відходів на душу населення в рази перевищують аналогічні показники розвинутих країн, а близько 15% території країни з населенням понад 10 млн. осіб перебуває у критичному екологічному стані [5]. Війна на Донбасі, руйнування інфраструктури, промислових об'єктів та домогосподарств призведуть до значного погіршення ситуації.

Тому глобальні зовнішні виклики, пов'язані насамперед з ресурсними обмеженнями та загостренням конкурентної боротьби за ринки, а також внутрішні – війна на Сході, втрата частини території зі значним промисловим потенціалом, неефективна економічна політика, значні бар'єри для розвитку бізнесу, здебільшого неефективне використання природних ресурсів повинні вплинути на якнайшвидшу зміну моделі економічного розвитку та структурну перебудову економіки, всебічну модернізацію виробництва. Україні потрібна чітка та прагматична дорожня карта сталого «зеленого» розвитку, реалізація якої дозволила би:

- скоротити енергоспоживання та мінімізувати відходи;
- зменшити ризики для економіки, викликані нестачею ресурсів;
- збільшити конкурентоздатність бізнесу;
- залучити додаткові джерела економічного зростання;
- створити нові підприємства та робочі місця;
- збільшити доходи завдяки ефективному використанню ресурсів.

В умовах сьогоденної економічної кризи задіяння додаткових джерел зростання ВВП та зменшення його ресурсо- та енергоємності надзвичайно важливі. Важливим кроком по розвитку «зеленої» економіки є підписання у 2014 р. Угоди про Асоціацію між Україною та Євросоюзом та взяття Україною зобов'язань щодо поступового впровадження енергетичних та екологічних стандартів ЄС поряд з підвищенням цін на енергоресурси та комунальні послуги. У січні 2015 р. Президентом України була схвалена Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020», яка містить амбітні завдання щодо досягнення до 2020 р. обсягу ВВП на душу населення на рівні 16 тис. дол. США, забезпечення стійкого зростання економіки екологічно невиснажливим способом, безпеки життя і здоров'я людини [6]. План

дій, запланованих Урядом України на виконання Стратегії має істотно вплинути не тільки на поліпшення довкілля, а і на умови і результати діяльності бізнесу, поведінку громадян і умови їх життя, заохочуючи до змін.

Список літератури: 1. Повестка дня на XXI век. Декларация Конференции ООН по окружающей среде и развитию. Рио-де-Жанейро, 1992 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.un.org/ru/documents/decl_conv/. 2. План выполнения решений Всемирной встречи на высшем уровне по устойчивому развитию. Август 2002 г. A/CONF.199/20. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.un.org/ru/development/sustainable/csd.html. 3. «Будущее, которого мы хотим». Рішення Конференції ООН зі сталого розвитку. 26 червня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.un.org/ru. 4. Диверсифицированное развитие. Оптимальное использование природных ресурсов в регионе Евразии. Всемирный банк, 2014 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.worldbank.org>. 5. Сталый розвиток – XXI століття: управління, технології, моделі. Дискусії 2015: колективна монографія [Акулов-Муратов В.В., Алимов О.М., Андерсон В.М., Андреева Н.М. та ін.]/ НАН України, ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку».../ за наук. ред. проф. Хлобистова С.В. – Черкаси, 2015. – 538с. – С.132. 6. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020», схвалена Указом Президента України від 12.01.2015 р. №5/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.apu.gov.ua>.

Bibliography (transliterated): 1. Povestka dnya na XXI vek. Deklaracy`ya Konferency`y` OON po okruzhayushhej srede y` razvy`ty`yu. Ry`o-de-Zhanejro, 1992 g. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: www.un.org/ru/documents/decl_conv/. 2. Plan vypolneniya reshenij Vsemirnoj vstrechi na vysshem urovne po ustojchivomu razvitiyu. Avgust 2002 g. A/CONF.199/20. – [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: www.un.org/ru/development/sustainable/csd.html. 3. «Budushhee, kotorogo my хотim». Rishennya Konferenciyi OON zi stalogo rozvytku. 26 chervnya 2012 r. [Elektronny`j resurs]. – Rezhym dostupu: www.un.org/ru. 4. Diversificirovannoe razvitie. Optimal`noe ispol`zovanie prirodnyx resursov v regione Evrazii. Vsemirnyj bank, 2014 [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.worldbank.org>. 5. Stalyj rozvytok – XXI

stolittya: upravlinnya, texnologiyi, modeli. Dyskusiyi 2015: kolektyvna monografiya [Akulov-Muratov V.V., Aly`mov O.M., Anderson V.M., Andreyeva N.M. ta in.]/ NAN Ukrayiny`, DU «Insty`tut ekonomiky` pryrodokorystuvannya ta stalogo rozvytku».../ za nauk. red. prof. Xloby`stova Ye.V. – Cherkasy`, 2015. – 538s. – S.132. 6. Strategiya stalogo rozvytku «Ukrayina – 2020», sxvalena Ukazom Prezydenta Ukrayiny` vid 12.01.2015 r. #5/2015 [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.apu.gov.ua>.

О. О. Демьохіна

«ЗЕЛЕНА» ТРАНСФОРМАЦІЯ ЕКОНОМІКИ: БАР'ЄРИ ТА МОЖЛИВОСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

У статті розглянуто проблеми еколого-економічного стану навколишнього природного середовища та розкрито сутність «зеленої» моделі економічного розвитку та актуальність її впровадження в Україні. Обґрунтовано необхідність оптимізації у використанні природно-ресурсного потенціалу.

Ключові слова: економіка, екологія, екологічно безпека, природні ресурси, відходи.

O. Dem`oxina

GREEN TRANSFORMATION OF THE ECONOMY: BARRIERS AND POSSIBILITIES OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

The article considers the problems of ecology-economic state of the natural environment and the essence of the "green" economic development model and the relevance of its implementation in Ukraine. The necessity of optimizing the use of natural resource potential.

Key words: economy, ecology, ecological safety, natural resources, waste.

О. А. Демёхина

«ЗЕЛЕНАЯ» ТРАНСФОРМАЦИЯ ЭКОНОМИКИ: БАРЬЕРЫ И
ВОЗМОЖНОСТИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

В статье рассмотрены проблемы эколого-экономического состояния окружающей природной среды и раскрыта сущность «зеленой» модели экономического развития и актуальность ее внедрения в Украине. Обоснована необходимость оптимизации в использовании природно-ресурсного потенциала.

Ключевые слова: экономика, экология, экологически безопасность, природные ресурсы, отходы.

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.11.2016

УДК 005.35

*Дяченко Т.А.,
м. Харків, Україна*

**КОРПОРАТИВНА СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ В
УКРАЇНІ**

Нині все більшої наукової уваги набувають дослідження сутності, ролі та значення для суспільства в цілому та підприємницьких структур зокрема такого суспільного інституту, як корпоративна соціальна відповідальність.

Все більша кількість компаній сприймає корпоративну соціальну відповідальність як корпоративну стратегію стійкого розвитку. В сучасних умовах глобалізації економіки практика впровадження корпоративної соціальної відповідальності в діяльність корпорацій набуває широкого розповсюдження, що обумовлює значущість та актуальність її теоретичного осмислення.

Проблемам соціальної відповідальності бізнеса присвячені праці багатьох вчених, таких як А. Акоюн, Д. Баюра, А. Зінченко, А. Колот, С. Литовченко, М. Саприкіна та ін.

Але розвиток корпоративної соціальної відповідальності в Україні потребує особливої уваги.

Серед різноманітності визначень цього поняття найбільш узагальнюючим, на нашу думку, є підхід А. М. Колота, згідно з яким, корпоративна соціальна відповідальність розглядається як імплементований у корпоративне управління певний тип соціальних зобов'язань перед працівниками, партнерами, державою, інститутами громадянського суспільства та суспільством у цілому [5].

Імплементацию соціальної відповідальності у діяльність корпорацій зумовлюють такі основні мотиви:

- розвиток персоналу компанії шляхом запобігання плинності кадрів й залучення кращих спеціалістів із ринку праці;
- потреба забезпечити зростання продуктивності праці в компанії;
- реклама діяльності компанії, товарів і послуг, що вона виробляє;
- покращення іміджу компанії та зростання репутації;
- стабільність і стійкий розвиток компанії в довгостроковій перспективі;
- можливість залучення інвестиційного капіталу для розвитку соціально-відповідальних компаній;
- збереження соціальної стабільності в суспільстві;
- державні податкові пільги, що передбачені в окремих країнах [3].

В економіці України тривають інституційні перетворення [1,2], в тому числі пов'язані зі становленням корпоративної соціальної відповідальності як суспільного інституту.

Стосовно розвитку соціальної відповідальності бізнесу та практики її здійснення саме в Україні, слід виділити наступне. У листопаді 2007 р. Україна приєдналася до розробки міжнародного стандарту із соціальної відповідальності ISO 26 000 [3].

Крім того, Організацією об'єднаних націй розроблено Глобальний Договір, до якого мають можливість приєднуватись компанії із різних країн світу. Таким чином, міжнародне співробітництво набуває крім загальновідомих форм, таких як міжнародна торгівля, переміщення капіталу, міграція робочої сили [8, 9, 10, 11], і нові форми, до числа яких можна віднести корпоративну соціальну відповідальність.

Концепції соціальної відповідальності бізнесу та її реалізації у світовому масштабі сприяє Глобальний Договір ООН, який є повністю добровільною ініціативою та дає унікальну можливість приєднання до мережі лідуючих компаній світу для обміну досвідом у соціальній сфері та сфері охорони навколишнього середовища. Таким чином, Глобальний Договір ООН сприяє утворенню нового бізнес середовища, в якому без порушення принципів конкуренції впроваджуються принципи соціальної відповідальності на національному, регіональному та глобальному рівнях.

Глобальний Договір об'єднує десять принципів у сфері прав людини, стандартів праці, охорони навколишнього середовища та боротьби з корупцією.

Принципи Глобального Договору у сфері прав людини полягають в тому, що ділові кола:

- мають поважати та дотримуватись підходу щодо захисту міжнародно-визнаних прав людини;
- не повинні брати участь у порушенні прав людини.

Згідно з принципами Глобального Договору у сфері трудових відносин, ділові кола мають підтримувати:

- принцип свободи асоціацій та визнавати право на колективний договір;
- ліквідацію усіх форм примусової та зобов'язувальної праці;
- ліквідацію дитячої праці;
- ліквідацію дискримінації прийому на роботу та в професійній діяльності.

У сфері навколишнього середовища згідно з принципами Глобального Договору ділові кола мають:

- підтримувати обережний підхід до екологічних завдань;
- реалізовувати ініціативи щодо підтримки посилення екологічної відповідальності;
- заохочувати розроблення та розповсюдження екологічно безпечних технологій.

У сфері боротьби з корупцією Глобальним Договором передбачено принцип – ділові кола мають боротися проти усіх видів корупції, включаючи здирицтво та хабарництво [4].

Так, до Глобального Договору ООН приєдналася, наприклад, і українська компанія – «Київстар», яка входить до складу однієї з найбільших у світі інтегрованих телекомунікаційних компаній –

VimpelCom Ltd, що дотримується корпоративної соціальної відповідальності, головний офіс якої розташований у Нідерландах.

Для компанії «Київстар» корпоративна соціальна відповідальність полягає у веденні бізнесу в гармонії з суспільством, а також добровільно взятих на себе зобов'язань та активній участі у соціальному і економічному розвитку України [7]. Корпоративна соціальна відповідальність «Київстар» реалізується через такі складові:

- відповідальність за власні послуги, що полягає в протидії мобільному шахрайству, розповсюдженню незаконного контенту в інтернеті, а також в проведенні інформаційної роботи з навчання дітей безпечному використанню інтернету та формування мобільної культури в суспільстві;
- корпоративна благодійність, що спрямована на допомогу дітям-інвалідам та дітям, позбавленим батьківського піклування, ветеранам та людям похилого віку;
- захист довкілля шляхом надання послуг, дружніх до довкілля, дотримання вимог екологічного законодавства, мінімізація впливу на навколишнє середовище через раціональне використання ресурсів;
- турбота про співробітників – в центрі уваги компанії знаходяться безпека життя, роботи та здоров'я співробітників;
- виконання зобов'язань шляхом повної сплати податків, прозорого та етичного ведення бізнесу відповідно до законодавства [7].

Саме міжнародні корпорації можуть стати провідником в Україну світового досвіду в сфері соціальної відповідальності бізнесу. Яскравим прикладом є корпорації, що досягли світового визнання в своїй сфері діяльності. Так, компанія «Хенкель», що є світовим лідером у створенні провідних брендів та технологій, головна компанія якої розташована у Німеччині, має три бізнес-підрозділи, що здійснюють діяльність у світовому масштабі: Adhesive Technologies «Клейові технології», Beauty Care «Косметика» та Laundry & Home Care «Засоби для прання та догляду за оселею». В межах програми соціальної відповідальності компанія «Хенкель» здійснює діяльність в наступних напрямках:

- корпоративне волонтерство – добровільна соціальна діяльність працівників та пенсіонерів;

- соціальне партнерство – сприяння реалізації соціальних проєктів у всьому світі;
- залучення брендів до підтримки соціальних проєктів у всьому світі;
- допомога у надзвичайних ситуаціях – невідкладна допомога людям, які потребують термінової допомоги внаслідок стихійного лиха [6].

Таким чином, імплементація корпоративної соціальної відповідальності в діяльність українських компаній набирає обертів та розвивається в межах загальносвітових тенденцій. Подальше розповсюдження практики соціальної відповідальності бізнесу важливе як для підприємницьких структур, так і для суспільства в цілому.

Список літератури: 1. Архиреев С.И. Институциональные преобразования и транзакционные издержки / С. И. Архиреев // Бизнес Информ. – 1998. – № 11. – С.20-22. 2. Архиреев С.И. Сутність соціального капіталу індивіда з позицій неінституціональної та неокласичної економіки / С. І. Архиреев, М. В. Шипілова // Социальная экономика – 2010. – № 1. – С.145-159. 3. Баюра Д. Корпоративна соціальна відповідальність у системі корпоративного управління / Д. Баюра // Україна: аспекти праці. – 2009. – № 1. – С. 21-25. 4. Глобальний Договір ООН [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Міністерства соціальної політики в Україні. – 2016. – Режим доступу: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article%3Bjsessionid=07E30561B5BF4DDE28B50412BE5BA03D?art_id=88867&cat_id=34940 5. Колот А. М. Корпоративна соціальна відповідальність : еволюція та розвиток теоретичних поглядів / А.М.Колот // Економічна теорія. - 2013. - № 4. - С. 5-26. 6. Корпоративна соціальна відповідальність [Електронний ресурс] / Офіційний сайт компанії Хенкель в Україні. – 2016. – Режим доступу: <http://www.henkel.ua/sustainability/corporate-citizenship> 7. Соціальна відповідальність [Електронний ресурс] / Офіційний сайт компанії Київстар. – 2016. – Режим доступу: <http://www.kyivstar.ua/kr-620/about/responsibility/> 8. Максименко Я. А. Глобализация как общемировой процесс и место в нем Украины / Я. А. Максименко, Н. О. Сорокина // Вісник Національного технічного університету “ХПІ”. – Харків: НТУ «ХПІ», 2012.– № 25(931).– С. 98–106. 9. Максименко Я. А. Деякі аспекти інтеграції України до світової

економічної системи / Я. А. Максименко // Вісник Національного технічного університету “ХПІ”. – Харків: НТУ «ХПІ», 2015.– № 25(1134).– С. 111-116. 10. Максименко Я. А. Зовнішньоторговельні відносини України / Я. А. Максименко // Вісник Національного технічного університету “ХПІ”. – Харків: НТУ «ХПІ», 2015. – № 60(1169).– С. 145-148. 11. Максименко Я. А. Украина в системе международных экономических отношений / Я. А. Максименко, І. В. Гаврилова // Вісник Національного технічного університету “ХПІ”. – Харків: НТУ «ХПІ», 2014.– № 23(1066).– С. 33-39.

Bibliography (transliterated): 1. Arkhyereev S. Y.

Ynstitutsyonal'nye preobrazovaniya y transaktsyonnye yzderzhky / S. Y. Arkhyereev // Byznes Ynform. – 1998. – № 11. – S.20-22. 2. Arkhiereiev S.I. Sutnist' sotsial'noho kapitalu indyvida z pozytsij neoinstitutsional'noi ta neoklasychnoi ekonomiky / S. I. Arkhiereiev, M. V. Shpylova // Sotsyal'naia ekonomyka – 2010. – № 1. – S.145-159. 3. Baiura D. Korporatyvna sotsial'na vidpovidal'nist' u systemi korporatyvnoho upravlinnia / D. Baiura // Ukraina: aspekty pratsi. – 2009. – № 1. – S. 21-25. 4. Hlobal'nyj Dohovor OON [Elektronnyj resurs] / Ofitsijnyj sayt Ministerstva sotsial'noi polityky v Ukraini. – 2016. – Rezhym dostupu: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article%3Bjsessionid=07E30561B5BF4DDE28B50412BE5BA03D?art_id=88867&cat_id=34940 5. Kolot A. M. Korporatyvna sotsial'na vidpovidal'nist' : evoliutsiia ta rozvytok teoretychnykh pohliadiv / A.M.Kolot // Ekonomichna teoriia. - 2013. - № 4. - S. 5-26. 6. Korporatyvna sotsial'na vidpovidal'nist' [Elektronnyj resurs] / Ofitsijnyj sayt kompanii Khenkel' v Ukraini. – 2016. – Rezhym dostupu: <http://www.henkel.ua/sustainability/corporate-citizenship> 7. Sotsial'na vidpovidal'nist' [Elektronnyj resurs] / Ofitsijnyj sayt kompanii Kyivstar. – 2016. – Rezhym dostupu: <http://www.kyivstar.ua/kr-620/about/responsibility/> 8. Maksymenko Ya. A. Hlobalyzatsiia kak obschemyrovoy protsess y mesto v nem Ukrainy / Ya. A. Maksymenko, N. O. Sorokyina // Visnyk Natsional'noho tekhnichnoho universytetu “KhPI”. – Kharkiv: NTU «KhPI», 2012.– № 25(931).– S. 98–106. 9. Maksymenko Ya. A. Deiaki aspekty intehratsii Ukrainy do svitovoi ekonomichnoi systemy / Ya. A. Maksymenko // Visnyk Natsional'noho tekhnichnoho universytetu “KhPI”. – Kharkiv: NTU «KhPI», 2015.– № 25(1134).– S. 111-116. 10. Maksymenko Ya. A. Zovnishn'otorhoveli vidnosyny Ukrainy / Ya. A. Maksymenko // Visnyk Natsional'noho tekhnichnoho universytetu “KhPI”. – Kharkiv: NTU «KhPI», 2015. – № 60(1169).– С. 145-148. 11. Maksymenko Ya. A. Ukrayna v systeme mezhdunarodnykh

ekonomycheskykh otnosheniy / Ya. A. Maksymenko, I. V. Havrylova // Visnyk Natsional'nogo tekhnichnoho universytetu "KhPI". – Kharkiv: NTU «KhPI», 2014.– № 23(1066).– S. 33-39.

Т. А. Дяченко

КОРПОРАТИВНА СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ

В статті розглянуто теоретичні основи корпоративної соціальної відповідальності та її значення для підприємств та суспільства. Розглянуто основні мотиви соціальної відповідальності бізнесу. Досліджено практику впровадження соціальної відповідальності в стратегічне управління компаній в Україні.

Ключові слова: соціальна відповідальність бізнесу, корпоративна соціальна відповідальність, Глобальний Договір ООН.

T. Diachenko

CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY IN UKRAINE

The theoretical foundations of corporate social responsibility and its importance for enterprises and society have been considered in the article. The main motives of social responsibility of the business have been considered. Practical implementation of social responsibility in the strategic management of companies in Ukraine has been investigated.

Keywords: social responsibility of the business, corporate social responsibility, Global Compact of the United Nations.

Т. А. Дяченко

КОРПОРАТИВНАЯ СОЦИАЛЬНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ В УКРАИНЕ

В статье рассмотрены теоретические основы корпоративной социальной ответственности и ее значение для предприятий и

общества. Рассмотрены основные мотивы социальной ответственности бизнеса. Исследована практика внедрения социальной ответственности в стратегическое управление компаний в Украине.

Ключевые слова: социальная ответственность бизнеса, корпоративная социальная ответственность, Глобальный Договор ООН.

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.11.2016

УДК 334.722: 336.671

*Сгорова Ю.В.,
м. Харків, Україна*

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ: СУТНІСТЬ, ОСОБЛИВОСТІ І НАПРЯМИ АКТИВІЗАЦІЇ

Постановка проблеми. В умовах економічних, політичних та соціальних трансформацій, які нині відбуваються в Україні, особливого значення набуває концепція соціальної відповідальності бізнесу. Забезпечення узгодження інтересів влади, бізнес-структур і суспільства стає важливою складовою соціальної політики і сприятиме вирішенню цілої низки соціальних проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність питань соціальної відповідальності бізнесу та соціальної політики держави зумовлює велику кількість публікацій на дану тематику [2-6]. Проте, зважаючи на складність проблематики, слід продовжувати її наукове дослідження.

Постановка завдання. Аналіз формування концепції соціальної відповідальності бізнесу. Дослідження сутності та особливості моделей соціальної відповідальності у західних країнах та в Україні. Визначення напрямів активізації соціальної діяльності бізнес-структур.

Метою статті є продовження досліджень щодо теоретичних аспектів формування концепції соціальної відповідальності в Україні для вирішення ключових суспільних проблем, а також розробка рекомендацій у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Тракткування змісту соціальної відповідальності бізнесу у науковій літературі дещо різняться. Тракткування, що підкреслює добровільний характер соціальної відповідальності бізнесу, характеризує її як добровільний внесок у розвиток суспільства в соціальній, економічній та екологічних сферах, пов'язаних з основною діяльністю компаній [1, с. 128–156].

Наступне трактування наголошує, що соціальна відповідальність бізнесу – це довгострокове зобов'язання компанії щодо етичного ведення бізнесу та сприяння економічному розвитку підприємства, громади і суспільства загалом [2, с. 71–74].

В цілому, незважаючи на добровільний або вимушений характер соціальної відповідальності бізнесу, вона має бути спрямована на врахування та узгодження інтересів усіх зацікавлених сторін.

Реалізація концепції соціальної відповідальності бізнесу передбачає цільове використання частини прибутку з метою здійснення соціальної функції і часткового фінансування програм із вирішення соціальних проблем суспільства.

До сфери соціальної відповідальності компанії відносять соціальну відповідальність перед працівниками, охорону навколишнього середовища, поведінку на ринку, залучення до життя громадськості [3].

Ставлення роботодавця та керівників до власних співробітників, турбота про них, розроблення особистісно-орієнтованої соціальної політики, зокрема надання соціальних гарантій, благ і винагород, створення у працівників відчуття комфорту означають соціальну відповідальність [4].

Прискорення процесу соціалізації бізнесу можливе за умов необхідного державного регулювання. У світі існують різні за ступенем впливу на соціальну діяльність підприємств та методами заохочення бізнесу до вирішення соціальних питань моделі державного регулювання соціальної відповідальності бізнесу. Основними серед них є американська, європейська та японська.

Для американської моделі характерним є ініціативність та добровільність бізнес-структур, відносно слабе регулювання з боку держави і другорядна роль громадських організацій. Держава віддає перевагу не правовому регулюванню, а таким заходам з посилення економічної мотивації щодо соціальної активності, як: пільгове

оподаткування, пільгове кредитування компаній, субсидування за умови участі у розробці соціальних проєктів, заохочення до створення корпоративних фондів страхового, пенсійного, інноваційного, благодійного спрямування [5, С. 54].

Європейська (континентальна) модель соціальної відповідальності, як правило, регулюється нормами, стандартами та законами відповідних держав, тому що більшість соціальних проблем відносяться європейськими компаніями до сфери етичної відповідальності. Ініціаторами соціальної відповідальності виступають держава та громадські інститути. У багатьох країнах Європи законодавчо закріплено обов'язкове медичне страхування та охорона здоров'я працівників, пенсійне регулювання та інші соціальні питання. Внаслідок достатньо високого рівня податкового тягаря європейські компанії беруть участь у благодійних акціях виключно через юридично закріплені механізми. Наприклад, у Франції існує закон, який зобов'язує компанії звітувати про виконання програм соціальної відповідальності та охорону навколишнього середовища. При цьому контроль за дотриманням соціального та екологічного законодавства здійснюється як трудовими інспекціями, так і профспілками [6, С.35].

Японська модель соціальної відповідальності також передбачає активне втручання держави у соціальну діяльність компаній. Цій моделі властива своєрідна філософія людських стосунків, усвідомлення загальнолюдських цінностей та прерогатив суспільного розвитку, згуртованість та взаємодопомога працівників, залучених до трудових колективів [5, С. 54].

На відміну від розглянутих американської, європейської і японської моделей характерною національною рисою є те, що на державному рівні соціальний внесок, в основному, зводиться до примусової участі бізнесу в реалізації різноманітних соціальних та культурних програм.

Другою характерною рисою національної моделі соціальної відповідальності є залежність форм і методів соціальної діяльності бізнес-структур від особистих уподобань та інтересів керівників і власників.

Концепція соціальної відповідальності бізнесу в Україні ще не отримала широкого поширення і розвивається досить складно. Зокрема, існують певні розбіжності у розумінні пріоритетних напрямів соціальної діяльності. Основну увагу суб'єкти українського бізнесу

приділяють таким видам соціальної діяльності, як: створення центрів перекваліфікації й перенавчання робітників; надання їм додаткових соціальних гарантій; підтримка деяких соціальних проєктів; виплата премій, стипендій талановитим студентам, ученим, діячам мистецтва, спортсменам; проведення благодійних акцій тощо. У той же час достатньо незначними залишаються: матеріальна допомога малозабезпеченим громадянам та інвалідам, розвиток матеріальної бази охорони здоров'я, освіти та науки, культури, спорту; поліпшення умов праці на підприємствах, інвестиції, що спрямовуються на охорону та відновлення довкілля, впровадження енерго- та ресурсозберігаючих технологій.

Отже, соціальну відповідальність бізнес-структури України розуміють як надання благодійної допомоги громадянам та розвиток власного персоналу. Найменше вони асоціюють її із упровадженням прозорості й принципів етичної поведінки, здійсненням та участю у соціальних проєктах.

Таким чином, активізація соціальної діяльності бізнес-структур в Україні потребує:

- детальної розробки національної концепції соціальної відповідальності бізнесу, яка враховувала б специфіку існуючих умов, ступінь розвитку взаємовідносин суб'єктів господарювання, а також терміни впровадження;
- відпрацювання належної законодавчо – нормативної бази для розвитку соціальної діяльності бізнес-структур, їхньої участі у розробці соціальних проєктів і виконанні соціальних програм;
- забезпечення податкової, інформаційної та законодавчої підтримки бізнесових структур на державному рівні;
- посилення контролю за етичними нормами ведення бізнесу та дотриманням трудового законодавства в компаніях;
- запровадження дієвих мотиваційних механізмів та національних принципів соціальної відповідальності;
- перетворення соціальної відповідальності бізнесу на складову соціальної політики держави;
- залучення наукових центрів, науково-дослідних установ, закладів вищої освіти для методологічної допомоги місцевим

органам влади та бізнес-структурам в організації співпраці у соціальній сфері;

- оприлюднення звітності, напрямів і результатів соціальної діяльності господарюючих суб'єктів;

- створення спільних соціальних програм, які реалізуються бізнес-структурами та місцевими органами влади.

Реалізація цих напрямів буде сприяти поширенню соціальної відповідальності бізнес-структур в Україні та забезпечувати її динамічний розвиток.

Висновки і пропозиції. Підвищення рівня життя в Україні неможливе без спільної співпраці бізнесових структур, органів влади та громадських організацій. Сьогодні національна концепція соціальної відповідальності в знаходиться на стадії розвитку і потребує всебічної державної підтримки. Широке впровадження соціальної відповідальності на основі вивчення досвіду зарубіжних країн сприятиме вирішенню соціальних та екологічних проблем, відкриє доступ вітчизняним бізнес-структурам на міжнародні ринки та забезпечить сталий розвиток країни в цілому.

Список літератури: 1 Мораль і бізнес (Стенограма засідання Круглого столу) // Економіка і прогнозування. - 2009. - № 2. - С. 128 - 156. 2 Супрун Н. А. Корпоративна соціальна відповідальність як чинник сталого розвитку / Н. А. Супрун // Економіка і прогнозування. - 2009. - № 3. - С. 71 - 74. 3 Соціальна відповідальність бізнесу: розуміння та впровадження [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org.ua/files/Concept_Paper.pdf. 4 Решетняк Н. Б. Соціальне забезпечення як фактор мотивації працівників на підприємствах України та Росії / Н. Б. Решетняк, С. К. Демченко, В. А. Пахай // Переяславская рада: её историческое значение и перспективы развития восточнославянской цивилизации: сб. науч. тр.: по матер. VII Междунар. науч.-практич. конференции, 19-20 декабря 2012 г., Ч. 2. / ред. А. Г. Романовский, Ю. И. Панфилов. – Харьков: НТУ «ХПИ», 2013. - С. 52-55. 5 Марчук Л. П. Соціальна відповідальність як визначальна стратегія розвитку сучасного бізнесу / Л.П. Марчук / Стратегія економічного розвитку регіонів та підприємств України. Науковий вісник К М Д У імені В.О. Сухомлинського Економічні

науки. 2014. Вип. 5. 2 (101). – С.51-56. 6 Гордієнко Л. А. Моделі корпоративної соціальної відповідальності /Л.А. Гордієнко // Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова. 2014. Т.19. Вип.2/5. – С.34 - 37.

Bibliography (transliterated): 1. Moral' i biznes (Stenohrama zasidannya Kruhloho stolu) // Ekonomika i prohnozuvannya. - 2009. - # 2. - S. 128 - 156. 2. Suprun N. A. Korporatyvna sotsial'na vidpovidal'nist' yak chynnyk staloho rozvytku / N. A. Suprun // Ekonomika i prohnozuvannya. - 2009. - # 3. - S. 71 - 74. 3. Sotsial'na vidpovidal'nist' biznesu: rozuminnya ta vprovadzhennya [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu:http://www.un.org.ua/files/Concept_Paper.pdf. 4. Reshetnyak N. B. Sotsial'ne zabezpechennya yak faktor motyvatsiyi pratsivnykiv na pidpryyemstvakh Ukrainy ta Rosiyi / N. B. Reshetnyak, S. K. Demchenko, V. A. Pakhay // Pereyaslavskaya rada: eë ystorycheskoe znachenye y perspektyvy razvytyya vostochnoslavianskoy tsyvylyzatsyy: sb. nauch. tr.: po mater. VII Mezhdunar. nauch.-praktych. konferentsyy, 19-20 dekabrya 2012 h., Ch. 2. / red. A. H. Romanovskyy, Yu. Y. Panfylov. – Khar'kov: NTU «KhPU», 2013. - S. 52-55. 5. Marchuk L. P. Sotsial'na vidpovidal'nist' yak vyznachal'na stratehiya rozvytku suchasnoho biznesu / L.P. Marchuk /Stratehiya ekonomichnoho rozvytku rehioniv ta pidpryyemstv Ukrainy. Naukovyy visnyk K M D U imeni V.O. Sukhomlyns'koho Ekonomichni nauky. 2014. Vyp. 5. 2 (101). – S.51-56. 6. Hordiyenko L. A. Modeli korporatyvnoyi sotsial'noyi vidpovidal'nosti /L.A. Hordiyenko // Visnyk ONU imeni I.I. Mechnykova. 2014. T.19. Vyp.2/5. – S.34 - 37.

Ю.В. Єгорова

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ: СУТНІСТЬ, ОСОБЛИВОСТІ І НАПРЯМИ АКТИВІЗАЦІЇ

В статті розглянуті питання формування концепції соціальної відповідальності бізнесу. Досліджено сутність та особливості моделей соціальної відповідальності у західних країнах та в Україні. Запропоновано напрями активізації соціальної діяльності бізнес-структур.

Ключові слова: бізнес-структури, органи влади, моделі, соціальна відповідальність.

Y. Yehorova

THE SOCIAL RESPONSIBILITY OF BUSINESS IN UKRAINE:
ESSENCE, PECULIAR PROPERTIES AND ACTIVATION
DIRECTIONS

This paper deals with the problem of forming the idea in social business responsibility. The essence and peculiarities of social responsibility models formation in Western countries and in Ukraine are investigated. Directions of social activity intensification are offered.

Key words: business structures, local authorities, models, social responsibility.

Ю.В. Егорова

СОЦИАЛЬНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ БИЗНЕСА В
УКРАИНЕ: СУЩНОСТЬ, ОСОБЕННОСТИ И НАПРАВЛЕНИЯ
АКТИВИЗАЦИИ

В статье рассмотрены вопросы формирования концепции социальной ответственности бизнеса. Исследованы сущность и особенности моделей социальной ответственности в западных странах и в Украине. Предложены направления активизации социальной деятельности бизнес-структур.

Ключевые слова: бизнес-структуры, органы власти, модели, социальная ответственность.

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.11.2016

*Климова С. О.
м. Харків, Україна*

СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Останнім часом значною мірою підвищується ступінь відкритості національних економік. Це є наслідком інтенсифікації процесів міжнародної торгівлі, міжнародного руху капіталу, міжнародної міграції робочої сили, обміну технологіями між країнами, та ін. Існують різні точки зору щодо того, яке найбільш реальне концептуальне вираження глобалізації, як охарактеризувати її причинно-наслідкову динаміку і її структурні результати.

Протягом останніх десятиліть превалювала думка, що глобалізаційні процеси, окрім того, що уніфікують стандарти політичного і економічного життя, створюють умови для уніфікації культурних і духовних норм і цінностей в різних країнах. В деяких випадках навіть робилися прогнози щодо наслідків інтенсифікації глобалізаційних процесів: кардинальне стирання кордонів між країнами, скорочення соціальної стратифікації суспільства, вирівнювання доходів населення різних країн в силу більш ефективного розподілу світових ресурсів, зменшення технологічного розриву між розвинутими країнами і країнами третього світу за рахунок обміну технологіями та інше.

Але насправді, питання уніфікації багатьох стандартів життя суспільств різних країн внаслідок глобалізаційних процесів досить складне. В багатьох випадках існуюча реальність суперечить думкам великої кількості прибічників глобалізації. Так, збільшується розрив між рівнями доходів бідних та заможних країн, посилюються протиріччя між ними на економічному, політичному та релігійному ґрунті. Більшість міжнародних інститутів не може контролювати глобалізаційні процеси і впливати на їх негативні наслідки. Це пояснюється, з одного боку, стрімкими змінами, що відбуваються в інноваційному секторі на світовому ринку, з іншого боку, бюрократизованим характером, а також громіздкістю багатьох міжнародних організацій, які просто не встигають пристосуватися до цих змін. За висловлюванням президента Афінського клубу

(організації, яка виступає за нові форми світового правління), «ми повинні зізнатися, що...створюючи відоме гасло "світ без кордонів", в інтересах прибічників вільних обмінів, ми породили також гасло "світ без правил"» [1].

На сьогодні можна виділити три школи, які намагаються охарактеризувати причинно-наслідкову динаміку глобалізації і її структурні результати: 1) школа гіперглобалістів; 2) школа скептиків і 3) школа трансформістів. Кожна з цих шкіл намагається дати оцінку феномену глобалізації [2].

Гіперглобалісти асоціюють глобалізацію з початком нової епохи людської історії, коли «традиційні національні держави стають неприродними і навіть неможливими комерційними одиницями світової економіки» [3]. Прихильники даного підходу стоять на позиціях створення єдиного світового ринку і єдиних законів глобальної конкуренції. Вони вважають, що денационалізація економіки неминуча, оскільки процеси встановлення транснаціональних мереж виробництва, торгівлі і фінансів, які на цей час спостерігаються, – незворотні. При цьому роль національних урядів полягає в посередництві, що забезпечує зв'язок регіональних і глобальних механізмів управління. Значною мірою збільшується вплив великих корпорацій на світові процеси, і обмаль сил і можливостей залишається у держав впливати на них. Національні уряди все менш здатні контролювати те, що відбувається всередині їх власних кордонів, а також задовольняти вимоги своїх громадян. Суверенітет і незалежність держави дедалі помітніше руйнуються. Гіперглобалісти вважають, що відбувається поступове витіснення національних держав, як первинних економічних і політичних утворень світової спільноти, новими формами соціальної організації. На їхню думку:

- 1) глобалізація – це економічне явище;
- 2) глобальна економіка все більше інтегрується;
- 3) вимоги глобального капіталу зобов'язують всі уряди дотримуватися неоліберальної економічної дисципліни, так, що політика є вже не «мистецтвом можливого», а лише практичним навиком «раціонального економічного управління».

Виникнення глобальної економіки, зародження всесвітніх інституцій управління і повсюдне злиття культур гіперглобалісти інтерпретують як незаперечний доказ появи абсолютно нового світового порядку, який передбачає кінець національної держави [4].

Скептики значною мірою схильні стверджувати, що глобалізація – це міф, що влада національних урядів, насправді, достатньо сильна, а система аргументів гіперглобалістів в корені непереконлива, оскільки вона недооцінює роль національних урядів у регулюванні міжнародної економічної діяльності. Уряди країн – не пасивні жертви інтернаціоналізації, а, навпаки, її головні архітектори. Який би вплив на національні уряди не чинили б зовнішні чинники, у них (урядів) завжди є можливість діяти.

Скептики спираються переважно на економічне уявлення про глобалізацію. Вони зіставляють статистичні дані, що характеризують світові потоки товарів, інвестицій і робочої сили з початку XIX століття з аналогічними потоками на сьогодні, і приходять до висновку, що рівень економічної взаємозалежності зараз не сильно відрізняється від аналогічного рівня на той час. Таким чином, глобалізація для них – це просто інтегрована світова економіка, в якій переважає закон «єдиної ціни». Більш того, на думку скептиків, досягнутий нині рівень економічної інтеграції менш значний у порівнянні з тим, що був наприкінці XIX століття. Звідси вони роблять висновок, що ступінь сучасної глобалізації в цілому перебільшений [5]. На їхню думку, за своїм географічним охопленням нинішня міжнародна економіка значно менш глобальна, ніж за часів світових імперій [6].

Особливу увагу скептики приділяють трьом основним фінансовим і торговим блокам: НАФТА (країни північноамериканської зони вільної торгівлі), ЄС (країни Європейського Союзу) і АТР (країни азійсько-тихоокеанського регіону). Вони стверджують, що світова економіка зосереджується переважно в рамках цих трьох блоків. Скептики наголошують, що проблема протиріч між країнами «Півночі» і «Півдня» не тільки не вирішується з точки зору ліквідації нерівності, але здебільше посилюється. Таким чином, скептики ставлять під сумнів взагалі можливість отримання вигаду країнами «третього світу» від ефектів глобалізації. Часто вони апелюють до того, що закордонні інвестиційні потоки, як би там не було, концентруються в розвинених країнах і регіонах. Їх точка зору є доказом того, наскільки сильно вкоренилися уявлення про ієрархії в світовій економіці.

Що стосується культурного аспекту, то, на думку скептиків, виникнення «культурної гомогенізації» або «глобальної культури»

також є міфом, оскільки нерівність, що посилюється між розвиненими країнами і країнами «третього світу», сприяє розвитку агресивного націоналізму, що прискорює поділ світу на цивілізовані блоки і культурні та етнічні анклавні. Таким чином, скептики вважають, що управління світовим порядком залишається головним чином в руках західних держав, а під глобальним правлінням вони розуміють переважно західні проекти. Багато з них спростовують той факт, що глобалізація несе в собі уніфікацію макроекономіки в світовому масштабі і ліквідацію нерівності. У своїх положеннях, скептики прагнуть викривати не ствердження гіперглобалістів щодо посилення взаємозв'язку і взаємозалежності між державами, а ті міфи, які створюються навколо глобалізації.

Трансформісти під глобалізацією розуміють випадковий за своєю суттю історичний процес, сповнений протиріч. На відміну від перших двох напрямів, школа трансформістів не намагається передбачити майбутній шлях розвитку глобалізації тою ж мірою, як і не намагається оцінити сучасне стосовно деякого ідеального «глобалізованого світу». Даний напрямок акцентує увагу на глобалізації як на тривалому історичному процесі, який несе в собі різні протиріччя і формується ситуативними факторами.

Глобалізація, згідно трансформістам, це основна рушійна сила, що стоїть за бурхливими соціальними, політичними та економічними змінами, які перетворюють форму сучасного суспільства і світового порядку [7]. І світу слід швидко адаптуватися до нових реалій, в яких немає чітких розмежувань між «зовнішніми» і «внутрішніми» справами. Можливість швидкої адаптації розглядається Гідденсом як «всебічне перетрушування» суспільств, економік, інститутів і світового порядку з не завжди позначеною спрямованістю [8].

Трансформісти завжди піднімали питання про те, чи може глобалізація бути основною рушійною силою світового розвитку і який тип світового порядку вона могла б замінити. Особливістю бачення процесу глобалізації трансформістами – є бачення глобального «розшарування» держав, в яких одні держави здебільше охоплюються глобальним порядком, в той час як інші відтісняються на задній план. Представники даної течії вважають, що саме сучасна глобалізація впливає на «перебудовування» і «переінакшування» влади, функцій і повноважень національних урядів, а також задає їм курс.

Фактично трансформісти поєднують два вищенаведених напрямки: гіперглобалістів і скептиків. Обидва напрямки вони розглядають з позиції «єдності і боротьби протилежностей». З одного боку, вони погоджуються зі скептиками в тому, що держава все ще залишається досить сильною, щоб впливати на те, що відбувається в межах її власних кордонів. З іншого боку, вони не спростовують аргументи гіперглобалістів про те, що влада держав змушена рахуватися зі зростаючою юрисдикцією інститутів міжнародного правління, а також з тиском міжнародного права. Особливо це проявляється в країнах ЄС, де суверенна влада розділена між інтернаціональними, національними та місцевими органами, а також в діяльності СОТ [9]. Національні держави не є відтепер єдиними центрами або головними формами правління чи органами влади в світі [10].

Навіть в тому випадку, якщо суверенітет держави досить міцний, в сучасному світі вона вже не має виняткове право розпоряджатися процесами, які відбуваються в межах її територіальних кордонів. Комплексні глобальні системи, від фінансових до екологічних, пов'язують долю спільнот в одному регіоні з долями спільнот в інших регіонах світу [11].

Трансформісти стверджують, що сформувався новий «режим суверенітету», який замінює традиційні концепції державності як абсолютної, неподільної, територіально замкнутої громадської влади. Вони вважають, що суверенітет сьогодні найкраще розуміти «не стільки як бар'єр, що територіально обмежує, а як переговорний інструмент, необхідний для проведення політики, для якої в наш час характерні складні міжнаціональні відносини» [12]. На сьогодні, суверенітет, державна влада і територіальність перебувають в більш складних відносинах один до одного, ніж в ту епоху, коли формувалася сучасна національна держава.

Однак сказати беззастережно, що в результаті процесу глобалізації влада національних урядів однозначно зменшується, не можна. Трансформісти більш схильються до тієї думки, що відбувається не зменшення влади національних урядів, а, швидше, її перетворення і реструктуризація, в результаті чого вона пристосовується до більш складних процесів управління в світі, що пронизаний найтіснішими взаємозв'язками.

Таким чином, три вищенаведені школи по-своєму бачать процес глобалізації і, відповідно його вплив на процеси, що відбуваються у світі. Якщо скептики і гіперглобалісти займають жорстку, здебільше непохитну позицію стосовно більшої частини питань, то трансформісти дотримуються більш компромісного варіанту, з одного боку, погоджуючись з певними висновками обох шкіл, але з іншого боку, акцентуючи увагу на динамічному характері глобалізації з величезною кількістю суперечностей і ситуативних чинників.

Отже на цей час світ підійшов до суперечливого питання вибору між інтересами суспільства і інтересами бізнесу. Треба констатувати, що інтереси суспільства значною мірою поступаються інтересам бізнесу. Послаблення контролю над глобалізаційними процесами з боку, як держави, так і міждержавних закладів, призводить до домінування великого бізнесу і віднімання останнім ключових регулюючих і контролюючих функцій. Часто це негативно впливає на інтереси суспільства.

Пошук точок дотику інтересів суспільства і глобального бізнесу є на цей час ключовою проблемою, яка постає перед різними міжнародними організаціями та державами. Саме знаходження балансу між вищезазначеними інтересами є основною задачею урядів різних держав. Мова в даному випадку не йде про боротьбу з глобалізаційними процесами, як такими, їх вже неможливо повернути назад, цей процес незворотній. Одним з можливих варіантів вирішення цієї проблеми є створення сильних глобальних міжнародних фінансово незалежних об'єднань, які могли би контролювати і регулювати в рамках встановлених правил для глобального бізнесу певні сфери діяльності великих корпорацій, прогнозувати, виявляти і впливати на негативні прояви глобалізації в інтересах суспільства.

Список літератури: 1. М.Н. Осьмова, А.В. Бойченко. Глобализация мирового хозяйства, 2006. [Електронний ресурс] – Режим доступа: <http://textbook.news/ekonomika-mirovaya/122-problema-obschestvennogo-kontrolya.html> 2. Хелд Д., Гольдблатт Д. и др. Глобальные трансформации: Политика, экономика, культура / Пер. с англ. В.В. Сапова и др. – М.: Праксис, 2004. – С.2. 3. Ohmae K. The End of Nation State. The rise of regional economies. – London: Harper Collins, 1995; Wriston, W. The Twilight of Sovereignty, NewYork: Charles

Scribners Sons, 1992; Guehenno, J.M. *The End of the Nation-State*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1995. 4. Luard, E. *The Globalization of Politics*, London: Macmillan, 1990; Albrow, M. *The Global Age*, Cambridge: Polity Press, 1996; Ohmae K. *The End of Nation State. The rise of regional economies.* – London: Harper Collins, 1995. 5. Hirst, P. ‘The global economy: myths and realities’, *International Affairs*, 73, 1997. 6. Gordon, D. ‘The global economy: new edifice or crumbling foundations?’, *New Left review*, 168, 1988; Weiss, T. *The Myth of the Powerless State: Governing the Economy in a Global Era*, Cambridge: Polity Press, 1998. 7. Giddens, A. *The Consequences of Modernity*, Cambridge: Polity Press, 1990; Scholte, J.A. *International Relations of Social Change*, Buckingham: Open University Press, 1993; Castells, M. *The Rise of the Network Society*, Oxford: Blackwell, 1996. 8. Giddens, A. ‘Globalization: a keynote adress’, *UNRISD News*, 15, 1996. 9. Goodman, J. ‘The European Union: reconstituting democracy beyond the nation-state’, in McGrew, 1997 10. Rosenau, J. *Along the Domestic-Foreign Frontier*, Cambridge: Cambridge University Press, 1997. 11. Хелд Д., Гольдблатт Д. и др. *Глобальные трансформации: Политика, экономика, культура / Пер. с англ. В.В. Сапова и др.* – М.: Праксис, 2004. – 576 с. 12. Keohane, R. ‘Hobbes’ dilemma and institutional change in world politics: sovereignty in international society’, in H.H. Holm and G. Sorensen (eds), *Whose World Order?* Boulder: West-view Press, 1995.

Bibliography (transliterated): 1. M.N. Osmova, A.B. Boychenko. *Globalizatsiya mirovogo hozyaystva*, 2006. [Elektronnyy resurs] – Rezhim dostupa: <http://textbook.news/ekonomika-mirovaya/122-problema-obschestvennogo-kontrolya.html> 2. Held D., Goldblatt D. i dr. *Globalnyie transformatsii: Politika, ekonomika, kultura / Per. s angl. V.V. Sapova i dr.* – М.: Praksis, 2004. – С.2. 3. Ohmae K. *The End of Nation State. The rise of regional economies.* – London: Harper Collins, 1995; Wriston, W. *The Twilight of Sovereignty*, New York: Charles Scribners Sons, 1992; Guehenno, J.M. *The End of the Nation-State*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1995. 4. Luard, E. *The Globalization of Politics*, London: Macmillan, 1990; Albrow, M. *The Global Age*, Cambridge: Polity Press, 1996; Ohmae K. *The End of Nation State. The rise of regional economies.* – London: Harper Collins, 1995. 5. Hirst, P. ‘The global economy: myths and realities’, *International Affairs*, 73, 1997. 6. Gordon, D. ‘The global economy: new edifice or crumbling foundations?’, *New Left review*, 168, 1988; Weiss, T. *The Myth of the Powerless State: Governing the Economy*

in a Global Era, Cambridge: Polity Press, 1998. 7.Giddens, A. The Consequences of Modernity, Cambridge: Polity Press, 1990; Scholte, J.A. International Relations of Social Change, Buckingham: Open University Press, 1993; Castells, M. The Rise of the Network Society, Oxford: Blackwell, 1996. 8.Giddens, A. 'Globalization: a keynote adress', UNRISD News, 15, 1996. 9.Goodman, J. 'The European Union: reconstituting democracy beyond the nation-state', in McGrew, 1997 10.Rosenau, J. Along the Domestic-Foreign Frontier, Cambridge: Cambridge University Press, 1997. 11.Held D., Goldblatt D. і др. Globalnyie transformatsii: Politika, ekonomika, kultura / Per. s angl. V.V. Sapova і dr. – М.: Praxis, 2004. – С.4. 12.Keohane, R. 'Hobbes' dilemma and institutional change in world politics: sovereignty in international society', in H.H. Holm and G. Sorensen (eds), Whose World Order? Boulder: West-view Press, 1995.

С.О. Климова

СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті розглядається питання причинно-наслідкової динаміки глобалізації. Описуються протиріччя, які виникають між інтересами суспільства і інтересами глобального бізнесу. Акцентується на нових функціях держави, як координатора і раціоналізатора інтересів суспільства і глобального бізнесу.

Ключові слова: глобалізація, суспільство, глобальні корпорації, глобалізаційні процеси, школи глобалістики.

S. Klymova

SOCIAL ASPECTS OF GLOBALIZATION

In this article the issues of causal and result dynamics of globalization are discussed. The contradictions that arise between the interests of society and global business are described. The attention is focused on the new functions of the state. It acts as a coordinator and rationalizer both interests of society and the global corporations.

Keywords: globalization, a society, global corporations, the globalization processes, the schools of globalistics.

С.О. Климова

СОЦИАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

В статье рассматриваются вопросы причинно-следственной динамики глобализации. Описываются противоречия, которые возникают между интересами общества и интересами глобального бизнеса. Акцентируется внимание на новых функциях государства, как координатора и рационализатора интересов общества и глобального бизнеса.

Ключевые слова: глобализация, общество, глобальные корпорации, глобализационные процессы, школы глобалистики.

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.11.2016

УДК 369.542.3

*Митрофанова А.С.
м. Харків, Україна*

СУЧАСНЕ СТАНОВИЩЕ ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

В Україні за Конституцією проголошено побудову соціальної держави, одним з обов'язків якої виступає забезпечення гідного рівня та якості життя осіб пенсійного віку, які своєю працею протягом життя заслужили піклування держави та сплачували відрахування до Пенсійного фонду. Однак в Україні ця функція держави виконується не на достатньому рівні. Так, середній розмір призначеної місячної пенсії за загальнообов'язковою державною солідарною системою складає у 2016 р. 1699,5 грн., що, хоча і дещо перевищує мінімальну заробітну плату (1450 грн.) та офіційний прожитковий мінімум (1399 грн.), однак становить 58,9% від фактичного прожиткового мінімуму (2885 грн.), визначеного Міністерством соціальної політики України; в

той час як мінімальна пенсія (1130 грн.) становить лише 39,2% фактичного прожиткового мінімуму [3, 4]. Існують об'єктивні причини такого становища: економічна криза, наявність значної частки тіньової економіки, демографічні чинники (старіння населення та зростання навантаження на працюючих), політична нестабільність та ін. Однак нагально необхідним залишається пошук шляхів підвищення рівня матеріального забезпечення пенсіонерів. Отже, обрана тема є надзвичайно актуальною.

Метою статті є аналіз сутності, сучасного стану та проблем розвитку недержавних програм пенсійного забезпечення в Україні.

Виявленню особливостей функціонування недержавних пенсійних програм присвячена велика кількість праць дослідників, серед яких І. Динь [1], Н. Внукова, Д. Кобець [5], Т. Мединська [6], С. Юрій та ін.

З огляду на необхідність суттєвого підвищення рівня життя пенсіонерів, в Україні на законодавчому рівні з 2004 р. [7, 8] закріплена ідея про впровадження трирівневої системи пенсійного забезпечення:

1. Перший рівень – розподільча солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, призначена забезпечити мінімальну підтримку населення, заснована на принципі субсидування, працює через сплату внесків до Пенсійного фонду України та їх перерозподіл.

2. Другий рівень – накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, за якої пенсійні внески будуть сплачуватись до державного Накопичувального фонду, інвестуватись, а по досягненню пенсійного віку – виплачуватись вкладнику як додаток до пенсії першого рівня. Цей рівень ще не працює в Україні, оскільки для початку його роботи повинні бути виконані певні умови економічного стану країни.

3. Третій рівень – накопичувальна система недержавного пенсійного забезпечення, що діє на добровільній основі і передбачає участь як роботодавців, так і фізичних осіб у сплаті пенсійних внесків до професійних, відкритих або корпоративних недержавних пенсійних фондів (НПФ).

На наш погляд, звісно, соціальна політика держави, з огляду на своє первісне призначення, повинна забезпечувати гідний рівень життя пенсіонерів, мабуть, лише за рахунок першого, солідарного,

гарантованого рівня пенсійної системи, оскільки II та III рівні пов'язані із певними ризиками вибору недержавного пенсійного фонду, стабільності пенсійних виплат, їх розміру, інфляційними ризиками. Однак, об'єктивна реальність свідчить про необхідність залучення інших макроекономічних суб'єктів (підприємницький сектор, домогосподарства) в економіці у процес виконання державою її функцій. До того ж, подальше реформування пенсійної системи в бік зростання накопичувального компоненту (II та III рівні) дозволить залучити додаткові інвестиційні ресурси для економічного розвитку країни та сприятиме розвитку фінансового ринку.

Крім того, важливо відзначити, що у розвинених країнах структуру пенсійних виплат лише на 50% складає державне забезпечення, від 8 до 40% - пенсійні виплати на другому рівні, і від 10 до 42% - виплати з недержавних пенсійних фондів. В Україні виплати за першим, солідарним рівнем складають до 96%, другий рівень ще не запрацював, а виплати з третього рівня становлять лише до 4% [9, с. 208].

Третій рівень пенсійної системи передбачає активну участь роботодавців у пенсійному забезпеченні своїх найманих робітників. Він надає роботодавцям додаткові можливості щодо формування позитивного іміджу компанії, активізації розвитку системи соціальної відповідальності бізнесу. До того ж участь у НПФ дозволяє додати у систему мотивації праці на підприємстві нову гнучку складову, отримати податкові пільги, одержати доступ до інвестиційних ресурсів через реалізацію власних цінних паперів.

Сучасний стан недержавного пенсійного забезпечення, основною ланкою якої є недержавні пенсійні фонди, можна охарактеризувати за допомогою таблиці 1, в якій висвітлюються дані щодо функціонування НПФ від початку їх фактичної діяльності (2005 р.) до сучасності. Недержавний пенсійний фонд – неприбуткова організація, що є юридичною особою, яка має на меті своєї діяльності акумуляування пенсійних внесків своїх учасників та здійснення пенсійних виплат.

Характерним є те, що у регіональному розрізі на 2015 р. 53 з 72 НПФ (73,6%) зареєстровані у м. Києві, а у підсумку лише 9 регіонів України приєдналися до розбудови недержавного пенсійного забезпечення [2].

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ БІЗНЕСУ І СУЧАСНА ЦИВІЛІЗАЦІЯ

Засновуючись на вищезазначених статистичних даних та працях дослідників [5, 6, 9] можна сформулювати наступні проблеми розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні.

1. Недостатня інформованість населення щодо переваг та можливостей недержавної пенсійної системи, способів залучення до накопичувальних програм, і отже «інертність» у прийнятті рішень, що призводить до низького ступеню охопту населення такими програмами.

Таблиця 1 Динаміка функціонування НПФ в Україні (складено автором за [2, 6])

Показники	Роки		
	2005	2010	2015
Кількість НПФ, од.	54	101	72
Загальна кількість учасників НПФ, тис. осіб	88,4	569,2	836,7
Загальна вартість активів НПФ, млн. грн.	46	1144,3	1980,0
Пенсійні внески, млн. грн.	36,4	925,4	1886,8
Пенсійні виплати, млн. грн.	1,7	158,2	557,1
Загальний дохід отриманий від інвестування пенсійних активів, млн. грн.	9,7	433,0	872,2
Сума витрат, що відшкодовуються за рахунок пенсійних активів, млн. грн.	1,3	64,6	215,2

2. Недосконалість мотиваційного механізму та недостатня інформованість про переваги приєднання роботодавців до недержавного пенсійного забезпечення.

3. Наявність широкого кола ризиків – інфляційних, фінансових, рівня та стабільності пенсійних виплат, прозорості діяльності НПФ; необхідність гарантування державою певного рівня виплат.

4. Високий відсоток витрат з управління пенсійними активами та адміністрування, що становить більше 10% від їх суми на кінець 2015 р. (для порівняння, в інших країнах – 1-2%).

5. На ступінь дохідності активів НПФ негативно впливає інфляція, темпи якої були дуже високими в Україні протягом 2014-2015 рр. (125-143%).

6. Недостатній обсяг залучених у НПФ коштів (про що свідчать наведені статистичні дані), що не дозволяє налагодити ефективне управління активами і в повній мірі диверсифікувати ризики.

7. Регіональна диспропорційність розвитку НПФ по регіонах України.

8. Складність доступу вітчизняних НПФ до міжнародних фінансових ринків.

З вищевикладеного можна зробити наступні висновки. У трирівневій пенсійній системі України домінуючим залишається перший, солідарний рівень, в той час як другий та третій, накопичувальні рівні, розвинені досить слабо. При цьому існує соціальний запит на розвиток накопичувальних програм, з огляду на недостатній рівень матеріального забезпечення пенсіонерів. Функціонування недержавних пенсійних фондів, попри позитивну динаміку основних показників протягом останніх десяти років, охоплює досить малу кількість учасників, є нерівномірним за регіонами України, піддається значним ризикам та не має достатньої інформаційної підтримки, що загалом потребує розробки програми активізації розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні.

Список літератури: 1. Динь І. М. Проблеми функціонування недержавних пенсійних фондів в Україні: монографія / І. М. Динь – Луцьк, 2006. – 332 с. 2. Інформація про стан і розвиток недержавного пенсійного забезпечення України [Електронний ресурс]. – Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері

ринків фінансових послуг. — Режим доступу: <http://nfp.gov.ua/content/stan-i-rozvitok-npz.html>. 3. Інформація щодо основних показників рівня життя населення за січень-серпень 2016 року [Електронний ресурс]. — Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України. — Режим доступу: <http://www.msp.gov.ua/news/10633.html>. 4. Інформація щодо фактичного розміру прожиткового мінімуму за серпень 2016 [Електронний ресурс]. — Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України. — Режим доступу: <http://www.msp.gov.ua/news/10235.html>. 5. Кобець Д. Л. Недержавне пенсійне забезпечення в Україні: проблеми та перспективи розвитку / Д. Л. Кобець // Вісник Хмельницького національного університету. — 2009. — № 6. — Т. 1. — С. 252–256. 6. Мединська Т. В. Недержавне пенсійне страхування в Україні: стан, перспективи розвитку і особливості оподаткування [Електронний ресурс] / Т. В. Мединська, І. Л. Боднарюк // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії і практики. — 2012. — Том 2. — № 13. — Режим доступу: <http://fkd.org.ua/article/view/25165>. 7. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 № 1058-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 49-51. — Ст. 376. 8. Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України від 09.07.2003 № 1057-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 47-48. — Ст. 372. 9. Сташкевич Н. М. Перспективи введення обов'язкової накопичувальної пенсійної системи в Україні / Н. М. Сташкевич // Вісник соціально-економічних досліджень: зб. наук. пр. / голов. ред. М. І. Зверяков; Одеський нац. екон. ун-т. — Одеса, 2013. — Вип. 3 (50), Ч. 2. — С. 207-212.

Bibliography (transliterated): 1. Dyn I. M. Problemy funkcionuvannya nederzhavnyh pensijnyh fondiv v Ukraini [Problems of functioning of private pension funds in Ukraine]: monografija / I. M. Dyn. — Luck, 2006. — 332 p. 2. Informacija pro stan i rozvytok nederzhavnogo pensijnogo zabezpečennja Ukrainy [Information about the condition and development of occupational pensions in Ukraine]. — [Electronic source]. — Oficijnyj sajt Nacionalnoi komisii, shho zdijsnjuje derzhavne reguljuvannja u sferi ryнкiv finansovyh poslug. — Access mode: <http://nfp.gov.ua/content/stan-i-rozvitok-npz.html>. 3. Informacija shhodo osnovnyh pokaznykiv rivnja zhyttja naseleennja za sichen-serpen 2016 roku [Information on basic indicators of living standards in January-August 2016]. — [Electronic source]. — Oficijnyj sajt Ministerstva socialnoi polityky Ukrainy. — Access mode: <http://www.msp.gov.ua/news/10633.html>. 4. Informacija shhodo faktychnogo rozmiru prozhytkovogo minimumu za

serpen 2016 [Information on actual size of living wage for August 2016]. – [Electronic source]. – Oficijnyj sajt Ministerstva socialnoi polityky Ukrainy. – Access mode: <http://www.msp.gov.ua/news/10235.html>. 5. Kobec D. L. Nederzhavne pensijne zabezpechennja v Ukraini: problemy ta perspektyvy rozvytku [Occupational pensions in Ukraine: problems and prospects] / D. L. Kobec // Visnyk Hmelnyckogo nacionalnogo universytetu. – 2009. – № 6. – T. 1. – P. 252–256. 6. Medynska T. V. Nederzhavne pensijne strahuvannja v Ukraini: stan, perspektyvy rozvytku i osoblyvosti opodatkuwannja [Non-state pension insurance in Ukraine: condition, prospects and taxation]. – [Electronic source] / T. V. Medynska, I. L. Bodnarjuk // Fynansovo-kredytnaja dejatelnost: problemy teoryy y praktyky. – 2012. – Tom 2. – № 13. – Access mode: <http://fkd.org.ua/article/view/25165>. 7. Pro zagalnoobovjzskove derzhavne pensijne strahuvannja: Zakon Ukrainy vid 09.07.2003 № 1058-IV // Vidomosti Verhovnoi Rady Ukrainy. – 2003. – № 49-51. – St. 376. 8. Pro nederzhavne pensijne zabezpechennja: Zakon Ukrainy vid 09.07.2003 № 1057-IV // Vidomosti Verhovnoi Rady Ukrainy. – 2003. – № 47-48. – St. 372. 9. Stashkevych N. M. Perspektyvy vvedennja obovjzskovoï nakopychualnoi pensijnoi systemy v Ukraini [Perspectives of introduction of mandatory financial defined contributions in Ukraine] / N. M. Stashkevych // Visnyk socialno-ekonomichnyh doslidzhen: zb. nauk. pr. / golov. red. M. I. Zverjakov; Odeskij nac. ekon. un-t. – Odesa, 2013. – Vyp. 3 (50), Ch. 2. – P. 207-212.

А.С. Митрофанова

СУЧАСНЕ СТАНОВИЩЕ ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

В статті розкрита сутність недержавного пенсійного забезпечення та його місце і роль в пенсійній системі України. Охарактеризовано особливості функціонування недержавних пенсійних фондів на сучасному етапі. Виявлені проблеми розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні.

Ключові слова: недержавний пенсійний фонд, недержавне пенсійне забезпечення, накопичувальна пенсійна система

А. Mytrofanova

CURRENT SITUATION AND PROBLEMS OF
DEVELOPMENT OF OCCUPATIONAL PENSIONS IN UKRAINE

The article reveals the essence of occupational pensions and its place and role in the pension system of Ukraine. The features of functioning of private pension funds in the modern period are defined. The problems of development of system of occupational pensions in Ukraine are discovered.

Keywords: private pension fund, occupational pensions, financial defined contributions

А.С. Митрофанова

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ
НЕГОСУДАРСТВЕННОГО ПЕНСИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ В
УКРАИНЕ

В статье раскрыта сущность негосударственного пенсионного обеспечения и его место и роль в пенсионной системе Украины. Охарактеризованы особенности функционирования негосударственных пенсионных фондов на современном этапе. Выявлены проблемы развития системы негосударственного пенсионного обеспечения в Украине.

Ключевые слова: негосударственный пенсионный фонд, негосударственное пенсионное обеспечение, накопительная пенсионная система

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.11.2016

УДК 332.02

*Назаренко О.В., Решетняк Н.Б.
м. Харків, Україна*

**ПРО ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЦИВІЛІЗОВАНОГО БІЗНЕСУ З
УТИЛІЗАЦІЇ ВІДХОДІВ В УКРАЇНІ**

Підчас ведення господарської діяльності людини наявність відходів є неминучою. Людство з колосального обсягу матеріалів,

видобутих із надр, може включити в природний кругообіг речовин лише малу частину, а крім того, виробляє безліч продуктів, що не мають природного походження. Побутові й виробничі відходи, потрапляючи в навколишнє середовище, не зникають безслідно. Навколо міст ростуть звалища сміття, забруднюючі речовини розносяться від місць викиду повітряними й водними потоками, що призводить до суттєвих змін клімату та погіршенню стану здоров'я людей. Тому впровадження сучасних методів утилізації відходів є актуальним в усьому світі, а тим більше в Україні, яка ще тільки на початку шляху до цивілізованого захисту довкілля.

Всі види взаємодії людини з природою повинні оцінюватися економічно. В економіці суспільства треба платити енергією за додаткову переробку відходів, добривами – за підвищення врожаю, грошима – за забруднення навколишнього середовища. Щоб забезпечити захист навколишнього середовища, необхідно інвестувати великі кошти у розробку маловідходних технологій, їх впровадження та будівництво надійних очисних споруд. Завданням цієї статті є визначення напряму для забезпечення економічної ефективності заходів з утилізації сміття в Україні.

В економіці України не виділено переробку відходів в окрему галузь. За кількістю побутового сміття на душу населення Україна займає перше місце в світі.[1] Під полігони твердих побутових відходів (ТПВ) зайнято понад 160 тис. га земель. Окрім того, щорічно в країні виникає приблизно 12 тис. незаконних звалищ, тому що більшість полігонів уже вичерпали свій ресурс. Щороку в країні накопичується близько 50 млн куб. м побутового сміття, яке вже покрило до 1,5% національної території.

В Україні у ХХ сторіччі було побудовано чотири сміттеспалювальні заводи у Києві, Дніпропетровську, Харкові та Севастополі, але працює лише один, у Києві. Вони були побудовані в 80-х роках ХХ століття, термін їх експлуатації – 25 років, тобто свій ресурс вони вже фактично вичерпали. Також дуже важливим є питання екологічності цих підприємств. Столичний сміттеспалювальний завод "Енергія" за половину року утилізує лише 74,5 тис. тонн ТПВ, а може переробляти до 235 тис. тонн сміття за рік, тобто значно більшу частину відходів. Однак виробництво вже традиційно працює в збиток, а Київ втрачає потенційну відновлювальну енергію.

У всьому світі гостро стоїть проблема нейтралізації або утилізації ТПВ. До кінця 80-х років сумарна потужність енергоустановок, що використовують відходи як паливо, сягала понад 1200 МВт. У той же час велося проектування і будівництво нових установок. Однак повного переходу від нейтралізації до утилізації побутових відходів спалюванням у світовій практиці не відбулося, а відбувається переоцінка технології спалювання відходів. У зв'язку зі складністю виконання природоохоронних вимог останнім часом припиняють діяльність багато сміттеспалювальних заводів. Будівництво сміттеспалювальних заводів нового покоління – дороге задоволення. Так, єдиний у світі сміттеспалювальний завод, що відповідає всім екологічним нормам, розташований у Німеччині. Його будівництво обійшлося більш ніж у 800 мільйонів доларів.[2]

Найкоротшим шляхом до успіху в галузі переробки сміття в Україні є використання передового світового досвіду. Наочну різницю між переробкою сміття в розвинених країнах світу та в Україні можна оцінити за даними таблиці 1.[3]

Таблиця 1 – Співвідношення методів утилізації ТПВ в Україні та інших країнах.

Країна	% від загального накопичення ТПВ			
	Складування на полігонах	Спалювання	Компостування	Інші методи
Україна	97,0	3,0	-	-
Великобританія	88,5	10,0	1,4	0,1
Нідерланди	44,0	40,0	15,0	1,0
США	85,0	14,0	0,1	0,9
Франція	46,4	41,0	12,0	0,9
Німеччина	61,0	34,0	5,0	
Швейцарія	4,0	80,0	10,0	6,0
Японія	27,0	70,0	0,3	2,7

З даних таблиці видно, що у Швейцарії, Японії та Франції кількість сміття, яку складують на полігонах, є мінімальною, на відміну від України (97%). Проблема сміття та його утилізації досі не вирішена повністю не тільки в нашій країні, але й у всьому світі. Головним залишається питання – як навчитися повертати відходи в цикл виробництва, зберігаючи тим самим природні ресурси планети.

Чим більш розвинена країна, тим більше фінансових коштів вона повинна витратити на заходи з охорони навколишнього середовища. Досить цікавим є досвід передових країн світу: США, Західної Європи та Японії щодо охорони довкілля з точки зору поводження з відходами та сміттям.

Мешканці США, які звикли бути в усьому лідерами, задумалися про управління відходами ще наприкінці XIX століття: у 1895 році в Нью-Йорку було відкрито перший у світі центр сортування та переробки металобрухту. Вже тоді в США зрозуміли, що вигідніше переробляти металобрухт, ніж виготовляти вироби з первинної сировини.[4] В країні діє 9700 програм сортування відходів для переробки і 3800 об'єктів з виробництва компосту. У США 15 листопада відзначають День переробки сміття, який був заснований в 1997 році. Свято покликане звернути увагу американців на необхідність розумного ставлення до відходів: у цей день уряд оприлюднює нові закони і підводить підсумки програм щодо утилізації, нагороджує компанії, які досягли хороших показників у сфері переробки, загалом, всіляко заохочує американців до сортування. Американці активно сортують відходи, завдяки введенню диференційованої плати за вивезення ТПВ. Від того обсягу сміття, яке щодня вивозять з твого будинку, залежить розмір плати за утилізацію. Тому вигідніше скорочувати кількість щоденного сміття і збирати те, що можна розсортувати до офіційного дня збирання відходів, адже розділене по фракціям сміття вивозять безкоштовно. Хтось самостійно відвозить папір, скло, пластик в спеціальні збірники для сміття, яке підлягає переробці. Великі контейнери встановлюють біля торгових центрів: люди приїжджають з мішками і викидають папір, пластик, скло у відповідні ємності. Іноді біля магазинів встановлюють ще й баки для старого одягу та взуття – їх потім передають нужденним. Також в магазинах – найчастіше у тих, що торгують побутовою технікою – стоять контейнери, куди можна викинути старі батарейки. У магазинах США встановлені автомати по прийому пляшок і банок.

Багато хто цим користується, оскільки в США використовують систему депозитів. Вона передбачає, що при покупці товарів у тарі, яку можна переробити, певна сума (близько 10 центів) вже включена у вартість товару в якості застави. Здавши цю банку або пляшку, можна повернути собі гроші. Крім того, в США реалізується загальнонаціональна програма «RRR — Reduce, Reuse and Recycling»

(«Зменшити споживання. Використовувати знову. Переробити»). Згідно з нею, до кінця 2020 року в країні планують домогтися переробки 20 млн. тонн сміття на рік і зменшити кількість звалищ. Намагаючись скоротити кількість полігонів для захоронення сміття, держава активно підтримує ті підприємства, які займаються переробкою відходів. У Штатах працюють понад 550 сміттєпереробних заводів, і все частіше на ринку США можна побачити товари, зроблені з їх продукції: в магазинах продають речі в упаковці з вторинної сировини, з макулатури виготовляють листівки, сумки, серветки, зошити. Скло переробляють на будівельні компоненти: в Лас-Вегасі, наприклад, відкрили найбільшу будівлю, побудовану з півмільйона перероблених скляних пивних пляшок.

Виховання розумного ставлення до відходів у США починається ще в дитинстві: у школі багато уваги приділяється питанням екології. Шкільна програма передбачає 100 обов'язкових годин волонтерства, які включають в себе і прибирання вулиць. Нерідко учні беруть участь у програмі «Усинови територію»: в рамках неї діти беруть шефство над частиною скверу, парку, лісу та підтримують там порядок. Таким чином, уряд сподівається сформувати новий тип американців, які з юних років будуть дбати про довкілля і стежити за рівнем відходів у власному будинку та в країні.

Швейцарія вважається найбільш зеленою країною багато років, і цього не сталося б, якщо б тут так серйозно не підходили до питання утилізації сміття. Жителі приносять відходи в центри утилізації, попередньо розсортувавши. Успіх вимагає економічних стимулів, отже, існують штрафи за недотримання законів. Швейцарія лідирує в питанні щодо переробки сміття, все сортується і здається окремо для вторинної переробки. На переробку, кожен окремо, здаються[5]: папір; картон – окремо від паперу; батарейки; скло; ПЕТ-пляшки; старі електричні прилади; консервні банки, спеціально спресовані; алюмінієві банки – окремо від консервних; лампи денного світла; труп тварин – за це теж треба заплатити, закопувати заборонено; машинне мастило окремо від рослинного; відходи, що компостуються: харчові відходи, рослини, зола, тирса, листя з газону, гілки тощо; камені та фарфор; прострочені ліки. Штраф за порушення правил утилізації сміття становить до 10000 франків. Рівень багатства не змінює відповідальності – всі рівні перед законом.

З 2000 року в Швейцарії введено закон, за яким все сміття, що не підлягає вторинній переробці, має бути спалено на спеціальних заводах. Таким чином, відпадає необхідність в захороненні відходів. Сміття спалюють на сміттєспалювальному заводі, де отримують енергію і тепло для центрального теплопостачання. У Швейцарії такі заводи побудовані в кожному регіоні. Заводи спалюють в середньому близько 160 тис. тонн сміття на добу, забезпечуючи теплом до 18 тис. чоловік. В цілях екологічної безпеки ці заводи були модернізовані спеціальними фільтрами.

У Великобританії гідною уваги є кампанія по залученню населення у селективний збір побутового сміття, наприклад, під назвою "Переробка відходів заради садів", що передбачає посадку 35 тисяч дерев за рахунок зібраного населенням і переробленого алюмінію – в основному банок з-під пива, кока-коли та інших напоїв. Переробка побутових відходів алюмінію зберігає до 95 відсотків енергії, споживаної для його виплавляння з бокситів. Алюмінієві банки приймаються і в приймальних пунктах по всій Британії з розрахунку 45 пенсів за кілограм – це приблизно 60 банок. [6]

Переробка сміття в Європі сьогодні є дійсно «золотою жилою». У середньому тут переробляється близько 40% сміття, а от у Швеції переробляються 96% відходів, що забезпечує п'яту частину тепла осель та четверту частину їх освітлення. У Стокгольмі та інших містах стоять контейнери для сміття різних видів. Шведи вважають за обов'язок розкласти сміття по місцях. Частина відходів переробляється і повторно використовується, а частина перетворюється на біогаз та електрику. Однак, щоб досягнути таких результатів, шведам прийшлося вкласти чимало коштів і використати багато часу.

У Німеччині законодавство з точки зору захисту довкілля вважається одним з найбільш жорстких. Ретельному очищенню підлягають стічні води, утилізується 90% сільськогосподарських відходів і 98% корпусів автомобілів, що викидаються. В країні спалюється до 80% відходів, при цьому виробляється тепло і електроенергія, працюють понад півсотні подібних установок, на звалища ж вивозиться лише 10% сміття. Спалювання сміття навіть дає економічний ефект. Витрати на спалювання сміття на новому обладнанні складають приблизно половину вартості від його складування на полігонах. Розроблена екологічно чиста технологія, на базі якої створюються економічні

модульні установки, які переробляють тверді побутові відходи і дозволяють забезпечувати електроенергією міста та сільськогосподарські райони, забезпечуючи значну частку їх потреб в електроенергії.

У технологічному напрямку Німеччина перетворилася на провідного світового експортера очисного обладнання, що може бути застосовано не тільки великими, а й середніми та малими фірмами. Крім того, зараз Німеччина має кращих експертів у галузі охорони навколишнього середовища.

У Японії проблема побутових відходів завжди є актуальною, оскільки немає місця для смітників. Переробка органічного сміття безпосередньо пов'язана з освоєнням прибережної смуги. Нові бухти створюються шляхом огороження водного простору хвилерізами і бетонними стінами. Блоки для таких стін виробляються в результаті переробки сміття. Вони занурені один на один, у воді між ними відбувається ряд хімічних реакцій, що перетворює цю масу в єдиний і міцний моноліт. Це і практично, і корисно, і дуже дешево. Не маючи своїх ресурсів, Японія змушена дуже серйозно підходити до проблеми вторинної сировини і переробки сміття. І в цьому питанні багато залежить від свідомості звичайних людей, для яких свідоме ставлення до відходів стало само собою зрозумілою нормою життя і яке постійно підкріплюється діяльністю міської влади.

Загально відомі такі способи утилізації сміття: захоронення; компостування; термообробка.

Основна маса ТПВ у світі поки що складається на сміттевих звалищах, стихійних або спеціально організованих у вигляді «сміттевих полігонів». Однак це є найбільш неефективний спосіб боротьби з ТПВ, оскільки сміттеві звалища займають величезні території часто родючих земель і характеризуються високою концентрацією вуглецевмісних матеріалів (папір, поліетилен, пластик, дерево, гума), які часто горять, забруднюючи навколишнє середовище відхідними газами. Крім того, сміттєзвалища є джерелом забруднення як поверхневих, так і підземних вод за рахунок дренажу звалищ атмосферними опадами. Спеціальні полігони зазвичай обладнані інженерними спорудами для захисту навколишнього середовища від продуктів розкладання.

Метод компостування базується на природній здатності сміття до розкладання. В основному метод використовується стосовно

відходів харчової промисловості та сільського господарства, однак є напрацювання і для так званого «нерозділеного» потоку ТПВ. Наприкінці процесу компостування виходять добрива, які можуть використовуватись у сільському господарстві та для потреб садівників і городників. При цьому слід зазначити, що навіть досить ретельно оброблене і засипане родючим ґрунтом сміттєзвалище залишається величезним джерелом "біогазу" (суміш метану та оксиду вуглецю), який, якщо він викидається в атмосферу, є чинником, що стимулює "парниковий ефект". Технологічний прийом засипання сміття шаром ґрунту товщиною 0,6-0,8 м в ущільненому вигляді дозволяє організувати отримання біогазу для використання його в якості палива. З цією метою біогазові полігони забезпечуються вентиляційними трубами, газодувками та елементами для збору біогазу. Звалища являють собою найбільші системи з виробництва біогазу з усіх сучасних. У найближчій перспективі роль сміттєвих звалищ в Україні помітно не зменшиться, тому вилучення біогазу з них з метою його корисного використання буде залишатися актуальним.

Більш радикальним способом є термообробка сміття. Спалювання – це найпоширеніший спосіб знищення ТПВ, який широко застосовується з кінця XIX ст. Спалювання побутового сміття, окрім зниження об'єму та маси, дозволяє отримувати додаткові енергетичні ресурси, які можуть бути використані для централізованого опалення та виробництва електроенергії. За даними спеціалізованих фірм, при спалюванні 1000 кг ТПВ можна отримати теплову енергію, еквівалентну спалюванню 250 кг мазуту.[12] До недоліків цього способу належить виділення в атмосферу шкідливих речовин, а також знищення цінних органічних і інших компонентів, що містяться у складі сміття. На сьогодні встановлено, що технології простого спалювання сміття є безперспективними. Вже в наш час витрати на спалювання 1 кг сміття складають 65% витрат на ліквідацію відходів.[7] Якщо не перейти на інші технології ліквідації відходів, то витрати будуть зростати. В Україні необхідні такі технології, які могли б забезпечити і споживчі запити населення, і збереження навколишнього середовища.

Для реалізації сучасного підходу до проблеми утилізації сміття треба спочатку забезпечити сортування сміття. Попереднє сортування сміття – це технологічний процес, що передбачає поділ твердих побутових відходів на фракції на сміттєпереробних заводах

вручну або за допомогою автоматизованих конвеєрів. Сюди входить процес зменшення розмірів сміттєвих компонентів шляхом їх подрібнення і просіювання, а також витягнення металевих предметів, наприклад консервних банок. Відбір їх як найбільш цінної вторинної сировини передує подальшій утилізації ТПВ. Також виділяють зі сміття фракції різних речовин: пластмас, скла, кісток, паперу та інших матеріалів з метою подальшої їх роздільної переробки. Необхідність попередньо класифікувати та розділяти відходи за видами сміття вимагає запровадження технологій по збору сміття на державному рівні.

Найбільш високий технологічний рівень термообробки сміття – це піроліз [7], тобто розкладання відходів на компоненти з отриманням піролізного газу, елементів дизельного палива, бензину і гасу, вторинної сировини для виробництва пластикових пляшок, гумових виробів, будівельних матеріалів тощо. Метод піролізув нашій країні відомий досить мало через свою дорожнечу. Проте він може стати дешевим і не отруювати навколишнє середовище за рахунок знезараження відходів. Технологія піролізу полягає в необоротній хімічній зміні сміття під дією температури без доступу кисню.

Перевага піролізу порівняно з безпосереднім спалюванням відходів полягає, насамперед, у його ефективності з точки зору запобігання забрудненню навколишнього середовища. За допомогою піролізу можна переробляти складові відходів, що піддаються утилізації, такі як автопокришки, пластмаси, відпрацьовані масла, відстійні речовини. Після піролізу не залишається біологічно активних речовин, тому що в результаті процесу утворюється горючий синтез-газ та тверді продукти у вигляді шлаку, що має високу щільність. До переваг піролізу відносяться і легкість зберігання і транспортування одержуваних продуктів, а також те, що обладнання має невелику потужність. У процесі газифікації ефективно руйнуються шкідливі речовини типу діоксинів, що містяться в твердих побутових відходах, а в процесі його утилізації не утворюються нові шкідливі речовини, що забруднюють димові викиди. Екологічна чистота установок дозволяє розміщувати їх у житлових мікрорайонах великих міст, що знижує витрати на підготовку ТПВ до знищення і транспортування збільшує кількість робочих місць у цих районах, допомагаючи вирішити ще одну складну проблему великих міст. Вимоги до ТПВ при їх переробці в режимі газифікації не виходять за рамки вимог при їх

безпосередньому спалюванні і, в цілому, процес піролізу може включати в себе будь-які додаткові технології по вилученню вторинних сировинних ресурсів (металів, папери, скла тощо).

В розвинутих країнах бізнес по переробці сміття надзвичайно популярний – його називають одним з найбільш прибуткових і перспективних. Адже на Землі сировина для сміттепереробних компаній буде доступною допоки існує людство. Щорічно кожна людина продукує близько 250 кг ТПВ [8]. Спробуємо окреслити деякі питання, пов'язані з організацією підприємства з переробки сміття.

Переробка сміття як бізнес вимагає отримання спеціального дозволу від міністерства екології, так званої ліцензії на право займатися збором і переробкою твердих побутових відходів. Для цього потрібно пройти екологічну експертизу і отримати екологічний висновок. Воно видається одноразово на весь термін функціонування компанії. Крім того, доведеться ще отримати дозвіл від пожежної та санітарної служб, подати необхідну проектну документацію, в якій повинен бути детальний опис технологічних процесів на сміттепереробному підприємстві. Збір необхідної документації зазвичай займає від трьох місяців до півроку. При відкритті такого серйозного бізнесу необхідний грамотний бізнес-план. Крім того, потрібно чітко і ясно уявляти, який вид відходів буде перероблятися, як буде організована доставка сміття, куди реалізовуватиметься продукція. Згідно з думкою експертів, відкриття універсального заводу з утилізації всіх видів сміття обійдеться в суму близько 20 млн доларів. А ось міні-завод по переробці сміття, орієнтований на певний тип відходів, можна відкрити з початковими інвестиціями близько 70–80 тисяч доларів. Сюди входить отримання дозволів, оренда приміщення, придбання необхідного обладнання і сировини та перша зарплата персоналу. Організація бізнесу з вивезення сміття вимагає менших вкладень: новий сміттевоз вітчизняного виробництва коштує 1 млн грн, старий – наполовину дешевше. Але тут труднощі пов'язані з пошуком клієнтів.

Потенційний дохід буде залежати від ряду факторів: який тип відходів буде переробляти підприємство, які способи переробки сміття будуть використовуватись, якими будуть обсяги переробки. На завод (якщо немає сортувального цеху) сировина може надходити вже відсортованою і готовою до переробки. Тут її подрібнюють і формують продукт переробки. Якщо завод переробляє макулатуру, то

готовою продукцією є туалетний папір, серветки або паперова упаковка, якщо він орієнтований на переробку пластику, продуктом переробки буде пластиковий гранулят, пакувальна стрічка. Папір і пластик – найбільш популярні напрямки діяльності міні-заводів з переробки сміття. Рентабельність такого заводу – близько 50%. Заводи закупають вторинний (пресований) пластик орієнтовно по 14–18 тисяч гривень за тонну, переробляють його в гранули і продають по 27–30 тисяч гривень за тонну. Можна організувати свої пункти зі збору ПЕТ-пляшок, що дещо збільшить прибуток.

Приміщення для реалізації даної бізнес-ідеї буде потрібно досить велике. Мінімальна площа цеху – 300–500 м², окрім того потрібна складська будівля площею близько 100 м² і невелике офісне приміщення. У тому випадку, якщо орендувати, купувати або будувати будинок на околиці міста (а ще краще – ближче до міського звалища), можна заощадити і на ціні квадратних метрів, і на вартості доставки відходів. Найбільш популярний комплект необхідного обладнання складається з дробарки, сортувальної лінії, преса, накопичувального бункера і магніту. Додатково встановлюються плавильні печі, але це істотно підвищує суму необхідних вкладень. Комплект вітчизняного обладнання, яке вже було у використанні, обійдеться у 40–50 тисяч доларів. При правильній організації, ретельному плануванні і грамотному маркетингу бізнес з переробки сміття вже в перший рік стане приносити високий, стабільний дохід.

Незважаючи на можливі показники прибутковості, сміттепереробний бізнес в Україні майже не розвивається. З початком соціально-політичних потрясінь восени 2013 року національну програму «Чисте місто»[9] відклали на невизначений термін. Держава просто не має фінансових можливостей допомогти розвитку проекту, у зв'язку з тривалими бойовими діями в східних областях України, внутрішні інвестори практично відсутні через стагнацію економіки, а зовнішні інвестори зайняли вичікувальну позицію через нестабільність умов ведення бізнесу.

Стан навколишнього середовища в країні в значній мірі визначається вирішенням проблеми утилізації побутових і промислових відходів. Для України ця проблема досі є невирішеною через відсутність коштів для впровадження передових технологій та відсутність стабільних умов для залучення приватних інвестицій як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

На наш погляд, вирішення проблеми утилізації відходів в Україні полягає у вслякому сприянні з боку держави створенню та інноваційному розвитку повноцінної галузі національної економіки, у якій будуть задіяні як державні можливості, так і найбільш динамічні середні та малі підприємці. У пріоритетному розвитку цієї галузі зацікавлені всі верстви населення, оскільки утилізація відходів є суспільною потребою.

Для створення галузі необхідно запроваджувати системний підхід, який передбачає розроблення нормативно-правових засад, забезпечення прозорих тендерів на відведення землі та виконання робіт, встановлення помірних податкового навантаження, захист бізнесу від неправомірних дій контролюючих органів тощо. Важливими факторами функціонування галузі є механізми заохочення з боку держави у вигляді пільг і преференцій, а також форми та методи покарань за порушення природоохоронних законів. Реальні кроки по створенню галузі можуть зацікавити також і іноземних інвесторів, які займаються переробкою відходів. Доцільними є заходи з термінового впровадження в масштабах держави роздільної утилізації сміття населенням, що дозволить зменшити витрати на його сортування перед переробкою або спалюванням. Зважаючи на дефіцит енергоресурсів в Україні, сміття може стати додатковим джерелом теплової енергії. Тепло може отримуватись при спалюванні сміття або при використанні горючого газу, що виділяється під час процесу піролізу або при газифікації звалищ. Відсортовані зі сміття пластмаси, метали, папір, гума, скло підлягатимуть переробці та вторинному використанню, що дозволить економити енергію, призначену для їх первинного виробництва.

Стан навколишнього середовища в країні в значній мірі визначається вирішенням проблеми утилізації відходів. Для України ця проблема досі є невирішеною через відсутність коштів для впровадження інноваційних технологій та відсутність стабільних умов для залучення приватних інвестицій як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Державним і комунальним службам, громадським організаціям в Україні необхідно запозичувати передовий досвід сміттепереробки розвинутих країн (Швейцарія, Німеччина тощо) та всляко сприяти інвестиціям у цей бізнес.

Діяльність сміттепереробних підприємств має бути гласною, доступною для контролю громадськими організаціями та широкими

верствами населення. Серед населення слід поширювати знання щодо цивілізованого поводження з відходами, запроваджувати роздільне збирання відходів. Вирішення екологічних проблем, зокрема, утилізація відходів має велике соціальне значення і в значній мірі може об'єднати суспільство навколо забезпечення сталого економічного розвитку.

Список літератури: 1. Люк А. SOS: Атакуєт мусор! / А. Люк – Режим доступу: <http://jkg-portal.com.ua/ru/publication/one/sos-atakuje-smtja-29829> – Дата звертання : 18 лютого 2016. 2. Способы переработки мусора. Режим доступу: <http://zavantag.com/docs/283/index-560046.html>. Дата звертання : 18 лютого 2016. 3. Немировский И. А. Переработка ТБО: проблемы и достоинства / И. А. Немировский // Энергосбережение, Энергетика, Энергоаудит №6 (88), 2011. 4. Малютина А. Как устроены раздельный сбор и переработка мусора в США / А. Малютина – Режим доступу: <http://recyclemag.ru/article/kak-ustroeny-razdelnyj-sbor-i-pererabotka-musora-v-ssha>. – Дата звертання : 18 лютого 2016. 5. Как решают проблему переработки мусора в Швейцарии – Режим доступу: <http://www.facepla.net/the-news/3238-waste-managemen.html> – Дата звертання : 19 лютого 2016. 6. Способы переработки мусора – Режим доступу: <http://zavantag.com/docs/283/index-560046.html> – Дата звертання : 21 лютого 2016. 7. Люк А. Переработка мусора в ногу современем / А. Люк – Режим доступу: <http://jkg-portal.com.ua/ru/publication/one/pererobka-smtja-v-nogu-z-chasom-32077> – Дата звертання : 21 лютого 2016. 8. Светлов А. Переработка мусора как бизнес / А. Светлов – Режим доступу: <http://www.getyourmillion.ru/pererabotka-musora> – Дата звертання : 21 лютого 2016. 9. Офіційний сайт Державного підприємства «Національний проект «Чисте місто». Режим доступу: <http://www.clean-city.com.ua>. – Дата звертання : 21 лютого 2016.

Bibliography (transliterated): 1. Lyuk A. SOS: Atakuetmisor! / A. Lyuk – Rezhymdostupu : <http://jkg-portal.com.ua/ru/publication/one/sos-atakuje-smtja-29829> – Datazvertannya : 18 lyutoho 2016. 2. Sposobi pererabotky musora. Rezhym dostupu: <http://zavantag.com/docs/283/index-560046.html>. Datazvertannya : 18 lyutoho 2016. 3. Nemyrovskyy Y. A. Pererabotka TBO: problemi y dostoinstva / Y. A. Nemyrovskyy // Enerhosberezhenye, Enerhetyka, Enerhoaudyt #6 (88), 2011. 4. Malyutyna A. Kakustroenirazdel'niy sbor y pererabotkamusora v SShA / A. Malyutyna – Rezhymdostupu: <http://recyclemag.ru/article/kak-ustroeny-razdelnyj-sbor>

i-pererabotka-musora-v-ssha. – Datazvertannya : 18 lyutoho 2016.
5. Kakreshayutproblemupererabotkymusora v Shveysaryy –
Rezhymdostupu: <http://www.facepla.net/the-news/3238-waste-managemen.html> – Datazvertannya : 19 lyutoho 2016. 6.
Sposobipererabotkymusora – Rezhymdostupu:
<http://zavantag.com/docs/283/index-560046.html> – Datazvertannya : 21 lyutoho 2016. 7. Lyuk A. Pererabotkamusora v nohusovremenem / A. Lyuk – Rezhymdostupu: <http://jkg-portal.com.ua/ru/publication/one/pererobka-smittja-v-nogu-z-chasom-32077> – Datazvertannya: 21 lyutoho 2016. 8.
Datazvertannya : 21 lyutoho 2016.

О.В. Назаренко, Н.Б. Решетняк

ПРО ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЦИВІЛІЗОВАНОГО БІЗНЕСУ З УТИЛІЗАЦІЇ ВІДХОДІВ В УКРАЇНІ

У статті стверджується необхідність використання досвіду цивілізованих країн для стимулювання малого і середнього бізнесу до організації переробки відходів виробництва і життєдіяльності людини сучасними методами з метою одержання енергії та вторинного використання матеріалів. Запропоновано створення в Україні окремої галузі утилізації відходів, яка може бути прибутковою і одночасно буде сприяти оздоровленню навколишнього середовища. Зроблені висновки про необхідність забезпечення широкої гласності в цій галузі і доступності для контролю громадськими організаціями.

Ключові слова: навколишнє середовище, методи утилізації відходів, сортування, захоронення, компостування, термообробка відходів, галузь національної економіки, забезпечення сталого розвитку.

O. Nazarenko, N. Reshetnyak

ON THE INTRODUCTION OF CIVILIZED BUSINESS OF WASTE MANAGEMENT IN UKRAINE

The article argues the need to use the experience of civilized countries to promote small and medium enterprises for the organization of

recycling production and human life modern methods with the purpose of generating energy and recycling of materials. Proposed the creation in Ukraine of a separate sector of waste management, which can be profitable and simultaneously will contribute to the improvement of the environment. Conclusions are made about the need to ensure wide publicity in the industry and affordability for the control of public organizations.

Keywords: environment, methods of waste disposal, sorting, dumping, composting, heat treatment of the waste sector in the national economy, sustainable development.

О.В. Назаренко, Н.Б.Решетняк

О ВНЕДРЕНИИ ЦИВИЛИЗОВАННОГО БИЗНЕСА ПО УТИЛИЗАЦИИ ОТХОДОВ В УКРАИНЕ

В статье утверждается необходимость использования опыта цивилизованных стран для стимулирования малого и среднего бизнесак организации переработкиотходов производства и жизнедеятельности человека современными методамис целью получения энергии и вторичного использования материалов. Предложено создание в Украине отдельной отрасли утилизации отходов, которая может быть прибыльной и одновременно будет способствовать оздоровлению окружающей среды. Сделаны выводы о необходимости обеспечения широкой гласности в этой отрасли и доступности для контроля общественными организациями.

Ключевые слова: окружающая среда, методы утилизации отходов, сортировка, захоронение, компостирование, термообработка отходов, отрасль национальной экономики, обеспечение устойчивого развития.

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.11.2016

УДК 339.9:331.91

*Побережна К.В.,
Харків, Україна*

ВИЗНАЧЕННЯ СТРАТЕГІЧНИХ ЦІЛЕЙ НА ЗАСАДАХ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПРИ ФОРМУВАННІ ВІДНОСИН З ПЕРСОНАЛОМ

Світовий досвід показує, що одним із критеріїв високого рівня менеджменту є використання етичних підходів як до суспільства в цілому, так і до своїх співробітників. І навпаки, співпраця з підприємствами, які не виконують такі вимоги, може бути неетичною і пов'язаною з додатковими ризиками.

Соціальна відповідальність підприємства визначається не тільки його відповідальністю перед суспільством, але й перед своїми працівниками. Саме працівники є основним активом від якого залежить економічний успіх підприємства. При побудові довгострокової стратегії необхідно створювати та реалізовувати проекти внутрішньої корпоративної соціальної відповідальності. Саме такий підхід дозволить працівникам стати більш продуктивними, лояльними, відданими цілям підприємства.

Для успішного управління підприємством, його економічної життєздатності та конкурентоспроможності необхідно враховувати як зовнішні чинники, наприклад, рівень споживання населення і купівельної спроможності, так і проблеми, які відносяться до якості сімейного життя співробітників, психологічного клімату, збігу стратегічних інтересів підприємства та його працівників.

Питання розвитку концепції корпоративної соціальної відповідальності знайшли своє відображення у працях зарубіжних вчених: П. Друкера, К. Девіса, Ф. Котлера, А. Керролла, Маріан В. Шомоші, Р. Маккіона, Штойера та ін. та у таких фундаментальних працях вітчизняних науковців: О. Грішньої, А. Колота, А. Мурашко, Е. Осикіної та ін.

Основна ідея корпоративної соціальної відповідальності (КСВ) полягає в тому, що оперативні цілі підприємства не обмежуються тільки отриманням прибутків. Це призводить до

необхідності формування стратегії соціальної відповідальності розвитку бізнесу і своєчасної оцінки прийнятих рішень.

Історії успіху та досвід роботи зі стратегіями соціальної відповідальності бізнесу різних європейських країн призводить до розуміння необхідності пошуку способів передачі передового досвіду для бізнес-простору України.

Економічна стабільність кожного підприємства невіддільна від персоналу, його сприйнятливості до інновацій, соціальної активності і відповідальності за виконання.

Мета статті - вивчення кращих європейських практик та визначення основних підходів щодо формування стратегії соціальної відповідальності у відносинах з працівниками.

У концептуальних дослідженнях вчені [1,2] зосереджують свою увагу на соціальних характеристиках і розмірах відповідальності, розвитку методології і обґрунтуванні їх застосування в інструментарії управління підприємствами. Особлива увага приділяється різним аспектам соціальної відповідальності, спрямованої на здатність бізнесу гнучко реагувати на розвиток економічних, ринкових і споживчих змін, ініціатив співробітників, соціальної активності і підвищення кваліфікації, безперервного навчання і просування за результатами виконання завдань. Вчені, які вивчають різні аспекти соціальної відповідальності [4,7] в цілому згодні з необхідністю розвитку концепції стратегії соціальної відповідальності яка призводить до розвитку і визначає стандарти в області соціальної відповідальності.

У загальному контексті, соціальна відповідальність визначається як набір корпоративних соціальних зобов'язань, принципів і маркетингових процесів, які дозволяють задовольняти або відповідати очікуванням зацікавлених осіб, суспільних груп і формувати так звану рівновагу інтересів. Вона виступає моральною відповідальністю організації.

На наш погляд, найбільш узагальненим є визначення соціальної відповідальності як корпоративної ідеології, політики і практики, що відбиває поведінку підприємств, коли вони в своїй діяльності добровільно інтегрують соціальні та екологічні проблеми, а по відношенню до всіх зацікавлених сторін (суспільства, бізнесу і уряду) строять відносини за принципами поваги, етики та екологічної безпеки.

Соціальні характеристики відповідальності наведені в офіційних документах ЄС. Європейська Комісія відзначає, що КСВ є добровільна ініціатива, реалізована незалежно від законодавства ЄС, яка відноситься до соціальних (трудова право), громадських (права користувача) і екологічних (охорона навколишнього середовища) аспектів (SOC / 244, 2006). Також КСВ визначається як концепція, згідно з якою компанії добровільно інтегрують соціальну допомогу і екологічні аспекти в їх бізнес-операцій і відносини із зацікавленими сторонами. У документі наголошується, що бути соціально відповідальним - означає не тільки задовольняти вимогам статутних документів, а й більше інвестувати в людський капітал, навколишнє середовище і відносини із зацікавленими сторонами [3]. У свою чергу, Європейський економічний і соціальний комітет підкреслює, КСВ - це не благодійні рішення, а результат діалогу з усіма співробітниками підприємства на кожному рівні [3].

Американський професор Арчі Керролл сформулював чотири області соціальної відповідальності: економічну, правову, етичну та відповідальну суспільну поведінку. Автор стверджує, що в першу чергу, економічна відповідальність бізнесу виражається у виробництві товарів і наданні необхідних послуг для населення, а прибуток, є результатом їх реалізації. Юридична відповідальність означає, що громадськість очікує від бізнесу виконання своїх економічних завдань і відповідності вимогам законодавства. У свою чергу, економічна і юридична відповідальність припускають дотримання етичних стандартів. Діяльність будь-якої компанії є ефективною, якщо в ній переважає узгодженість, гармонія, розуміння, немає конфліктів, співробітники відчувають впевненість у майбутньому, вони здорові і у них безпечні умови праці. Ефективно працюючі підприємства зміцнюють свої позиції на ринку і для цього важливою умовою є відповідний психологічний клімат в колективах, пошук шляхів підвищення відповідальності співробітників.

А. Керролл, також зазначав, що цілі розвитку та найбільш доцільні заходи КСВ для конкретної організації повинні відбуватися з урахуванням ранжування стратегічних пріоритетів за принципом ієрархії.

У 1991 році А. Керролл розробив модель багатовимірної відповідальності бізнесу у вигляді піраміди. В основі піраміди лежить економічна відповідальність, яка є базовою функцією: задовольняти

потреби споживачів та приносити прибуток. Друга сходинка піраміди – правова відповідальність, що означає чемно виконувати закони та правові норми в умовах ринкової економіки. Наступною є етична відповідальність – це ділова практика, що відповідає існуючим в суспільстві нормам моралі. На вершині стоїть філантропічна відповідальність, або корпоративне громадянство, що означає відповідальну суспільну поведінку компанії у взаємовідносинах з іншими соціальними інститутами [4].

Розмір підприємства є найкращим індикатором здійснення соціально відповідальних бізнес заходів: чим більша підприємство, тим більше гарантій того, що воно буде займатися соціально відповідальним бізнесом. Майже всі підприємства (98.3%) (понад 50 осіб) здійснюють заходи КСВ, в той час як малий і середній бізнес (менше 50 працівників) - 75.2% підприємств. Впровадження соціально - відповідальних заходів на підприємствах призводить до підвищення лояльності клієнтів, розвитку персоналу, економії ресурсів, економічної безпеки та ін. За секторами економіки найбільший відсоток впровадження соціально - відповідальних заходів припадає на торгівлю (84.5%), сільське господарство (83%), фінансові послуги (82%). Найнижча частка соціально-відповідальної поведінки (СВП) припадає на будівництво і виробництво промислових товарів [6].

Практика показує, що майже одна четверта підприємств проявляє СОП, не усвідомлюючи цього. Це стосується підприємств, які продемонстрували недостатні знання про концепцію КСВ, але в дійсності, також впроваджують соціальні заходи. Це свідчить про те, що справжній рівень концепції соціально-відповідальної поведінки в Україні є не таким низьким, як це прийнято вважати.

Європейський досвід показує, що для оцінки інтенсивності впровадження стратегії соціальної відповідальності, як правило, визначають інтегральний показник СВП, який враховує: індекс заходів для місцевих громад і громадських організацій, індекс заходів, що спрямовані на працівників підприємства, індекс впливу на навколишнє середовище і індекс щодо клієнтів та інших стейкхолдерів [7].

Слід зазначити, що майже 78% компаній реалізують соціально-відповідальні заходи, кілька разів на рік. З них третина компаній здійснює соціально відповідальні заходи постійно, одна п'ята частина компаній (22.2%) - кілька разів на півроку, одна четверта частина (25.1%) - кілька разів на рік.

Стратегічні цілі соціальної відповідальності пов'язані з усіма видами ресурсів підприємства, в тому числі людськими, ефективністю їх використання та корпоративними цінностями, співпрацею, відповідальністю, командним духом, чесністю.

Таким чином, актуалізація соціальної відповідальності, розуміння і вміння поєднувати знання і навички співробітників є необхідною компонентою при формуванні стратегічного управління підприємством.

Розвиток стратегічного управління, враховуючи принципи КСВ, базується на безперервному навчанні, розвитку інноваційної активності персоналу і залученні всіх співробітників у процес прийняття стратегічних рішень підприємства.

Поліпшення результатів роботи підприємств базується на більш ефективному використанні внутрішніх ресурсів і розвитку професійних навичок, особистої відповідальності кожного співробітника.

Внутрішня політика соціальної відповідальності включає в себе: розвиток компетенцій персоналу, відповідальність за його здоров'я і безпечні умови праці, ефективне використання внутрішніх ресурсів, впровадження інновацій в процеси адаптації до змін і звітності за результатами діяльності, які важливі для споживача, навколишнього середовища і населення.

Список літератури: 1. Carroll, A. (1979). A Three-Dimensional Conceptual Model of Corporate Performance *The Academy of Management Review*, 4 (4), 497-505, <http://www.jstor.org/pss/257850>. 2. Savchenko O. Institutional changes in international labor market and human resource management / O. Savchenko, Mariann Veres Somosi, R. Nesterenko // *Формування ринкової економіки: зб. наук. праць – Спец. вип. Проблеми сучасної економіки та інституціональна теорія.* – К.: КНЕУ, 2010. – С. 160–168. 3. COM (2001) 366 final. Green paper. Promoting a European framework for Corporate Social Responsibility. Commission of the European Communities. Brussels, 18.7.2001. 4. Грішнова О.А. Відповідальність підприємства щодо персоналу як новий формат розбудови соціально-трудових відносин /О.А.Грішнова, О.Г.Брінцева. // *Економіка и управление* №4, 2012. – С. 49-55. 5. Making Europe a pole of excellence on corporate social responsibility. COM (2006) 136 final. SOC/244. Brussels, 14 December 2006, <http://eescopinions.eesc.europa.eu/>

eescopiniondocument.aspx? 6. Петрос О.М. Соціальний діалог як інструмент формування корпоративної політики сучасних підприємств в Україні: Навч. посіб. — К.: Центр учбової літератури, 2008. — 60 С. 7. Колот А.М. Соціально-трудові відносини: Теорія і практика регулювання. Монографія. — К.: КНЕУ, 2004. — 230.

Bibliography (transliterated): 1. Carroll, A. (1979). A Three-Dimensional Conceptual Model of Corporate Performance The Academy of Management Review, 4 (4), 497-505, <http://www.jstor.org/pss/257850>. 2. Savchenko O. Institutional changes in international labor market and human resource management / O. Savchenko, Mariann Veres Somosi, R. Nesterenko // Formuvannya rynkovoyi ekonomiky: zb. nauk. prats' – Spets. vyp. Problemy suchasnoyi ekonomiky ta instytutsional'na teoriya. – K. : KNEU, 2010. – S. 160–168. 3. COM (2001) 366 final. Green paper. Promoting a European framework for Corporate Social Responsibility. Commission of the European Communities. Brussels, 18.7.2001. 4. Hrishnova O.A. Vidpovidal'nist' pidpryyemstva shchodo personalu yak novyy format rozbudovy sotsial'no-trudovykh vidnosyn /O.A.Hrishnova, O.H.Brintseva // Ekonomyka y upravlenye #4, 2012. – S. 49-55. 5. Making Europe a pole of excellence on corporate social responsibility. COM(2006) 136 final. SOC/244. Brussels, 14 December 2006, <http://eescopinions.eesc.europa.eu/eescopiniondocument.aspx?> 6. Petroye O.M. Sotsial'nyy dialoh yak instrument formuvannya korporatyvnoyi polityky suchasnykh pidpryyemstv v Ukrayini: Navch.posib. — K.: Tsentр uchbovoyi literatury, 2008. — 60 S. 7. Kolot A.M. Sotsial'no-trudovi vidnosyny: Teoriya i praktyka rehulyuvannya. Monohrafiya. — K.: KNEU, 2004. — 230.

К.В. Побережна

ВИЗНАЧЕННЯ СТРАТЕГІЧНИХ ЦІЛЕЙ НА ЗАСАДАХ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПРИ ФОРМУВАННІ ВІДНОСИН З ПЕРСОНАЛОМ

У статті актуалізуються питання соціальної відповідальності, умови її впровадження для стратегічного управління на підприємстві. Досліджуються умови формування стратегії соціальної відповідальності для стимулювання використання передового досвіду

по відношенню до персоналу, розуміння внутрішніх процесів розвитку підприємства.

Ключові слова: соціальна відповідальність, стратегічне управління, соціальна активність, соціально-відповідальна поведінка

K. Poberezhna

DEFINITION OF STRATEGIC GOALS BASED ON THE
SOCIAL RESPONSIBILITY IN THE FORMATION OF RELATIONS
WITH PERSONNEL

In the article the issues of social responsibility, the conditions of its application for the implementation of strategic management at the enterprise are actualized. The conditions under which a social responsibility strategy to promote the development of relations with the personnel are considered. The advanced experience of the best European CSR practices and understanding of the internal processes of the enterprise are used.

Keywords: social responsibility, strategic management, social activity, social-responsible behavior

К.В. Побережная

ОПРЕДЕЛЕНИЕ СТРАТЕГИЧЕСКИХ ЦЕЛЕЙ НА ОСНОВЕ
СОЦИАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ПРИ ФОРМИРОВАНИИ
ОТНОШЕНИЙ С ПЕРСОНАЛОМ

В статье актуализируются вопросы социальной ответственности, условия ее применения для внедрения стратегического управления на предприятии. Исследуются условия, при которых формируются стратегии социальной ответственности для стимулирования развития отношений с персоналом. Используется передовой опыт лучших европейских практик КСО, понимание внутренних процессов развития предприятия.

Ключевые слова: соціальна відповідальність, стратегічне управління, соціальна активність, соціально-відповідальне поведіння

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.11.2016

УДК 332.145

*Рибак Г.І.
м. Харків, Україна*

ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ВІДПОВІДАЛЬНОЇ ОСОБИСТОСТІ ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА

Високий рівень інтеграції економіки у процеси міжнародної співпраці, радикальні зміни на вітчизняних та міжнародних ринках вимагають використання наявного потенціалу регіонів в нових для них сферах та проявах.

Це обумовлює необхідність формування й реалізації нових підходів і моделей суспільного розвитку, що базуються на ініціюванні становлення системної соціальної відповідальності на рівні держави, суспільства, бізнесу, інститутів громадянського суспільства, особистості й інших її суб'єктів. Соціальне партнерство є одним з перспективних напрямків розвитку не лише бізнесу чи окремої групи людей, а країни в цілому. Створення інститутів соціального партнерства в прогресивних соціальних системах демонструє успішний, раціональний та орієнтований на людину стійкий розвиток із використанням духовно-моральних і соціокультурних важелів.

Не дивлячись на значну кількість досліджень міжсекторного партнерства, соціального партнерства у сфері трудових відносин, соціальної відповідальності, найменш розробленими в Україні залишаються окремі інструменти реалізації соціально-економічного партнерства в регіонах, а також питання взаємодії регіональних органів влади з середнім і малим бізнесом та некомерційним сектором та особистості.

В науковій літературі широко розповсюджена думка, що найважливішою сферою соціального партнерства є сфера соціально-

трудових відносин, яка постала внаслідок еволюції суспільства і в результаті якої непримиримі класові протистояння трансформуються у протиріччя та конфлікти значно нижчого рівня, що вирішуються організаціями –профспілками і об'єднаннями роботодавців за умов контролю держави [2].

Соціальне партнерство в сучасних умовах набуває нових рис, за ним починає закріплюватися нова економічна роль. На регіональному рівні в розвинених країнах активно здійснюється соціально-економічне партнерство, більш складне за своєю структурою, рівнями взаємодії, різноманітності суб'єктів: розвиваються його форми, удосконалюються механізми та інструменти здійснення. Особливу увагу приділяють взаємодії державного сектору з бізнес структурами та некомерційними не державними організаціями. Таке соціальне партнерство також визначають, як міжсекторне.

Партнерство держави та бізнесу виконує функцію інвестиційного механізму та сприяє створенню ефективної моделі управління економікою, яка з одного боку дозволяє скоротити і оптимізувати витрати бюджету, з іншого - підвищити якість виконання проектів та наданих згодом на їх базі громадських послуг [3, с.136] і формування соціальної відповідальності особистості.

Результати аналізу практики взаємодії органів влади України та бізнес-структур свідчать про фрагментарності науково-методичного та організаційно-економічного забезпечення їх партнерства на мезорівні в умовах активізації технологічної модернізації виробництва та суттєвого реформування соціально-економічних систем. На сучасному етапі в Україні розбудова соціального партнерства держави та бізнес-структур пов'язана з багатьма проблемами, деякі з них це: не закріплене законодавчо визначення стратегічно важливих для регіону підприємств та організацій для їх всебічної підтримки; відсутність системної підтримки унікальних підприємств, через систему державних замовлень; започаткування бізнесу супроводжується великою кількістю дозвільно-погоджувальних документів; неналежний рівень комунікації між владою та бізнесом; відсутність інформації для потенційних інвесторів; відсутність служб підтримки бізнесу в регіонах та на місцях.

Подолання зазначених проблем мотивуватиме розвиток бізнесу, але не гарантуватиме розбудову цивілізованого соціального

партнерства. До двостороннього партнерства слід долучати і третій сектор, а саме некомерційні організації. Вони заповнять ті сфери, у яких держава більше не надає послуги, за які вона несла відповідальність раніше. А не державні організації вже будуть залучати громадськість до вирішення проблем окремих соціальних груп, підвищувати інформованість про діяльність громадських організацій, залучати до них якомога ширше коло людей. Деяким чином, громадські організації стають суб'єктом в реалізації соціальної політики на рівні регіону, надаючи певні соціальні послуги як окремим громадянам, так і певним цільовим групам підвищуючи їх рівень якості життя. Як свідчить практика діяльності громадських об'єднань, ініціативу налагодження діалогу між державою, бізнес-структурами та громадськістю мають брати на себе громадські організації, і саме це буде дійсним проявом громадянського суспільства.

Тому для подальшого не лише соціально-економічного розвитку України, а й підвищення якості життя населення важливо приділяти увагу розвитку третього сектора: активізувати участь громадян у діяльності громадських організацій; залучення ефективних механізмів контролю громадськості за реалізацією державної політики; розробка та прийняття рішень на всеукраїнському та на місцевому рівнях за участі представників громадських організацій.

Суттєвою перешкодою на шляху створення цивілізованого соціального партнерства в Україні є поширена корупція, переважання корпоративних інтересів, стійка практика ігнорування, невиконання чинних законів різними суб'єктам. Тому чи не найголовнішим елементом у створенні міжсекторного соціального партнерства на думку деяких вчених є стимулювання соціальної відповідальності не лише держави, бізнес-структур, а й населення. Вони розглядають соціальну відповідальність з одного боку, як результат (чи один з результатів) соціального партнерства, а з іншого боку – як обов'язкову умову його успішності [4, с. 305].

Соціальне партнерство вимагає активної, а не пасивної причетності усіх сторін. Учасники повинні зробити ресурсне зобов'язання, яке більше ніж просто грошово-кредитні відносини [1, с.29].

На даний час успішним досвідом соціального партнерства в Україні є співпраця та долучення органів місцевого самоврядування регіону до ініціатив громадських організацій, що реалізуються за

підтримки міжнародних донорських організацій. В результаті такої взаємодії було впроваджено безліч соціально необхідних проектів у відповідності до потреб кожного регіону, чи міста, що досягли своєї мети та підвищили якість життя населення на даних територіях.

Отже, налагодження міжсекторного соціального партнерства як цивілізованої форми суспільних відносин особливо важливе для забезпечення прискореного розвитку України. В першу чергу це дозволить акумулювати значні кошти для інвестування у: промисловість, що буде кроком для створення умов підвищення ефективності функціонування системи управління бізнесом та його розвитку; у соціальні проекти, що розвиватимуть інфраструктуру регіонів, вирішуватимуть соціальні проблеми регіону та розвитку суспільства як соціально-відповідальної особистості. Впровадження соціального партнерства стимулюватиме появу ефективного власника, соціально відповідального бізнесу, особистості, що активно сприятиме покращенню якості життя населення.

Список літератури: 1. Waddock S. Building Successful Social Partnership //Sloan Management Review. — 1988. — №4 (Vol. 29). P. 20.
2. Аналітична записка «Розвиток соціального партнерства в трудовій сфері як напрям подолання можливих загроз національній безпеці». [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/articles/957/#_ftnref1
3. Большухина И. С. Социальное партнерство как механизм совершенствования системы социально-трудовых отношений / И. С. Большухина. – Ульяновск: УлГТУ, 2010. – 183 с
4. Соціальна відповідальність: теорія і практика розвитку: монографія / [А.М. Колот, О.А. Грішнова та ін.]; за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. А.М. Колота. — К. : КНЕУ, 2011. — 501 с

Bibliography (transliterated): 1. Waddock, S. (1988), “Building Successful Social Partnership”, *Sloan Management Review*, vol. 29, no. 4, pp. 20-32. 2. Analitichna zapyska, “Rozvytok sotsial'noho partnerstva v trudovij sferi iak napriam podolannia mozhlyvykh zahroz natsional'nij bezpetsi” [Online], available at: http://www.niss.gov.ua/articles/957/#_ftnref1 3. Bol'shuhina I. S. (2010), *Social'noe partnerstvo kak mehanizm sovershenstvovaniya sistemy social'no-trudovyh otnoshenij*, UIGTU, Ul'janovsk, Russia, p.183. 4. Kolot, O.A. Hrishnova, A.M. (2011) *Sotsial'na vidpovidal'nist': teoriia i praktyka rozvytku: monohrafiia*, KNEU, Kyiv, Ukrain, p. 501.

Г.І. Рибак

ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ВІДПОВІДАЛЬНОЇ
ОСОБИСТОСТІ ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО
ПАРТНЕРСТВА

Розглянуто розвиток міжсекторного соціального партнерства та його вплив на розвиток підприємництва та якості життя населення. Досліджено проблеми соціального партнерства держави та бізнес-структур. Були порушені питання соціальної відповідальності бізнесу, необхідності формування відповідальності суспільства, регулюючої ролі держави та інше.

Ключові слова: міжсекторне соціальне партнерство, соціальна відповідальність, соціально-трудова відносина, бізнес-структур, якість життя населення.

H. Rybak

FORMATION SOCIALLY OF RESPONSIBLE PERSONALITY
AS THE BASIS OF SOCIAL PARTNERSHIP

The development of cross-sector social partnership was considered and its impact on business development and quality of life. The problems of social partnership of state and business structures was investigated. The issues of social responsibility, the need to develop social responsibility, the regulatory role of the state and more was touched upon.

Keywords: cross-sector social partnership, social responsibility, social and labor relations, business structures, quality of life.

А.И. Рыбак

ФОРМИРОВАНИЕ СОЦИАЛЬНО-ОТВЕТСТВЕННОЙ
ЛИЧНОСТИ КАК ОСНОВА РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОЙ
ПАРТНЕРСТВА

Рассмотрено развитие межсекторного социального партнерства и его влияние на развитие предпринимательства и

якості життя населення. Исследованы проблемы социального партнерства государства и бизнес-структур. Были затронуты вопросы социальной ответственности бизнеса, необходимости формирования ответственности общества, регулирующей роли государства и прочее.

Ключевые слова: межсекторное социальное партнерство, социальная ответственность, социально-трудовые отношения, бизнес-структур, качество жизни населения.

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.11.2016

УДК 330.83:334.75

Федотова Ю.В.
м. Харків, Україна

СМАРТ-ЕКОНОМІКА: ХАРАКТЕРНІ РИСИ ТА ЕВОЛЮЦІЯ

У теоретичних концепціях постіндустріального суспільства, економіка якого ґрунтується на широкому застосуванні наукового знання, на перший план виходять процеси формування нових інститутів, які здатні створювати умови для реалізації інтелектуальних ресурсів. Для України сьогодні особливо актуальним є питання структурної перебудови економіки відповідно до вимог інформаційного суспільства та економічного розвитку інноваційного типу.

Концепція постіндустріального суспільства, як нового етапу еволюції економічного знання, в першу чергу пов'язана із роботами Д. Белла [1]. Питанням особливостей суспільства присвятили свої праці і представники вітчизняної школи А. Гриценко, О. Гриценко [2, 3] та інші.

Скалацький В.М. [4] відзначає, що у економічній літературі виділяють теорію інформаційного суспільства, як частину концепції постіндустріалізму, а також концепцію власне інформаційної економіки, як найвищого рівня розвитку суспільства.

Зростаюча роль комп'ютеризації та використання мережі Інтернет у здійсненні господарських операцій різного типу, а також важливість постійного оновлення технологій для утримання

конкурентоспроможності спричиняє необхідність перегляду наявних теоретичних постулатів щодо еволюції економічних знань, враховуючи сучасний етап розвитку. Особливої актуальності набуває проблема пошуку інститутів, які забезпечили б ефективну реалізацію принципів сучасної парадигми економічного знання.

Виділяють наступні вимоги постіндустріального суспільства до національних економік. По-перше, це галузева структура національної економіки: 20% повинні займати переробні галузі промисловості, 25% - фінансова сфера, 22% - сфера послуг та 33% - всі інші галузі. По-друге, технологічна структура, яка повинна мати наступний склад: 20% - високотехнологічні виробництва, 30% - середньотехнологічні виробництва, середньонизькотехнологічні виробництва. Третя група вимог стосується технологічної структури галузей переробної промисловості (у межах 20% від структури національної економіки). Згідно цієї вимоги, 50% повинно належати частці високотехнологічних та середньовисокотехнологічних виробництв (20% високотехнологічні виробництва, 30% - середньовисокотехнологічні), а інші 50% - сумарній частці середньонизькотехнологічних та низькотехнологічних виробництв.

Першочерговими завданнями для України є подолання технологічного відставання та створення передумов для наближення пріоритетних галузей до вимог постіндустріальної економіки.

Постіндустріальна економіка характеризується взаємодією трьох сфер: системи науково-дослідних та дослідно-конструкторських розробок та інновацій; системи освіти і навчання, що сприяють формуванню людського капіталу та системи інформаційно-комунікаційних технологій. Отже, можна сказати, що в економіці на перший план виходять інтелектуальні продукти (інноваційні розробки) як результат наукової діяльності людини. Інноваційність стає важливою передумовою економічного розвитку як господарських комплексів окремих регіонів, так і країни в цілому. Д. Белл є автором терміну «постіндустріальне суспільство». Це поняття розглядається ним як «соціум, у якому індустріальний сектор втрачає провідну роль, а головною рушійною силою стають наукоємні технології» [1, с. 187].

Вітчизняні вчені А. Гриценко та Є. Песоцька наступним за індустріально-ринковим типом економіки вважають інформаційно-мережеву. В останньому інформація стає основною формою продукту, а мережі в свою чергу є природним середовищем перебування

інформації [2, с.11].

О. Гриценко також ототожнює поняття «постіндустріального» та «інформаційного» суспільства. В інформаційному суспільстві виробництво, зберігання, поширення і передача аудіовізуальної продукції, а також ділової і розважальної інформації стає важливою частиною економіки. Як зазначає автор, його економічними основами є сукупність галузей інформаційної індустрії, які чинять суттєвий вплив на інші галузі економіки та конкурентоспроможність країни в цілому [3, с. 217].

Існує думка, що постіндустріальна економіка (або інформаційна економіка або економіка знань) не є найвищим ступенем розвитку економічної науки. Сьогодні в світі починає формуватися смарт-економіка, що є еволюційно наступним етапом розвитку концепцій економічного знання, яке ґрунтується на комплексній модернізації та інноваційному розвитку всіх секторів на основі технологій нового покоління та забезпечує високу додану вартість, енерго- ефективність, формування захищеного природного середовища та соціальну стабільність.

Основними складовими смарт-економіки є:

- 1) освічені працівники;
- 2) ефективна підприємницька культура;
- 3) розвинена інфраструктура з широким впровадженням новітніх технологій і мереж;
- 4) низькі витрати виробництва;
- 5) впровадження принципів «зеленої економіки»;
- 6) забезпечення соціального захисту населення.

Побудова Smart-суспільства передбачає відкриття контенту узгоджено функціонуючих вищих навчальних закладів, широке застосування міжнародних стандартів, зростання електронних ЗМІ, поява горизонтальних і вертикальних взаємодій, впровадження освітніх платформ, посилення уваги до інноваційних ресурсів і можливостей реалізації потенціалу вчених. Отже, старт-економіка бере за свою мету формування нового комунікаційного каналу «споживач-споживач».

Smart-спеціалістів повинні готувати в межах системи «дитячий садок – школа – ВНЗ – виробництво». У зв'язку з цим, виникає необхідність формування такого типу господарських структур, які б стали генератором розробки інновацій та впровадження

їх у економічну діяльність, структур, які поєднують у собі заклади освіти і науки, а також представників сфери бізнесу. Одними з таких структур є високотехнологічні кластери.

Smart-економіка є новим етапом розвитку економічних знань, який базується на широкому впровадженні новітніх технологій. На відміну від постіндустріальної системи, концепція Smart орієнтована не тільки на інтелектуалізацію виробничої діяльності, а й на безперервну освіту населення з метою підготовки висококваліфікованих працівників відповідно до потреб ринку за умови дотримання принципів «зеленої економіки» та соціального захисту населення. Високотехнологічні кластери, успішними прикладами яких є Силіконова, Пластикова долина та інші, є сучасним інститутом Smart-економіки, в межах яких можлива найбільш ефективна реалізація її принципів. Найважливішими характерними рисами високотехнологічних кластерів є: значна мобільність робочої сили між суміжними галузями; високий рівень експертизи; забезпеченість інформацією та наявністю венчурного капіталу тощо.

Список літератури: 1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл. – М.: Academia, 1999. – 787 с. 2. Гриценко А. Формування інформаційно-мережевої економіки / А. Гриценко, Є. Песоцька // Економічна теорія. – 2013. – № 1 – С. 5 – 19. 3. Гриценко О. Природа інформаційного суспільства та розвиток світового ринку мас-медіа / О. Гриценко // Вісник Львівського університету. – 2009. – Вип. 32. – 214 – 222. 4. Скалацький В.М. Концептуальні побудови та практичні моделі інформаційного суспільства / В.М. Скалацький // Гуманітарний часопис. – 2012. - № 4. – С. 62 – 69.

Bibliography (transliterated): 1. Bell D. *Gryadushchee postindustrial'noe obshchestvo. Opyt sotsial'nogo prognozirovaniya* [The coming post-industrial society. Experience in social forecasting]. Moscow: Academia, 1999, 787 p. 2. Gritsenko A. Formuvannya informatsiynomerezhevoi ekonomiki [Economic theory], no1(2013): 5-19. 3. Gritsenko O. Priroda informatsiynogo suspil'stva ta rozvitok svitovogo rinku mas-media [Bulletin of Lviv University], no 32(2009): 214-222. 4. Skalats'kiy V.M. Kontseptual'ni pobudovi ta praktichni modeli informatsiynogo suspil'stva [Humanities journal], no 4(2012): 62-69.

Ю.В. Федотова

СМАРТ-ЕКОНОМІКА: ХАРАКТЕРНІ РИСИ ТА ЕВОЛЮЦІЯ

Розглянуто характерні риси постіндустріального суспільства, виділено критерії оцінки відповідності національної економіки його принципам. Зазначено, що новим етапом становлення концепцій економічного знання є смарт-економіка, яка орієнтована на комплексну модернізацію та інноваційний розвиток виробничих секторів на основі технологій нового покоління.

Ключові слова: смарт-економіка, постіндустріальне суспільство, технологія.

Y. Fedotova

SMART ECONOMY CHARACTERISTIC FEATURES AND EVOLUTION

In the article were characterized the features of post-industrial society and were marked their conformity assessment criteria of the national economy. A new evolution stage the concepts of economic knowledge is a smart economy that focused on a comprehensive modernization and innovative development of the productive sectors by based on next-generation technologies.

Keywords: smart economy, post-industrial society, technology.

Ю.В. Федотова

СМАРТ-ЭКОНОМИКА: ХАРАКТЕРНЫЕ ЧЕРТЫ И ЭВОЛЮЦИЯ

Рассмотрены характерные черты постиндустриального общества, выделены критерии оценки соответствия национальной экономики его принципам. Выявлено, что новым этапом эволюции концепций экономических знаний является смарт-экономика,

ориентированная на комплексную модернизацию и инновационное развитие производственных секторов на основе технологий нового поколения.

Ключевые слова: смарт-экономика, постиндустриальное общество, технология.

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.11.2016

УДК 65.012.4

*Фюлоп Г.,
м. Мішкольц, Угорщина
Савченко О.І., Нестеренко Р.О.
м. Харків, Україна*

ВПРОВАДЖЕННЯ СТРАТЕГІЇ СТІЙКОГО РОЗВИТКУ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ БІЗНЕСУ

Сьогодні при виборі стратегій більшість компаній орієнтуються на глобалізаційні процеси, міграцію робочої сили, сталий розвиток. З іншого боку, різноманітність і необхідність розвитку етичних компетенцій стають для них ключовими питаннями.

До головних тенденцій відносимо той факт, що турбулентний характер зовнішнього середовища буде тільки зміцнюватись в майбутньому. Це є однією із головних причин того, чому роль стратегічних рішень стає все більш важливою, і не тільки для безпосереднього моменту часу, але і для сприяння успішної роботи у майбутньому, можливості підготуватися до непередбачуваної хвилі змін.

Метою статті є теоретичне дослідження та обґрунтування реалізації корпоративних стратегій сталого розвитку.

В даний час, корпоративні стратегії формуються у вигляді різних стратегій сталого розвитку. Згідно з Бейкером [1] та більш широким колом співавторів, особлива увага приділяється визначенню, що корпоративні стратегії повинні відповідати очікуванням нинішніх і майбутніх зацікавлених сторін компанії без внесення будь-яких важливих компромісів з точки зору навичок і здібностей. Керекес і Кіндлер [2] дають більш точне формулюванні, згідно з яким: «Стратегія сталого

розвитку робить акцент на таких корпоративних заходах, які розглядають питання стійкості, розвитку і зростання можливостей для компанії, та застосовуються у всіх сферах її діяльності".

Важливою умовою успіху стратегій сталого розвитку є можливість компанії вирішити протиріччя між економічними, соціальними та екологічними інтересами, а також сформувати корпоративні інтереси для їх вирішення. Бейкером [3], були визначені конкурентні стратегії, які він класифікував на основі стратегічної орієнтації компанії та стратегічної поведінки.

Орієнтаційні стратегії спрямовані на зовнішні зацікавлені сторони компанії, громадськість, знаходиться в центрі стратегії компанії. У той час як ринкові стратегії мають, в першу чергу, задовольнити потреби ринку. Основна мета суспільно-орієнтованих стратегій є дотримання соціальних очікувань в максимально можливій мірі.

З точки зору поведінки, Сігеті [4] робить висновок про можливість охарактеризувати стратегії організаційної поведінки як реактивні та активні.

Реактивні стратегії дають відповідь на юридичні та економічні зміни. Активні стратегії враховують можливості сталого розвитку для зміцнення стратегічного положення. Якщо аспекти орієнтаційної поведінки пов'язані один з одним, такі типи стратегій сталого розвитку можуть бути побудовані, як показано в таблиці 1:

Таблиця 1 - Побудова типів стратегій сталого розвитку

Стратегічна Орієнтація Стратегічна поведінка	Суспільна	Ринкова
Реактивна	Достовірна стратегія	Ефективна стратегія
Проактивна	Стратегія трансформації	Інновативна стратегія

Достовірна стратегія - підвищення і зміцнення авторитету та репутації: Через громадські і політичні важелі формування стійкості, авторитету і репутації компанії як цінного нематеріального активу.

Саме тому підтримання іміджу в суспільстві і політиці просування компанії як "доброго корпоративного громадянина" є надійним капіталовкладенням.

Мета цієї стратегії полягає в тому, щоб створити, стимулювати, підтримувати і захищати авторитет або "репутаційний капітал". Заходи можуть бути або підтримуючі або наступальні. Підтримуючі заходи зосереджуються на висвітленні питань з відповідними зацікавленими сторонами. Наступальні заходи спрямовані на створення стійких продуктів і послуг і, насправді дуже близькі до "диференціації".

Ефективна стратегія - підвищення продуктивності і ефективності.

Ця стратегія добре відома і широко застосовується в якості "екологічної ефективності". У галузях промисловості, ця стратегія пов'язана з можливістю знизити витрати і має "екологічний слід" у вигляді досягнення кращих енерго-, водо і матеріально-ефективних витрат. У соціальному плані, стратегії такого типу можуть поліпшувати і свою "соціальну-ефективність" [5]. Це може бути зроблено шляхом підтримки співробітників у відповідності до їх продуктивності праці та ступіні задоволеності роботою (наприклад, за рахунок гнучких умов роботи і оплати), яка може бути збільшена. Мета стратегії ефективності полягає в підвищенні еко- або соціально-ефективних бізнес-процесів.

Інноваційна стратегія - диференціація на ринку: екологічні та соціальні наслідки часто дають можливість диференціації продуктів компаній на ринку. Стійкі продукти і послуги можуть бути знайдені на багатьох ринках і секторах (і внести свій вклад в унікальну торгову пропозицію).

Мета цієї стратегії полягає в тому, щоб збільшити обсяг продажів і прибутку за рахунок розробки і реалізації екологічних і інноваційних продуктів.

Трансформаційна стратегія – вплив на ринки, що розвиваються і суспільство: Ця стратегія є більш фундаментальною, ніж інші, тому що трансформація існуючих або створення нових ринків вимагає інституційних змін всередині людських потреб, політики або інституційних рамок. У багатьох випадках, людські потреби або споживання можуть бути змінені.

Мета цієї стратегії полягає в тому, щоб створювати або брати участь в структурних змінах в інституційному середовищі, структурі ринків і політики.

Збалансована система показників (ЗСП) в галузі сталого розвитку розвиває ідею традиційного більш широкого підходу до інтеграції відповідних зацікавлених сторін для забезпечення стійкості. Ідея використовувати цей інструмент для цілей управління навколишнім середовищем не є новою. Вона була запропонована Капланом і Нортонем [6]. Тим не менш, є тільки кілька досліджень, наприклад, Епштейн і Віснер [7], Фігге та ін. [8], Феррейра [9] та інші, які займаються впровадженням соціальних і екологічних аспектів в Збалансовану Систему Показників [10]. Однак їх результати інтеграції є різними за змістом і структурою.

Така інтеграція має двосторонній аспект. З одного боку, ми вводимо соціальні та екологічні перспективи з метою визначення соціальних та екологічних цілей. З іншого боку, ми інтегруємо соціальні та екологічні очікування в традиційні перспективи при формулюванні цілей відповідно до заздалегідь визначеної та реалізованої в даний час стратегії сталого розвитку.

Виходячи з цього, економічні, соціальні та екологічні рішення і діяльність в середині організації стають відповідно до визначених перспектив внутрішніх процесів і навчання та зростання.

Таким чином, соціальні та екологічні наслідки також розглядаються як спеціальний економічний ефект (споживчого попиту, фінансові результати діяльності тощо).

У той же час для успішної діяльності, компанія повинна чітко розуміти свої стратегічні наміри, які стосуються забезпечення стійкості її розвитку, вона повинна планувати систему своїх стратегічних цілей, визначати застосовувані показники ефективності і, нарешті, обирати найбільш ефективні інструменти управління з метою доведення до певних цілей. Необхідно сформулювати свою повну стійкість через збалансовану систему показників.

Прогрес або невідповідність в процесі реалізації цілей можна контролювати і оцінювати шляхом застосування індексів у сталому розвитку збалансованої системи показників. Роль цих показників чітко відображається у певних цілях та процесі їх досягнення.

Інструменти управління в поєднанні зі знаннями і досвідом у відповідний час можуть допомогти знайти вирішення деяких стратегічних проблем в середині організації.

Досягнення хорошої репутації в суспільстві означає, що формується певний позитивний образ компанії в очах свідомих клієнтів та інвесторів. Це полегшує встановлення партнерських відносин та створення доданої вартості покращення. За допомогою здійснення корпоративної соціальної відповідальності, компанія націлена на збереження культурної спадщини, вона забезпечує підтримку в області культури, спорту, науки і освіти. Для того, щоб поліпшити своє суспільне визнання і визнання корисної діяльності, компанія запустила програми з поширення діяльності та операцій, що здійснюються в хімічній промисловості.

Компанія повною мірою усвідомлює той факт, що показники довгострокового успіху і суспільного визнання не відображені тільки в економічних показниках. Його продуктивність все частіше оцінюється в світлі можливості підприємства, щоб зменшити її негативні соціальні та екологічні наслідки.

Наше дослідження спрямоване на сприяння здійсненню певних видів стратегій сталого розвитку і стійкості системи збалансованих показників в широкому діапазоні компаній. У зв'язку з цим можна зробити висновок про те, що успішна реалізація збалансованої системи показників, як правило, пов'язана з обраною стратегією, корпоративною культурою, організаційною структурою, процесами та методологічними чинниками.

В разі збалансованої системи показників, її стійкості, збалансована система показників включає в себе різні стратегії. Проте, лише деякі стратегії можуть бути віднесені до сталого управління, що відповідають вимогам стійкості.

Тому, відповідний тип стратегій сталого розвитку відіграє важливу роль в процесі планування стратегії.

Традиційна збалансована система показників має методологію, яка "рухається зверху вниз". Це означає, що стратегічні цілі визначаються вищим керівництвом. Проте, це часто призводить до внутрішнього опору, так як вище керівництво не приймає індивідуальні цілі працівників до уваги, що, в свою чергу, може поставити під загрозу наявні ресурси.

Координація всієї організації відповідно до бачення в певному напрямку являє собою складний процес за участю багатьох людей.

Таким чином, корпоративний досвід разом з розумною комбінації "зверху-вниз" і "знизу-вгору" може зміцнити прихильність працівників до стратегічних цілей, а також інструменти управління.

Список літератури: 1. Bieker, T. (2005). Sustainability Management with the Balanced Scorecard. Publication of Institute for Economy and the Environment, St. Gallen. 2. Kerekes S.–Kindler J. (1997). Vállalati környezetmenedzsment. Aula Kiadó, Budapest. 3. Bieker, T.–Dyllick, T.–Gminder, C.U.–Hockerts, K. (2002). Towards Sustainability Balanced Scorecard. Linking Environmental and Social Sustainability to Business Strategy. Publication of IWÖ-HSG and INSEAD, St. Gallen-Fontainebleau. 4. Szigeti Sz. (2004). A vállalatok társadalmi felelőssége a fenntartható fejlődés és az érintettek nézőpontjából. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kara Doktori Iskola évkönyve. 5. Olga Savchenko – Kateryna Poberezhna, Assessment of Level Labor Potential Competencies of Intellectual Organization on the Example of Ukrainian Enterprises. 9th International Scientific Conference „Balance and Challenges”, 2015. október 15-16., Lillafüred/ University of Miskolc Faculty of Economics, — 948 p. (P. 125-135). 6. Kaplan, R.S.–Norton, D.P. (1996). The Balanced Scorecard. Translating Strategy into Action. Harvard Business School Press, Boston. 7. Epstein, M.–Wisner, P. (2001): Good Neighbours: Implementing Social and Environmental Strategies with the BSC. Balanced Scorecard Report, No. 5-6. 8. Figge, F.–Tobias, H.–Schaltegger, S.–Wagner, M. (2001). Sustainability Balanced Scorecard. Publication of Centre for Sustainability Management, Lüneburg. 9. Ferreira, A.F.–Santos, S.P.–Rodrigues, P.M.M. (2009). Adding Value to Branch Performance Evaluation Using Cognitive Maps and MCDA: A Case Study. Publication of Banco de Portugal, Lisboa. 10. Fülöp Gyula. (2008). Stratégiai menedzsment. Elmélet és gyakorlat. Perfekt Kiadó, Budapest.

Bibliography (transliterated): 1. Bieker, T. (2005). Sustainability Management with the Balanced Scorecard. Publication of Institute for Economy and the Environment, St. Gallen. 2. Kerekes S.–Kindler J. (1997). Vállalati környezetmenedzsment. Aula Kiadó, Budapest. 3. Bieker, T.–Dyllick, T.–Gminder, C.U.–Hockerts, K. (2002). Towards Sustainability

Balanced Scorecard. Linking Environmental and Social Sustainability to Business Strategy. Publication of IWÖ-HSG and INSEAD, St. Gallen-Fontainebleau. 4. Szigeti Sz. (2004). A vállalatok társadalmi felelőssége a fenntartható fejlődés és az érintettek nézőpontjából. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kara Doktori Iskola évkönyve. 5. Olga Savchenko – Kateryna Poberezhna, Assessment of Level Labor Potential Competencies of Intellectual Organization on the Example of Ukrainian Enterprises. 9th International Scientific Conference „Balance and Challenges”, 2015. október 15-16., Lillafüred/ University of Miskolc Faculty of Economics, — 948 p. (P. 125-135). 6. Kaplan, R.S.-Norton, D.P. (1996). The Balanced Scorecard. Translating Strategy into Action. Harvard Business School Press, Boston. 7. Epstein, M.-Wisner, P. (2001): Good Neighbours: Implementing Social and Environmental Strategies with the BSC. Balanced Scorecard Report, No. 5-6. 8. Figge, F.-Tobias, H.-Schaltegger, S.-Wagner, M. (2001). Sustainability Balanced Scorecard. Publication of Centre for Sustainability Management, Lüneburg. 9. Ferreira, A.F.-Santos, S.P.-Rodrigues, P.M.M. (2009). Adding Value to Branch Performance Evaluation Using Cognitive Maps and MCDA: A Case Study. Publication of Banco de Portugal, Lisboa. 10. Fülöp Gyula. (2008). Stratégiai menedzsment. Elmélet és gyakorlat. Perfekt Kiadó, Budapest.

Г. Фюлоп, О.І. Савченко, Р.О. Нестеренко

ВПРОВАДЖЕННЯ СТРАТЕГІЇ СТІЙКОГО РОЗВИТКУ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ БІЗНЕСУ

У статті розглянуті питання розробки та реалізації корпоративної стратегії сталого розвитку, визначено цілі, правила стійкості стратегічних альтернатив і критичних чинників стратегічного вибору. Наведено опис збалансованої системи показників (BSC) і соціальні та екологічні аспекти в системі показників. Продемонстровано етапи формування та впровадження достовірної стратегії в дослідженні.

Ключові слова: Стійкість, корпоративна стратегія, збалансована система показників, соціальна відповідальність

G. Fulop, O. Savchenko, R. Nesterenko

IMPLEMENTATION OF THE SUSTAINABLE
DEVELOPMENT STRATEGY FOR IMPROVING THE EFFICIENCY
OF BUSINESS

In the article the development and implementation of the corporate strategy of sustainable development, defined goals, the stability of the rules of strategic alternatives and critical factors of strategic choice are considered. The Balanced Scorecard (BSC), as well as the social and environmental aspects in the scorecard is described. Cased stages in the formation and implementation of credible policies in the study is shown.

Keywords: Sustainability, Corporate Strategy, Balanced Scorecard, Social Responsibility

Г. Фюлоп, О.И. Савченко, Р.А. Нестеренко

ВНЕДРЕНИЕ СТРАТЕГИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ
ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ БИЗНЕСА

В статье рассмотрены вопросы разработки и реализации корпоративной стратегии устойчивого развития, определены цели, правила устойчивости стратегических альтернатив и критических факторов стратегического выбора. Приведено описание сбалансированной системы показателей (BSC), а также социальные и экологические аспекты в системе показателей. Продемонстрированы этапы формирования и внедрения достоверной стратегии в исследовании.

Ключевые слова: Устойчивость, корпоративная стратегия, сбалансированная система показателей, социальная ответственность

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.11.2016

УДК 330.162: 316.334.3

*Яцина В. В., Самойленко В. С.
м. Харків, Україна*

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ БІЗНЕСУ У СУЧАСНИХ УМОВАХ ФУНКЦІОНУВАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ СТРУКТУР

Однією з найважливіших складових підприємницької діяльності є саме взаємодія із соціумом, населенням яке тісно пов'язане з підприємництвом та бізнесом в цілому. Низка проблем зумовлює актуальність цього питання, в першу чергу глибока соціально-економічна і політична криза, що триває на протязі 20 років в Україні, а також ряд інших важливих факторів які тісно пов'язані із розвитком соціальної відповідальності.

Проблема соціальної відповідальності є досить новою для українського бізнесу, адже структура соціального захисту доволі довгий період сприймалась вітчизняними компаніями лише як черговий привід до необґрунтованих додаткових витрат. На протязі останніх років, завдяки певній стабілізації економічного розвитку країни та зростанню рівня життя населення, відбуваються зміни у системі суспільних цінностей та пріоритетності. Наряду з економічними чинниками зростає вплив на конкурентоздатність та прибутковість виробництва неекономічних чинників, таких як, соціальне забезпечення працівників, розробка різноманітних програм підтримки лікарень, шкіл; впровадження в роботу підприємства різноманітних екологічно безпечних технологій.

Сучасна світова економічна криза активізувала ряд протиріч про те, що є критерієм соціально-економічного прогресу. До цього ряду можна віднести такі фактори: нарощування обсягів виробництва, підвищення прибутків або розвиток людини шляхом задоволення матеріальних і духовних потреб, отже, яке співвідношення є оптимальним? Це питання розглядалось не одним поколінням економістів, які, в свою чергу, доводили і спростовували ряд теорій та припущень. Починаючи з теорій Платона та закінчуючи сучасними фахівцями в сфері економічних досліджень, постійно удосконалюються шляхи поліпшення соціально-економічного становища у кожній державі та у світі в цілому. На протязі останнього

століття активно формувалось поняття соціальної відповідальності. Одним із перших хто почав піднімати питання саме соціалізації економіки був Дж. М. Кейнс. Він працював із економічними агрегатами, прагнув змін в економіці та політиці, не підтримував класичної економічної теорії. Кейнс та його послідовники в час становлення економіки як невід'ємної частини держави теоретично обґрунтовували необхідність активного використання методів державного регулювання економіки. Дж. М. Кейнс розглядав розвиток і реалізацію здібностей людини, розширення її можливостей, особистого вибору як одне з важливих умов економічного зростання. З ім'ям Кейнса пов'язана поява в західній науковій літературі поняття «соціальна політика», а також широке використання в управлінні економікою методів планування і прогнозування [1, глава 24, с. 139].

Поняття «соціальна відповідальність» досліджувалось у різноманітних наукових роботах. У тому чи іншому аспекті з проблемами відповідальності стикались мислителі різних часів: Конфуцій, Платон, Арістотель, Т. Гоббс, І. Кант, К. Маркс, а також сучасні автори: С. Баклі, А. Крейн, Д. Маттіа, роботи яких присвячені розробці основ загальної теорії соціальної відповідальності. Відмінність у розумінні поняття соціальна відповідальність знайшло своє відображення в роботах Говарда Боуена, Кіта Девіса, Мільтона Фрідмана, Едварда Фрі-мена, Джона Еякінгтоа, Арчі Керолла, Джеремі Муна, Пітера Друкера, Томаса Бредгарда, Філіпа Котлера, Ю. Благова, С. Літовченко, А. Горошилова, М. Хормакова та багатьох інших. Але Україна тільки на протязі останніх років почала приділяти певну увагу цьому питанню, та робити впевнені кроки до сталого формування поняття соціальної відповідальності, урахуовуючи такі фактори, як особливості економічного, політичного та соціального розвитку.

Соціальні зміни у суспільстві успішні лише за умови свідомої та відповідальної участі найбільш значущих сил держави. Взаємодія політичних, соціальних та економічних суб'єктів держави, що будуть працювати на умовах соціального партнерства, дозволить забезпечити стабільний, поступовий розвиток держави. При умовах підвищення значущості некомерційних факторів сталого розвитку, який регулює встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб людства і захистом інтересів майбутніх поколінь, включаючи їх потребу в безпечному і здоровому довкіллі, активізуються плани розвитку

соціальної відповідальності.

Актуальність дослідження також обумовлена процесами глобалізації, та впливом великих корпорацій на економічний розвиток держави. Держава як структура не може повноцінно задовольнити певні суспільні потреби, а саме здійснювати політичне і правове регулювання суспільного життя, тому кожна компанія повинна приймати участь у вирішенні найгостріших соціальних проблем. Соціальна відповідальність не повинна бути нав'язана державою чи різноманітними міжнародними договорами, об'єднаннями, а повинна відходити як ініціатива, яку держава повинна підтримувати. Соціальні витрати це не марнотратство, а конструктивне інвестування в суспільство, що безпосередньо пов'язане з кожним підприємством та економікою в цілому. Вагомість дослідження полягає в можливості використовувати положення і висновки для більш глибокого осмислення проблем і перспектив соціальної відповідальності.

Соціальна відповідальність незалежно від рівня та масштабу дослідження визначається на глобальному, національному, регіональному та виробничому рівнях. Глобальний рівень розкриває зміст соціальної відповідальності через визначення проблем та умов існування людства та пошук шляхів їх розв'язання завдяки поширенню соціальної інтеграції, спрямованої на забезпечення сталого розвитку незалежно від місця проживання та расової приналежності. Сталий розвиток передбачає збалансованість розвитку економічної, екологічної та соціальної систем і одночасну їх здатність до саморегуляції та відтворення. Згідно з міжнародним досвідом запровадження сталого розвитку найбільших успіхів на цьому шляху досягли ті країни, які застосували інструменти та механізми, що сприяли дотриманню певних обмежень, подоланню значних перешкод, запровадженню нових стандартів, нормативів тощо. Найбільш впливовим важелем на шляху впровадження сталого розвитку стала соціальна відповідальність.

Соціальна відповідальність – це волевиявлення, яке визначається певною поведінкою щодо дотримання усвідомлених обмежень та соціальних норм, гарантує безпеку та прогресивний розвиток, забезпечує узгодження інтересів суб'єктів, задіяних у суспільних відносинах та управлінні ними.

Соціальна відповідальність багатоаспектна та багаторівнева. Вона виявляється на особистісному (індивідуальному) рівні через

ступінь громадянської зрілості особистості та є базовою для інших рівнів. Від світосприйняття та усвідомлення людиною своєї значущості у світових перетвореннях, від її прагнення до перетворень у всіх сферах своєї життєдіяльності залежать її прояви на інших рівнях. На груповому рівні соціальна відповідальність визначається як корпоративна соціальна відповідальність; на суспільному – вона передбачає соціальну відповідальність суспільства за гідний рівень життя нинішнього і майбутнього поколінь; на державному – визначає кращі шляхи досягнення сталого, соціального та людського розвитку. На глобальному рівні соціальна відповідальність окреслює пріоритети світового розвитку, людської цивілізації завдяки міжнародним домовленостям щодо запровадження сталого розвитку (м. Ріо-де-Жанейро, 1992 р.; м. Йоганнесбург, 2002 р.; м. Ріо-де-Жанейро, 2012 р.), а також Глобальному договору ООН [2, с. 11]. Тому для досягнення реалізації принципів сталого розвитку в країні потрібно модернізувати системи управління та суспільних відносин на підставах соціальної відповідальності, при умовах задіяння мотиваційних механізмів до соціально відповідальної поведінки у певній сфері.

У теперішній час соціальна відповідальність бізнесу в Україні розвивається стихійно, проте можна відзначити її прояв на трьох рівнях: перший стосується взаємин із державою і виявляється у повному та своєчасному виконанні податкових зобов'язань; другий – виконання соціальних зобов'язань перед власним персоналом; третій – взаємодія із суспільством, у т. ч. благодійність [3, с. 128].

До умов формування системи соціальної відповідальності бізнесу в Україні можна віднести наступні фактори. По-перше, політична стабільність, по-друге, сталість законодавчої системи; по-третє, розробка простого та прозорого податкового законодавства (за даними Міжнародної фінансової корпорації і аудиторської компанії PriceWaterhouseCoopers, Україна входить до країн із найгіршими податковими законами у світі).

Соціальні проекти в регіонах керуються місцевою владою, тому кожен регіон є унікальним, адже рівень взаємовідносин між соціальними партнерами відрізняється, бізнес, беручи участь у різноманітних соціальних проектах, в першу чергу розраховує на отримання економічних ресурсів та підтримку, просування свого бренду чи фірми.

До таких економічних ресурсів слід віднести надання таким компаніям: пільгових послуг, державного замовлення, соціального замовлення, стимулювання іншими державними факторами.

Державна влада для підняття свого іміджу може просувати інтереси регіонального бізнесу безпосередньо як в самій країні так і за її межами. Соціальна відповідальність бізнесу підтримується не лише компаніями в різних країнах, але й міжнародними організаціями (Глобальний договір ООН, Міжнародна організація праці, Дитячий фонд Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ), Організація Об'єднаних Націй з промислового розвитку, Рада Європи, Європейська організація якості, Міжнародна організація стандартизації тощо). Приймаючи як ресурс свої комунікації та інформаційні структури, ці фактори позитивно впливають на репутацію компанії на світовій арені. В свою чергу, бізнес, фінансуючи соціальні програми, зберігає існуючий політичний та регіональний вплив. З цього виходить, що ці дві ланки, держава та бізнес, є взаємодоповнюючими і існувати окремо не можуть. Соціальна відповідальність бізнесу в Україні тільки починає набирати оберти, її становлення повинно проводитись під безпосереднім контролем держави.

В Україні існує два види реалізації соціальної політики: надання соціальних компенсацій у грошовому еквіваленті(монетизація) та надання соціальних послуг на власних об'єктах. Прикладом цього може бути будь-яке підприємство на якому робітникам надається щорічна матеріальна допомога на оздоровлення чи оздоровчі путівки для робітників та їх дітей.

Другий тип характеризується власною інфраструктурою, тому обходиться компанії на порядок дешевше, ніж надання працівникам сторонніх соціальних спеціалізованих послуг. Прикладом таких компаній з власною соціально-оздоровчою сферою, є група компаній: «Норд», ЗАТ «Оболонь» та інші.

Соціальна відповідальність бізнесу в Україні в першу чергу спрямована на трудові відносини і заходи із захисту здоров'я та безпеки споживачів. Меншою мірою охоплений сектор природних ресурсів та взаємодії з громадою. Лише третина компаній здійснює соціальні виплати в розвиток та захист екології та в розвиток громади.

Необхідність створення взаємодії бізнесу та суспільства і поширення ідей соціальної відповідальності бізнесу в Україні

обумовлена низкою причин:

- загальне скорочення тривалості життя населення та його старіння, великий обсяг відпливу кваліфікованих кадрів за межі країни;
- надмірна диференціація доходів, майнове розшарування та зубожіння значної частки населення;
- надто повільне вирішення проблеми бідності населення;
- високий рівень «тінізації» економіки та ринку праці;
- нерозвинена нормативно-законодавча база щодо благодійності, меценатства та спонсорства;
- недостатня участь бізнесу у вирішенні суспільно значущих питань.

Також на формування соціальної відповідальності в Україні впливає ряд факторів:

- структура економіки (переважання галузей важкої промисловості);
- іноземні інвестиції (міжнародна практика);
- неефективна система соціального захисту (утримання дитячих садків, будинків відпочинку; підтримка сфер охорони здоров'я та освіти; важкий регуляторний тягар (приховування реальних прибутків; «тіньова» зайнятість);
- відсутність інституційної підтримки (відсутність урядового органу, який міг би запроваджувати інструменти, стандарти й методики реалізації політики соціальної відповідальності та розвиненої мережі неурядових організацій, які б могли підтримувати діяльність із соціальної відповідальності);
- трудове законодавство (численні порушення існуючих норм і вимог законодавства; характерний високий рівень безробіття, незахищений ринок праці, низька зайнятість жінок на ринку праці) [2, с. 152].

З урахуванням цього, формування в Україні соціальної відповідальності бізнесу передбачає вирішення таких завдань [4, с. 9]:

- 1) послідовне поширення та впровадження ідеї соціальної спрямованості та соціальної активності бізнесу шляхом висвітлення досвіду провідних компаній у цьому напрямі, проведення семінарів із питань соціальної спрямованості тощо;

2) надання підприємствам та організаціям допомоги в удосконаленні систем менеджменту на засадах стандартів ISO серій 9000 і 14000, OHSAS 18000 та інших сучасних методів та засобів;

3) сприяння впровадженню у практику вітчизняних компаній положень стандарту SA 8000;

4) створення державою базових умов для розвитку системи СВБ, що передбачають гарантування прав власності та безпеки ведення бізнесу, створення незалежної судової системи, забезпечення прозорих законодавчих умов для соціальної діяльності, формування державних пріоритетів соціальної відповідальності;

5) впровадження соціальної звітності у формах міжнародних стандартів, прийнятих у західних країнах;

6) проведення соціального діалогу із роботодавцями, профспілками, органами державної виконавчої влади та органами місцевого самоврядування з питань, що стосуються економічного, соціального та екологічного впливу корпоративної діяльності.

7) до об'єктів соціальної відповідальності бізнесу слід віднести працівників компанії; споживачів продукції та послуг; працівників суміжних організацій; інших громадян, які потребують особливої уваги з боку суспільства, – діти, інваліди, сироти, вагітні жінки, пенсіонери, студенти тощо; соціальну інфраструктуру – житлово-комунальне господарство, транспорт, заклади освіти, охорони здоров'я, науки, культури, спорту і т.ін.

Отже, проведений аналіз свідчить що, головною проблемою стимулювання компаній для участі у різних соціальних проектах є те, що це питання не розглядається ні на місцевому, ні на загальнодержавному рівні. В таких умовах питання стимулювання соціальної відповідальності компаній вирішується органами місцевого самоврядування хаотично та непослідовно, що у свою чергу гальмує залучення недержавних та додаткових ресурсів для розвитку соціальної сфери. Також важливу роль відіграє нормативно-правова база, щодо стимулювання компаній до соціальної відповідальності, яка має низку недоліків. Проаналізувавши розвиток соціальної відповідальності в Україні можна стверджувати, що дана концепція плавно розвивається і стає одним з головних секторів роботи різноманітних суб'єктів господарювання.

Список літератури: 1. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. Серия: Классики экономической науки -

XX век / Кейнс Дж. М. – М.: Гелиос АРВ, 2002. – 352 с. 2. Охріменко О.О. Соціальна відповідальність : навчальний посібник / О. О. Охріменко, Т. В. Іванова. – Київ : НТУУ «КПІ», 2015. – 157 с. 3. Кузьмін О.Є. Сучасний менеджмент / Кузьмін О.Є. – Львів: Центр Європи, 1995. – 547с. 4. Саєнко Ю. Соціальна відповідальність бізнесу в Україні / Саєнко Ю. – К.: «Батискаф», 2002. – 72 с.

Bibliography (transliterated): 1. Kejns Dzh. M. Obshhaja teorija zanjatosti, procenta i deneg. Serija: Klassiki jekonomicheskoy nauki - XX vek / Kejns Dzh. M. – M.: Gelios ARV, 2002. – 352 s. 2. Ohrimenko O.O. Social'na vidpovidal'nist' : navchal'nij posibnik / O. O. Ohrimenko, T. V. Ivanova. – Kіiv : NTUU «KPI», 2015. – 157 s. 3. Kuz'min O.E. Suchasnij menedzhment / Kuz'min O.E. – L'viv: Centr Єvropi, 1995. – 547s. 4. Saenko Ju. Social'na vidpovidal'nist' biznesu v Ukraїni / Saenko Ju. – K.: «Batiskaf», 2002. – 72 s.

В.В. Яцина, В.С. Самойленко

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ БІЗНЕСУ У СУЧАСНИХ УМОВАХ ФУНКЦІОНУВАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ СТРУКТУР

Стаття присвячена проблемам соціальної відповідальності бізнесу в сучасних умовах господарювання економічних суб'єктів. Розглянуто питання соціального захисту, проаналізовано роль держави у правовому регулюванні суспільного життя та обґрунтовано відповідальність бізнесу у соціалізації економіки. Подано пропозиції щодо умов формування системи соціальної відповідальності бізнесу в Україні.

Ключові слова: соціальна відповідальність бізнесу, держава, соціальна політика, бізнес, глобальні гравці.

V. Yatsyna, V. Samoylenko

SOCIAL RESPONSIBILITY OF BUSINESS IN THE ECONOMIC STRUCTURES MODERN CONDITIONS

The article is devoted to social responsibility problems in the modern business environment of economic actors. The question of social

security has been considered; the state role in the social life legal regulation has been analyzed and the business responsibility in the economy socialization has been proved. Suggestions for the social responsibility formation conditions in Ukraine have been given.

Key words: social responsibility of business, government, social policy, business, global players.

В.В Яцына., В.С. Самойленко

СОЦИАЛЬНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ БИЗНЕСА В
СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ
ХОЗЯЙСТВЕННЫХ СТРУКТУР

Статья посвящена проблемам социальной ответственности бизнеса в современных условиях хозяйствования экономических субъектов. Рассмотрены вопросы социальной защиты, проанализирована роль государства в правовом регулировании общественной жизни и обоснована ответственность бизнеса в социализации экономики. Представлены предложения по условиям формирования системы социальной ответственности бизнеса в Украине.

Ключевые слова: социальная ответственность бизнеса, государство, социальная политика, бизнес, глобальные игроки.

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.11.2016

III РОЗДІЛ
МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА

УДК 342.7

Гаєвая О. В.
м. Харків, Україна

ФОРМУВАННЯ ЕЛЛІНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ НАЦІЇ

Проблема формування політичної нації протягом тисячоліть була актуальною, про що свідчить аналіз останніх джерел і публікацій і практика соціально-політичного життя. Підставою для повноцінного судження щодо самого феномена політичної нації, сучасних особливостей її формування, українського контексту цього процесу, є історико-політичний аналіз проблеми. На прикладі одного з найдавніших етносів у світі – елліністичних греках, розглянемо показовий зразок формування політичної нації, яка була сформована на принципах державності і демократії.

Греки (елліни) – один з найдавніших етносів у світі, спадкоємність та непереривність у розвитку якого спостерігається принаймні протягом останніх 4-4,5 тисяч років. І, поряд з іншими своїми загальноновизнаними здобутками та неперевершеним внеском у розвиток світової цивілізації, саме греки дали класичний приклад етнічного підходу до формування політичної нації. Такий підхід набуває особливого значення і в тому контексті, що він органічно був поєднаний із засадами демократії – цього величюного принципу громадського співжиття давніх греків і, наразі, сучасного людства.

Так, існують достатні підстави вважати ранню лернейську цивілізацію (середина III тис. до н. е.), як і Лернейське царство (2200 – 2150 рр. до н. е.), за етнічною ознакою елліністичними. На межі III і II тис. греки жили практично на всьому Пелопоннесі, а також численних островах Егейського моря. Поряд з ними можна згадати, хіба що, племенні групи пелегів, частина з яких, втім, незабаром відкотилася на Балкани та Апенніни, а частина влилася до складу грецького етносу.

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Безумовно, грецьким було населення Критських царств; найвідоміші з племен – ахейці, етейці, кідоняни, еллінізовані пелаги та ін. Вже на початку II тис. до н. е. склався тісний союз тамтешніх племен, а глави трьох найзначніших родів заклали родові акрополі – царські двори. Як зазначала Т. В. Блаватська, «стійкий союз ранньокритських царств дозволяв його учасникам здійснювати значні зовнішні заходи, що також сприяло виробленню уявлень про етнічну єдність – з розвитком зовнішніх зв'язків критяни тепер часто виходили за межі грекомовних земель» [1].

Давні елліни творили свою державність у надзвичайно різномірних і водночас зручних комунікативних природних умовах: гірські долини на материк, вкрай порізане узбережжя і незлічені острови на морі. Це давало змогу кожній із спільнот, відносно окремішній географічно, будувати власне суспільство, згодом – поліс – державу, але наразі відчувати свою єдність і приналежність до єдиного цивілізаційного еллінського світу. Вся іноплеменна людність натомість поставала антиподом грекам, а саме – варварами (тобто, не еллінами). Власне кажучи, саме грекам ми завдячуємо терміном «етнос» («ethnic»), яким вони називали периферійні племена в Ойкумені (освоєній заселеній ними території), тобто варварів, на відміну від самих себе, або *genos Hellenon* («походженням елліни») [2].

Природно, що в містах архаїчні форми суспільного поділу на родову знать та поліс (народ), тобто родова (гентильна) диференціація, почали витіснятися особистісними та майновими здобутками громадян. Інакше кажучи, зароджувались демократичні форми правління державою і народні форми прийняття обов'язкових рішень для всіх громадян. Тоді ж, а особливо в епоху Кносського царства (занепад з 1400р. до н. е.), суспільна легітимація членів держави почала визначатися також майновими статками. Зокрема, окремий рід (територія) Криту податок у царську казну сплачував вовною, залежно від кількості утримуваних ним овець. А число останніх для кожної території було фіксованим: як правило, воно було кратним сотні.

Єдність еллінів простежується дослідниками на різних рівнях буття етносу. Так, на всьому етнічному просторі спостерігається вельми однорідна матеріальна культура, палацовий етикет та інші культурні традиції, вірування, олімпійський сонм богів та ін. Навіть та обставина, що на середину II тис. до н. е. вже вирізнялися чотири основні діалекти грецької мови – іонійсько-аттичний, еолійський, аркадський і західний, (не кажучи вже про десятки місцевих говірок), – ці особливості не стали

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

перепорою для спілкування між греками. І, навіть в часи великої колонізації, коли греки вкрили своїми апоїкїями (колонїями) та емпорїями (портами і факторїями) практично все узбережжя Середземного та Чорного морів, грецька мова дивовижним чином, розвиваючись, вбираючи місцеві впливи, була об'єднуючим началом для всіх греків. Можна пригадати, що грецьке складове письмо на основі ахейського діалекту відоме приблизно з 1460р. до н.е., і воно було зрозумілим освіченим елііам усіх грецьких держав.

У Греції «осового часу» майнове становище членів громади істотно впливало на соціальний статус індивіда. Одіссеї і Евмей з гомерівської «Одіссеї» - вільні громадяни, але мірило між ними – генеалогічне і майнове: перший – цар за походженням і володар лише биків дванадцяти стад, другий – син свинопаса і бідняк. Але обоє вони – вільні люди і чинні приймати рішення щодо торжества законності в суспільстві. Або згадаймо Езопа, який, отримавши від Ксанфа волю, запідозрений у злочині, захотів померти вільним: навіть місце страти для вільної людини було в іншому місці, ніж у раба. Саме в цей час зверхники за походженням і майновими статками звертаються до народу як до доконечного вирішальника проблемних питань – своєрідного третейського судді. У цьому суспільстві існували також і раби, але не підпадали під чинність полісного законодавства, але перебували в особистій залежності від конкретного члена громади; при цьому саме громада виступала консолідуючою основою сільського, а згодом і міського поліса.

Політичну єдність греки зберігали, принаймні на перших порах, у взаєминах метрополії і колоній. Відомо, що прогрес у продукуючому господарюванні постійно породжував демографічні колізії, які вимагали розв'язання. І тоді частина громадян вирушала (або спрямовувалася) на пошук нових земель. Нерідко відселялася частина поліса, або незадоволена політикою архонтів, або та, що зазнавала поразки в громадянських протистояннях. Але найчастіше, причинами колонізації ставали торговельно-економічні, а саме пошук вигідних ринків збуту ремісницької і мистецької продукції греків і, навзаєм, закупівля сировини (зерна, металу, худоби, риби тощо).

Колоністи отримували земельну ділянку за містом і місце для садиби (забудови) у місті; саме ці першопоселенці мали повні громадські права. Прийшли за ними інші греки вже користувались обмеженими правами, оскільки їхня майнова частка визначалась із залишкового

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

принципу. Зазвичай, перші колоністи налічували декілька сот, інколи – понад тисячу громадян, а наступні – епойки (переселенці другої хвилі), – набагато більше. Звідси поставала громадянська нерівність полісів – колоній. Але саме складне структурування життя суспільства колоній поставало спонукою відділитися від метрополії, і налагоджувати життя власними силами із власними визначеннями прав і обов'язків громадянина.

Цивілізаційний поступ у розбудові громадянського суспільства і демократії здійснив афінський народ (демос), особливо в часи правління Солона та Клісфена.

Солон (архонт, тобто правитель Афін з 594р.), запровадив майновий ценз щодо визначення соціального статусу громадян держави. Землевласники були поділені, за принципом річного прибутку, на чотири класи: 1) п'ятсотмедимників, 2) трьохсотмедимників, 3) двохсотмедимників, 4) бідних медимників, тобто громадян, майно яких складало менше 200 медимнів (міра речовини, яка дорівнювала приблизно 52, 6 л.).

Відповідно, вони склали страти (розшарували) : (1) ареопаг (найбагатші люди), (2) вершники-громадяни, які мали не менше трьох сотен медимнів прибутку, (3) зевгити, громадяни з прибутком понад двісті медимнів, і (4) фети, які мали прибуток з сукупних медимнів, числом меншим двохсот. Таким чином, генеалогічна ієрархія еллінів поступилася верховенством ієрархії майнової.

Солонову реформу довів до логічного завершення Клісфен, перший архонт після Солона. Генеалогічну систему філ і фратрій (підрозділів цивільної громади), Клісфен замінив на адміністративно – територіальну структуру, розподіливши всіх громадян по десяти філах, а їх, у свою чергу, поділивши на дрібніші одиниці – деми (територіальні округи). Не випадково, Арістотель у своїй «Політиці» зауважив, що Клісфен «змішав все населення Аттики». Згодом, цей прийом застосував у Британії Вільгельм Завойовник, впроваджуючи на островах поділ країни на графства » [3].

Відтоді еклесії (народні збори), стали визначальними у вирішенні загально полісних проблем. Народ обирав архонтів і стратегів, ухвалював декрети, здійснював судочинство. Саме греки піднесли статус громадянства до найвищої життєвої цінності. Для греків позбутися громадянства (бути вигнаним, за вироком еклесії, з рідного міста), часто було більшою карою, ніж смерть.

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Останню обставину можна вважати політико-правовою підставою формування громадянського суспільства, тобто такого суспільства, у якому всі громадяни (без винятку), є рівними перед законом – з одного боку, а також рівними перед законом є громадяни і держава – з іншого. Свого часу К. Маркс писав про те, що в Греції держава є дійсно приватною справою громадян, дійсним змістом їхньої діяльності: «Тут політична держава як така є дійсно єдиним змістом життя і волі громадян» [4]. Іншими словами, громадяни і є держава, а держава – і є громадяни. Як зазначив відомий антикознавець Ю. Д. Колпінський, «для давнього елліна активна участь у громадському житті міста, здійснення громадянських прав і обов'язків, було властивою йому природною формою діяльності. Саме вона відрізняла його від раба, робила його членом суспільства і, отже, людиною» [5].

Так, давні греки своїм громадянством дуже важили і надзвичайно рідко надавали його грекам з інших полісів; при цьому рабам досягти цього було практично неможливо. Відомим випадком є виняток, описаний істориком Макробієм, який стався в часи завоювань Олександра Македонського. Зопіріон, один із полководців Олександра Македонського і його намісник у Фракії, здійснив у 331р. до н. е. похід із Фракії узбережжям Понта аж до Ольвії – еллінського міста – держави в пониззі Гіпаніса (Південного Бугу). Під рукою Зопіріона була могутня 30-тисячна армія, а тому для Ольвії витворилася смертельна угроза. В цих умовах ольвійський ареопаг (вищий судовий орган тих часів) зважується на кардинальний крок, добре відомий і з практики деяких інших полісів – акцію «порятунку»: дають волю рабам, іноземцям – громадянство, борги одних перед іншими перебирає на себе держава. Ось як про це пише Макробій: « Борисфеніти, обложені Зопіріоном, відпустили на волю рабів, надали права громадянства іноземцям, змінили боргові зобов'язання і, таким чином, змогли затримати облогу ворога» [6]. Через це Зопіріон місто взяти не зміг і відступив. До цього ж , на зворотному шляху на військо греків напали скіфи, розгромили його, а сам Зопіріон загинув.

Отже, підсумовуючи, можна сказати, що грецька політична нація дала, і досі надає приклад наддержавного об'єднання, чинником якого виступило етнічне походження і культура етносу. Греки, розв'язуючи свої проблеми в кожному з полісів, водночас не забували про свою єдність та цивілізаційну особність. Цей принцип вони поклали в основу розбудови власної Ойкумени.

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Проголошений курс України на розбудову правової, демократичної держави, на створення умов для становлення громадянського суспільства, є відомим культурно-цивілізаційним вибором країни. Історична неминучість, культурна не випадковість і водночас реальна можливість просування цим стратегічним маршрутом є єдиною, принциповою умовою подальшого демократичного історичного поступу українського суспільства.

Список літератури: 1. Блаватская Т. В. Греция в период формирования раннеклассового общества (XXX-XII вв. до н. э.) / Т.В. Блаватская // История Европы. – Т. 1. Древняя Европа. – М.: Наука, 1988. – С. 138-172. 2. Гатчинсон Дж. Що таке етнічність / Дж. Гатчинсон, Е.Д. Смит // Націоналізм. Антологія. – К.: Смолоскип, 2000. – С. 468 – 476. 3. Крисаченко В. С. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / В. С. Крисаченко, М. Т. Степико, О. С. Власюк // Національний інститут стратегічних досліджень. – К.: НІСД, 2004. – 648с. 4. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – Т. I – М. – Л., 1955. – С.255. 5. Колпинский Ю. Д. Великое наследие античной Эллады / Ю. Д. Колпинский.– М.: Изобразительное искусство, 1988. – 160с. 6. Макробій А. Ф. Сатурналії / А. Ф. Макробій // Історія Криму в джерелах і документах. – Ч. I.: Античність і Середньовіччя. – Чернівці: Митець, 1998. – С. 114 - 115.

Bibliography (transliterated): 1. Blavatskaya T. V. Greciya v period formirovaniya ranneklassovogo obshchestva (HKHKH-III vv. do n. eh.) / T. V. Blavatskaya // Istoriya Evropy. – T. 1. Drevnyaya Evropa. – M.: Nauka, 1988. – S. 138-172. 2. Hatchynson Dzh. Shcho take etnichnist' / Dzh. Hatchynson, E. D. Smyt // Natsionalizm. Antolohiya. – K.: Smoloskyp, 2000. – S. 468 – 476. 3. Krysachenko V. S. Ukrayins'ka politychna natsiya: geneza, stan, perspektyvy / V. S. Krysachenko, M. T. Stepyko, O. S. Vlasyuk // Natsional'nyy instytut stratehichnykh doslidzhen' . – K.: NISD, 2004. – 648s. 4. .Marks K., Sochineniya / K. Marks, EHngel' F. – T. I – M. – L., 1955. – S. 255. 5. Kolpinskiy Y. D. Velikoe nasledie antichnoj Ellady / YU. D. Kolpinskiy.– M.: Izobrazitel'noe iskusstvo, 1988. – 160s. 6. Makrobiy A. F. Saturnaliyi / A. F. Makrobiy // Istoriya Krymu v dzherelakh i dokumentakh. – Ch. I.: Antychnist' i Seredn'ovichchya. – Chernivtsi: Mytets', 1998. – S. 114 - 115.

О. В. Гаевая

ФОРМУВАННЯ ЕЛЛІНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ НАЦІЇ

В статті розглянуто проблеми формування древньогрецької політичної нації. Звернено увагу на витоки і сутнісні риси при формуванні нації. Проаналізовані історичні приклади формування еллінської політичної нації.

Ключові слова: політична нація, елліни, демократія, державність, громадянство.

O. Gayevaya

FORMATION OF THE HELLENIC POLITICAL NATION

In the article the problems of the ancient Greek political nation formation have been considered. It has been given the special attention to the origins and essential features during the nation formation. The historical examples of the Hellenic Political Nation formation have been analyzed.

Key words: political nation, Hellenes, democracy, statehood, citizenship.

A. B. Гаевая

ФОРМИРОВАНИЕ ЭЛЛИНСКОЙ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НАЦИИ

В статье рассмотрены проблемы формирования древнегреческой политической нации. Обращено внимание на истоки и существенные черты при формировании нации. Проанализированы исторические примеры формирования эллинской политической нации.

Ключевые слова: политическая нация, эллины, демократия, государственность, гражданство.

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.11.2016

УДК 347.77/78-049.65(4/477)-042.2

*Гаряєва Г.М., Домінов М.Е.
м. Харків, Україна*

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЄС ТА УКРАЇНИ В ПИТАННЯХ ЗАХИСТУ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Інтеграція до ЄС є одним з пріоритетних напрямків зовнішньої політики України. Гармонізація законодавства України з законодавством ЄС є необхідним кроком на шляху приєднання до ЄС. У зв'язку з підписанням Угоди про партнерство та співробітництво між країною та державами членами ЄС, країна взяла на себе зобов'язання продовжити вдосконалення механізмів охорони та захисту прав з метою забезпечення рівня, аналогічного передбаченому в ЄС. Одним із розділів Угоди є право інтелектуальної власності (ІВ) [1]. Правовий аналіз чинного законодавства України та ЄС у сфері охорони об'єктів промислової власності, так і системи патентної охорони дає підстави стверджувати, що деякі положення різняться [2-8]. З огляду на таку неузгодженість, питання щодо нормативного вдосконалення положень законодавства стосовно захисту ІВ у відповідність до норм законодавства ЄС, є сьогодні особливо актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі питання щодо правової охорони ІВ, а саме промислових зразків і також проблему гармонізації національного законодавства із законодавством ЄС досліджувались Ю. Копицею. Крім цього, різні аспекти управління сферою інтелектуальної власності досліджували такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як С.В. Бондаренко, В.Д. Дроб'язко, Г.О. Андрощук, С.К. Ступак, В.П. Воробйов, П.М. Цибульов. **Мета цього дослідження** полягає у порівняльному аналізі як національного законодавства патентної охорони об'єктів промислової власності, так і системи патентної охорони в Європейському Союзі в світлі останніх змін в праві ЄС. **Матеріали і результати дослідження.** Від розв'язання проблеми створення ефективної системи охорони інтелектуальної власності залежить міцність інноваційної моделі розвитку України, її модернізації, підвищення конкурентоспроможності у світовій

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

соціально-економічній системі. Від цього, у свою чергу, залежать перспективи створення робочих місць у нових галузях. Це стосується створення цивілізованого ринкового середовища, де підприємці, і споживачі були б надійно захищені від недобросовісної конкуренції, пов'язаної з неправомірним використанням об'єктів інтелектуальної власності, виробництвом фальсифікованих товарів.

Основна частина правових інститутів розподіляється на дві групи. У правових нормах, що відносяться до першої групи, відсутні певні уточнення, наявні у праві ЄС. Так, наприклад, стаття 24 Закону України «Про авторське право і суміжні права» передбачає вичерпний перелік випадків вільного використання комп'ютерної програми[3]. Стаття 6 Директиви 9112501ЄС встановлює, що при використанні комп'ютерної програми забороняється використання інформації, одержаної в результаті декомпіляції також для виробництва та маркетингу[7]. До другої групи віднесено правові норми, окремі з яких мають бути приведені у відповідність до законодавства ЄС[1]. Отже згідно з європейським законодавством права охорона може надаватися як промисловим зразкам (ПЗ) масового виробництва, так і виробам, виготовленим ручним способом, а відповідно українському законодавству правовий захист надається тільки ПЗ масового виробництва[8]. Крім цього, слід зауважити, що українське законодавство не має перелік об'єктів, які можуть отримати правову допомогу, як промислові зразки, не міститься жодних приписів стосовно комп'ютерних програм в якості ПЗ[4;7]. Захист ІВ в ЄС надається зовнішньому вигляду частин виробів[4.]. А отже чинне вітчизняне законодавство не містить жодних норм стосовно правової охорони зовнішнього вигляду частин виробу, але і не містить ніяких обмежень[4-6].

Сьогодні особливо гостро потребує чіткого законодавчого врегулювання і охорона прав на добре відомі торговельні марки. Саме торговельна марка допомагає відокремити товари та послуги серед значної кількості споріднених, слугує показником їх якості, заохочує споживачів придбати такі товари або скористатись послугами. Чим вища репутація торговельної марки, чим вища її комерційна цінність, тим значно ширшим має бути обсяг охорони такої марки. Саме з цією метою власники знаків з високою репутацією намагаються захиститися від недобросовісних дій, зокрема від “розмивання”,

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

“імітації” торговельної марки, надаючи їм статусу добре відомих в Україні[5]. Оптимізації законодавчого врегулювання чекають також об’єкти інтелектуальної власності углобальній комп’ютерній мережі Інтернет[3;7]. Міжнародні зобов’язання України вимагають створення ефективно діючої системи охорони інтелектуальної власності. Зважаючи на це, важливо привести національне законодавство у відповідність до вимог директив Європейського Союзу та актів національного законодавства європейських країн, норм договорів Всесвітньої організації інтелектуальної власності про авторське право, про виконання і фонограми та рекомендацій цієї організації щодо охорони найсучасніших об’єктів інформаційних технологій[9]. Стосовно інших проблем у галузі інтелектуальної власності, слід наголосити на відсутності чіткого законодавчого врегулювання такого об’єкта промислової власності, як комерційне (фірмове) найменування. У деяких стратегічних галузях, насамперед у ракетобудуванні, літакобудуванні, військовій промисловості та ряді інших, де розробляються та впроваджуються високі технології, не останню роль відіграють питання, пов’язані з комерційною таємницею. Певні проблеми у цій сфері потребують відповідного належного законодавчого врегулювання[6-9]. Безперечно, зазначені питання необхідно вирішувати в інтересах нашої держави, однак із дотриманням вимог міжнародно-правових актів. Реалізація вищенаведеного потребує подальшого підвищення ролі закону, прискорення розвитку національної системи правової і зокрема цивільно-правової охорони інтелектуальної власності.

Для вирішення проблем ІВ держави – члени ЄС розробили проект, що передбачає створення Єдиного патентного суду. Створення патентного суду було б доречним і в Україні. Це відповідно, теоретично й законодавчо цілком обґрунтовано, якщо спори у сфері інтелектуальної власності, коли від суддів потрібні спеціальні знання в цій сфері, розглядатимуться патентними судами. Тим більше, що з появою нових технологій (інформаційних, інноваційних і т.д.) у цивільний обіг вводиться нова правова термінологія, що вимагає спеціальних знань від учасників судового процесу, а законодавство постійно ефективно оновлюється[10]. Сьогодні, наприклад, українські суди не знайомі з патентознавством, немає фахівців, які знають технічні тонкощі, важливі при розгляді складних справ про порушення

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

патентного права. Велика завантаженість судів іншими судовими справами не дає можливості суддям розібратися в даній специфічній категорії справ, тому суди залучають сторонніх експертів.

В сьогоденній Україні захист інтелектуального продукту продовжує бути доволі умовним. Реагуючи на ці потреби, ЄС разом з іспанськими і данськими експертами започаткував проект запуску нової ініціативи Twinning «Удосконалення правової охорони та захисту прав інтелектуальної власності в Україні»[10-12]. У сучасній економіці продуктом може бути не тільки матеріальний товар. Люди також виробляють ідеї, інформаційні продукти, мистецькі об'єкти та нові технології. Інтелектуальний продукт вимагає великих зусиль та інвестицій – але вкрасти його легше, ніж звичайну річ.

Висновки. Головний акцент статті ставився на порівняльний аналіз європейського законодавства захисту ІВ з українським. В наслідок цього аналізу була виявлена різниця щодо удосконалення національного законодавства та його гармонізації зміжнародними вимогами. Отже саме ця різниця є гальмом для творчої інтелектуальної діяльності інженерів, винахідників, науковців, для розвитку цивілізованого ринку результатів їх діяльності, комерціалізації широкого кола різних об'єктів інтелектуальної власності. Тому що ефективний захист прав інтелектуальної власності – це важливий інструмент для залучення іноземних інвестицій, передачі технологій та ноу-хау, дотримання законних прав українських прав власників.

Список літератури: 1. *Каница Ю.* Напрями адаптації законодавства України у сфері охорони інтелектуальної власності до законодавства Європейського Союзу // *Право України.* – 2005. – № 1. – с. 66-70. 2. *Каница Ю. М.* Розвиток цивільно-правових способів захисту прав інтелектуальної власності в Європейському Союзі / *Ю. М. Каница* // *Приватне право і підприємництво.* - 2014. - Вип. 13. - С. 186-190. 3. *Дроб'язко В.* Актуальні проблеми авторського права і суміжних прав у цифровому середовищі / *В. Дроб'язко* // *Теорія і практика інтелектуальної власності.* – 2010. – № 5. – С. 66 – 81. 4. Закон України «Про охорону прав на промислові зразки»: за станом на 15 грудня 1993 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – Київ : Парлам. вид-во, 1993. – 34 с. 5. Закон України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» від 16.05.2008 р. / Відомості Верховної Ради України. – 2008. 6. Закон України «Про

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

охорону прав на винаходи і корисні моделі» від 1 червня 2000 р. № 1771-Ш із змінами і доповненнями, внесеними Законом України від 21 грудня 2000 р. № 2188-111 // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 8. – Ст. 37.

7. Директива Ради 91/250/ЄЕС від 14 травня 1991 року про правову охорону комп'ютерних програм // Право інтелектуальної власності Європейського Союзу та законодавства України / За ред. Ю. М. Капіци: кол. авторів: *Ю. М. Капіца, С. К. Ступак, В. П. Воробійов* та ін. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2006. – С. 686–692.

8. Директива Європейського парламенту та Ради 2004/48/ЄС від 29 квітня 2004 року про забезпечення дотримання прав інтелектуальної власності // OJL 157//45, 30.4.2004

9. *Арданов О.* Розвиток партнерства для подолання цифрового піратства та налагодження схем легального використання об'єктів авторського права і суміжних прав у мережі Інтернет / *О. Арданов* // Інтелектуальна власність. – 2010. – № 8. – С. 20 – 30.

10. *Андрощук Г.О.* Захист прав інтелектуальної власності в Україні: проблеми законодавчого забезпечення та правозастосування / *Г.О. Андрощук* – К.: Парламентське вид-во, 2007. – 172 с.

11. *Зайцева-Калаур І.В.* Інформаційне право : [Навчальний посібник] / *І.В. Зайцева-Калаур*. – Тернопіль: ФО-П Шпак В.Б., 2014. – 185 с.

12. *Цибульов П.М.* Управління інтелектуальною власністю. Європейський досвід / *П.М. Цибульов* – К.: Держ. ін-т інтел. власн., 2009. – 112 с.

Bibliography (transliterated): 1. Kapitsa Yu. Napryamy adaptatsiyi zakonodavstva Ukrainy u sferi okhorony intelektual'noyi vlasnosti do zakonodavstva Yevropeys'koho Soyuzu // Pravo Ukrainy. – 2005. – # 1. – s. 66-70. 2. Kapitsa Yu. M. Rozvytok tsyvil'no-pravovykh sposobiv zakhystu prav intelektual'noyi vlasnosti v Yevropeys'komu Soyuzi / Yu. M. Kapitsa // Pryvatne pravo i pidpryyemnytstvo. - 2014. - Vyp. 13. - S. 186-190. 3. Drob"yazko V. Aktual'ni problemy avtors'koho prava i sumizhnykh prav u tsyfrovomu seredovyschi / V. Drob"yazko // Teoriya i praktyka intelektual'noyi vlasnosti. – 2010. – # 5. – S. 66 – 81. 4. Zakon Ukrainy «Pro okhoronu prav na promyslovi zrazky»: za stanom na 15 hrudnya 1993 r. / Verkhovna Rada Ukrainy. – Ofits. vyd. – Kyiv : Parlam. vyd-vo, 1993. – 34 s. 5. Zakon Ukrainy «Pro okhoronu prav na znaky dlya tovariv i posluh» vid 16.05.2008 r. / Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy. – 2008. 6. Zakon Ukrainy «Pro okhoronu prav na vynakhody i korysni modeli» vid 1 chervnya 2000 r. # 1771-Sh iz zminamy i dopovnennyamy, vnesenyymy Zakonom Ukrainy vid 21 hrudnya 2000 r. # 2188-111 // Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy. – 2001. – # 8. – St. 37. 7.

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Dyrektiva Rady 91/250/YeES vid 14 travnya 1991 roku pro pravovu okhoronu komp'yuternykh prohram // Pravo intelektual'noyi vlasnosti Yevropeys'koho Soyuzu ta zakonodavstva Ukrainy / Za red. Yu. M. Kapitsy: kol. avtoriv: Yu. M. Kapitsa, S. K. Stupak, V. P. Vorobyov ta in. – K.: Vydavnychyy Dim «Slovo», 2006. – S. 686–692. 8. Dyrektiva Yevropeys'koho parlamentu ta Rady 2004/48/YeS vid 29 kvitnya 2004 roku pro zabezpechennya dotrymannya prav intelektual'noyi vlasnosti // OJL 157//45, 30.4.2004 9. Ardanov O. Rozvytok partnerstva dlya podolannya tsyfrovoho pirat-stva ta nalahodzhenyaskhem lehal'noho vykorystannyaob"yektivavtors'koho prava i sumizhnykh prav u merezhiInternet / O. Ardanov// Intelektual'na vlasnist'. – 2010. – # 8. – S. 20 – 30.10. Androshchuk H.O. Zakhyst prav intelektual'noyi vlasnosti v Ukraini: problemy zakonodavchoho zabezpechennya ta pravozastosuvannya / H.O. Androshchuk – K.: Parlament-s'ke vyd-vo, 2007.– 172 s. 11. Zaytseva-Kalaur I.V. Informatsiyne pravo : [Navchal'nyy posibnyk] / I.V.Zaytseva-Kalaur. – Ternopil': FO-P Shpak V.B., 2014. – 185 s. 12. Tsybul'ovP.M.Upravlinnya intelektual'noyu vlasnistyu. Yevropeys'kyu dosvid / P.M Tsybul'ov – K.:Derzh.in-t intel.vlasn., 2009.-112 s.

Г.М. Гаряєва, М.Е. Домінов

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЄС ТА УКРАЇНИ В ПИТАННЯХ
ЗАХИСТУ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

У статті досліджуються основні розбіжності в питаннях захисту інтелектуальної власності України та ЄС. Автор проводить порівняльний аналіз нормативно-правових документів чинного законодавства України та ЄС у сфері охорони об'єктів промислової власності, так і системи патентної охорони. Що дає підстави стверджувати, що деякі положення різняться. У статті розкрита ця неузгодженість і виявлені питання щодо нормативного вдосконалення положень законодавства стосовно захисту ІВ у відповідність до норм законодавства ЄС. Що сьогодні є особливо актуальним.

Ключові слова: інтелектуальна власність, система патентної охорони, конкурентоспроможність, недобросовісна конкуренція, Директива ЄС, промислові зразки, торговельні марки.

G. Gariaieva, N. Dominov

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE EU AND UKRAINE IN
THE PROTECTION OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS

The article deals with the main differences in protecting the intellectual property between Ukraine and EU. The author analyzes legal documents from the current constitution of Ukraine and EU in protecting objects related with intellectual property and the system of protecting patents. What gives reason to believe that some directions are different. It happens due to not perfect modern regularly support of the intellectual property. The article reveals inconsistencies and found issues of regulatory to improve the legislation on the protection of IP in compliance with the EU legislation. What is especially important today. The main focus is on the fact that if Ukraine wants to enter the EU, as a competitive country, it should have an effective system of protecting the intellectual property.

Keywords: intellectual property, system of patent guard, competitiveness, unfair competition, Directive of EC, industrial prototypes, trademarks.

А.М. Гаряева, Н.Е. Доминов

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ЕС И УКРАИНЫ В ВОПРОСАХ
ЗАЩИТЫ ПРАВ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ

В статье исследуются основные разногласия в вопросах защиты интеллектуальной собственности Украины и ЕС. Автор проводит сравнительный анализ нормативно-правовых документов действующего законодательства Украины и ЕС в сфере охраны объектов промышленной собственности, так и системы патентной охраны. Что дает основания утверждать, что некоторые положения различаются. В статье раскрыта эта несогласованность и выявлены вопросы нормативного совершенствования положений законодательства по защите ИС в соответствии с нормами законодательства ЕС. Что сегодня особенно актуально.

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Ключевые слова: интеллектуальная собственность, система патентной охраны, конкурентоспособность, недобросовестная конкуренция, Директива ЕС, промышленные образцы, товарные знаки.

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.11.2016

УДК 343.24

*Кузьменко О. В.
м. Харків, Україна*

**ВІКОВА ОСУДНІСТЬ ДИТИНИ ЯК ПРОБЛЕМА НАУКОВОГО
ДОСЛІДЖЕННЯ**

Залежність здатності людини керувати своєю поведінкою від її вікового розвитку здавна визнається науковцями, практиками і громадською думкою. Це, своєю чергою, є причиною особливого ставлення суб'єктів соціального контролю до таких діянь дітей, які вчиняються ними з порушенням норм права або моралі [9, с.48]. Щоб бути суб'єктом суспільних відносин людина повинна досягти певного рівня психофізичного та соціального розвитку, який забезпечить їй можливість усвідомлювати свою поведінку, керувати нею і нести відповідальність за вчинки [3, с.22]. Відомо, що людина не народжується одразу особою. Для цього потрібний тривалий процес фізичного, розумового та морального становлення. До досягнення певного віку дитина не визнається повноцінним суб'єктом суспільних відносин – ні в правовій, ні в соціологічній літературі. Така поступовість розвитку людини як свідомого учасника суспільного життя обумовлює намір законодавця встановити як одну із гарантій дотримання принципу винної відповідальності її вікові межі. Він має на меті виключити зі сфери застосування кримінально-правових заходів дітей, типовий рівень розвитку яких породжує неспростовні сумніви в тому, що при вчиненні заборонених кримінальним законом діянь вони усвідомлювали їх та керували ними. Питання визначення початкового віку кримінальної відповідальності та критеріїв, якими при цьому мусить керуватися законодавець, ніколи не мало свого однозначного вирішення. Приміром, римське право допускало повну неосудність людини в дитинстві.

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Закінченням дитинства тоді вважався не певний вік, а момент, коли дитина починала говорити як людина [3, с.23]. Деякі науковці вважають, що першим віком, з якого може наставати кримінальна відповідальність, має бути вік статевої зрілості. На їхню думку саме на цей час припадає кульмінаційний момент розвитку людини – становлення її як особи [2, с.80]. Інші вчені зазначають, що визначаючи початковий вік кримінальної відповідальності, законодавець мусить використовувати не тільки дані фізіології та психології, а й брати до уваги соціальні і етнографічні умови життядитини [10, с.119]. Загальновизнаним є те, що становлення особи відбувається в діалектичній єдності біологічних та соціальних факторів. Їх співвідношення у формуванні особи ще не вивчено у всіх проявах. Проте констатується, що соціальне, яке поступово формується в людині, мобілізує її біологічні засади, необхідні для здійснення усвідомлених вчинків. По суті розвиток особи є рухом людини від об'єкта суспільних відносин до їх суб'єкта. У результаті цього процесу людина набуває самосвідомості, формується як соціально орієнтований член суспільства. Одночасно відбувається становлення нормосвідомості особи, яке засновано на механізмах перетворення в суб'єктивний досвід соціальних норм, що об'єктивно склалися у системі суспільних відносин [3, с.24]. Соціалізація відбувається під впливом різноманітних факторів соціального середовища. Критерієм соціалізації є вік. За своєю суттю він є суспільно-історичним поняттям. Помічено, що у багатьох мовах вік насамперед позначував не стільки «календарні строки», скільки соціальне становище особи [4, с.25].

Принцип індивідуалізації кримінальної відповідальності вимагає подальшого розвитку системи правових норм про таку відповідальність неповнолітніх, оскільки йдеться про застосування загальних правил до специфічної вікової групи. КК УРСР 1960 р. не містив окремого розділу присвяченого особливостям відповідальності неповнолітніх, тому відповідні пільгові норми не становили єдиної системи. Більш прогресивною уявляється структура чинного КК України. У ньому не тільки більш детально регламентується кримінальна відповідальність неповнолітніх, а й виокремлено спеціальний розділ про це. Необхідність специфічного регулювання відносин, пов'язаних із кримінальною відповідальністю неповнолітніх, визнається більшістю КК зарубіжних країн. Вони теж містять аналогічні

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

розділи. Йдеться, зокрема, про Латвію, Нідерланди, Білорусь, Швейцарію, Російську Федерацію. В окремих державах навіть прийняті спеціальні закони про кримінальну відповідальність неповнолітніх (Іспанія, Франція, ФРН, Японія та ін.) [3, с.33]. Проаналізуємо окремі вікові періоди формування особи та їхнє кримінально-правове значення. У період дитинства (приблизно до 11 років) малолітній, як зазначалося вище, не визнаються повноцінними суб'єктами суспільних відносин. Маленькі діти розглядаються насамперед як біологічні, а не соціальні істоти. У дитинстві особа проходить шлях від безпорадної істоти до достатньо адаптованої до природи і суспільства людини, здатної взяти на себе певну відповідальність. Свого часу П. Д. Калмиков зазначав, що особа у ранньому дитячому віці за рівнем свого розвитку перебуває на нижчому за тварину щаблі [5, с.67]. Така дитина може усвідомлювати переважно найближчі умови своєї поведінки та передбачати аналогічні за характером її наслідки. Вона нездатна протистояти раптовим бажанням, приборкувати свої емоції і вільно керувати власними діями. Природно, що вона не усвідомлює соціального значення своєї поведінки. Засвоєння соціальних норм у період дитинства відбувається уривками, без взаємозв'язку. Соціальний досвід маленької людини обмежується повсякденною життєвою практикою, а суспільні відносини – переважно стосунками у сім'ї та шкільному колективі. Така характеристика осіб зазначеного віку не дає можливості розглядати їх як суб'єктів кримінально-правових відносин. Суспільство не може покладати на них жодних обов'язків. Навпаки, діти цього віку вимагають всебічної уваги до себе з боку суспільства з метою забезпечення їм належних умов фізичного, розумового і духовного розвитку, а також соціального захисту [3, с.34]. У вітчизняній науці ніколи не виникало сумнівів у тому, що особи до 11 років перебувають поза сферою кримінально-правового впливу і за жодних умов не можуть вважатися суб'єктами злочину. Не так однозначно вирішується питання про можливість бути суб'єктами злочину дітей молодшого підліткового віку (11- 14 років). Цей період розвитку називають критичним або «важким». Пояснюється це тим, що саме на цей період життя припадає максимально бурхливий біологічний розвиток, зокрема, статеве зрілість. Останнє, своєю чергою, обумовлює істотні зміни в соціальній позиції підлітка. Проблема визначення початкового віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, досить складна. Це підтверджується, зокрема, тим, що

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

вона не знаходить свого однозначного розв'язання і в зарубіжних державах. Так, у Швейцарії кримінальна відповідальність може наставати в з 7 років, у Великобританії – з 10 років, в Нідерландах – з 12 років, у Франції – з 13 років, в Болгарії, ФРН, Японії, Латвії – з 14 років, у Швеції – з 15 років. У Польщі кримінальна відповідальність за загальним правилом настає з 17 років, проте є вичерпний перелік злочинів, відповідальність за які встановлена з 15-річного віку. У Білорусі та Росії за загальним правилом кримінальна відповідальність настає з 16 років, але теж є перелік злочинів, відповідальність за які починається з 14-річного віку [3, с.35]. Як відомо, останній підхід до визначення віку кримінальної відповідальності застосовував і законодавець України. Йдеться про КК 1960 і 2001 років. За деякі злочини в Україні відповідальність настає лише після настання повноліття (ст.304, 335 КК та ін.). В.М. Бурдін зазначає, що із держав колишнього СРСР лише законодавець Латвії знизив загальний вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність (з 16 до 14 років) [3, с.36]. Тож в Україні початковим віком кримінальної відповідальності є 14 років. Вітчизняний законодавець не розглядає осіб віком від 11 до 14 років як суб'єктів злочину. Із цим погоджується чимало науковців (Астеміров З. А., Гобечія Ф. В., Долгова А. І., Міньковский Г. М., Ігошев К. Є., та ін.). Обгрунтовуючи свою позицію, ці вчені наводять витяги з юридичної літератури, психолого-педагогічних досліджень, де молодший підлітковий вік (11-14 років) характеризується як період неповної фізичної і соціальної зрілості, підвищеної активності, емоційності, імпульсивності та нігілізму. Цими обставинами згадані науковці пояснюють позицію законодавця України, який не розглядає осіб віком від 11 до 14 років як суб'єктів злочину. Але є вчені, які вважають, що дітей згаданого віку можна і треба притягувати до кримінальної відповідальності за окремі злочини (О. Д. Сітковська, В. Ф. Монахов, В. М. Бурдін та ін.). Вони зазначають, що в сучасній юридичній науці має місце стереотипне приєднання багатьох дослідників до позиції законодавця стосовно початкового віку кримінальної відповідальності. Представники даного підходу вважають, що науковці, які некритично погоджуються із законодавцем у питанні визначення мінімального віку кримінальної відповідальності, наводять недостатньо переконливі доводи. Підкреслюється, зокрема, що відповідні витяги з правової літератури, психолого-педагогічних праць

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

використовуються опонентами механічно, без належного аналізу. Зазначається, зокрема, що схарактеризовані вище особливості розвитку дітей молодшого підліткового віку притаманні певною мірою і підліткам старшого віку (14-16 років). Ми приєднуємось до підходу, про який йдеться. Видається, що вирішення питання про початковий вік кримінальної відповідальності вимагає відмови від звичних способів соціально-психологічного аналізу з позицій здорового глузду та оцінки емоційних станів. Розв'язання цієї проблеми потребує комплексного підходу, коли неможливо обійтися без спеціальних досліджень в галузі гуманітарних наук. Дуже слушно видається думка О. Д. Сітковської про те, що для обґрунтування нижньої межі кримінальної відповідальності необхідно «перегорнути» предмет дослідження. Тобто слід йти не від виключення до загального правила, а спочатку дати змістовну характеристику рівня вікової зрілості, достатньої для винної відповідальності [9, с.67]. Психологи і педагоги вважають, що саме з 11-річного віку формується справжня свідомо особистість. У підлітків цього віку виникає самооцінка, критичне ставлення до оточення, прагнення до самостійного життя, вміння розуміти і підпорядковувати свою поведінку нормам життя в суспільстві [11, с.6]. Саме про молодших підлітків можна говорити, що вони досягають досить стійкого рівня соціалізації [1, с.17]. Особи у віці від 11 до 14 років здатні усвідомлювати не тільки фактичний характер своєї поведінки, а й її соціальне значення, нести відповідальність за свої вчинки. Ж. Піаже, досліджуючи проблему розвитку інтелектуальних здібностей у дітей, дійшов висновку, що в підлітковому віці особа остаточно формується. На його думку, саме на цей період життя припадає важний етап становлення формального мислення. Зараз багато психологів визнають, що на молодший підлітковий вік припадає максимальний розвиток формального мислення. Починаючи з 11-річного віку у особи виникає автономна мораль. Інакше кажучи, виникає суб'єктивна відповідальність як здатність особи узгоджувати свою поведінку з певними правилами та усвідомлювати факти їх порушення. Тож якщо не обмежуватися характеристиками окремих рис молодшого підліткового віку, а виходити з загальної оцінки психофізичного та соціального розвитку таких дітей, то можна погодитися з пропозицією В. М. Бурдіна та інших вчених щодо необхідності зниження віку кримінальної відповідальності за окремі злочини до 11 років [3, с.40]. Доцільність цього

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

обґрунтовується і сучасною криміногенною ситуацією в Україні. За офіційними даними темпи зростання злочинності неповнолітніх майже втричі перевищують темпи зростання загальної злочинності. У структурі злочинності неповнолітніх переважають злочини корисливої та корисливо-насильницької спрямованості. При цьому кількість неповнолітніх, що вчиняють зазначені злочини, істотно перевищує кількість дорослих осіб, які скоюють аналогічні злочини. В останні роки відбулися суттєві зміни у мотивації злочинної поведінки неповнолітніх. Раніше 25-30% крадіжок вчинялися з корисливих мотивів, в інших випадках мали місце мотиви солідарності з друзями і бажання самоствердження. Сьогодні корислива мотивація є домінуючою у всіх складах злочинів. У структурі підліткової злочинності зараз понад дві третини становлять тяжкі та особливо тяжкі злочини. При цьому необхідно врахувати досить високий рівень латентності дитячої злочинності. Для неї є характерними прояви жорстокості, знущання над жертвою. Все частіше неповнолітні застосовують вогнепальну і холодну зброю, снодійні речовини. Переважно неповнолітні злочинці – це особи з асоціальною спрямованістю і схильністю до стійких стереотипів антисуспільної поведінки. Випадково вчиняють злочини лише одиниці з них. Аналіз злочинності неповнолітніх дає підстави стверджувати, що ступінь її суспільної небезпечності останнім часом значно зріс. Це, своєю чергою, вимагає реформування системи кримінально-правового впливу на неповнолітніх злочинців, посилення контролю держави за їхньою поведінкою. Понад 98% опитаних працівників правоохоронних органів підтримують такі зміни. На тлі зростання злочинності неповнолітніх зростає і кількість суспільно небезпечних діянь, які вчиняються неделіктоздатними особами. Так, двоє учнів однієї з івано-франківських шкіл, яким виповнилось по 11 років, протягом двох років вчинили понад 40 крадіжок [3, с.40]. Останнім часом спостерігається помолодшання підліткової злочинності. Враховуючи вищесказане, деякі вітчизняні науковці пропонують притягувати до кримінальної відповідальності за загальним правилом з 14 років [3, с. 45]. При цьому зниженим віком такої відповідальності вони пропонують вважати 11 років.

Список літератури: 1. *Божович Е. Д.* Психологические особенности развития личности подростка / *Е. Д. Божович.* – М.:

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Знання, 1979. – 40с. 2. Будзинский С. Начала уголовного права / С. Будзинский. – Варшава, 1870. – 362с. 3. Бурдін В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні: монографія / В. М. Бурдін. – К.: Атіка, 2004. – 240с. 4. Драгунова В. Проблема конфликта в подростковом возрасте / В. Драгунова // Вопросы психологии. – 1972. – №2. – С. 25-39. 5. Калмыков П.Д. Учебник уголовного права. Часть Общая / П.Д. Калмыков. – СПб.: Общественная польза, 1866. – 535с. 6. Крестовська Н.М. Ювенальне право України: історико-теоретичне дослідження: монографія / Н.М. Крестовська. – Одеса: Фенікс, 2008. – 332с. 7. Назимко Є.С. Інститут покарання неповнолітніх у кримінальному праві України: Генеза, міжнародні та європейські стандарти, ювенальна пеналогія: монографія / Є.С. Назимко. – К.: Юрінком Інтер, 2016. – 384с. 8. Пиаже Ж. Избранные педагогические труды. Психология интеллекта. Генезис числа у ребёнка. Логика и психология / Ж. Пиаже. – М.: Просвещение, 1969. – 659с. 9. Ситковская О.Д. Психология уголовной ответственности / О.Д. Ситковская. – М.: Норма, 1998. – 285с. 10. Спасович В. Учебник уголовного права. Т.1 / В. Спасович. – СПб., 1863. – 178с. 11. Эльконин Д.Б. К проблеме периодизации психического развития в детском возрасте / Д.Б. Эльконин // Вопросы психологии. – 1971. – №4. – С. 6 – 20. 12. Юзікова Н.С. Суспільство і злочинність неповнолітніх у розрізі епох (від Давнини і Середньовіччя до XXI століття): монографія / Н.С. Юзікова. – Дніпропетровськ: Ліра, 2015. – 328с.

Bibliography (transliterated): 1. Bozhovy`ch E. D. *Psy`xology`chesky`eosobennosty` razvy`ty`yaly`chnosty` podrostka* / E. D. Bozhovy`ch. – M.: Znany`e, 1979. – 40s. 2. Budzy`nsky`j S. *Nachalau`golovnogoprava* / S. Budzy`nsky`j. – Varshava, 1870. – 362s. 3. Burdin V. M. *Osobly`vostikry`minal`noyividpovida-l`nostinepovno`linitix v Ukrayini: monografiya* / V. M. Burdin. – K.: Atika, 2004. – 240s. 4. Dragunova V. *Problemakonfly`kta v podrostkovomvozraste* / V. Dragunova // *Voprosypsy`xology`y`*. – 1972. – S. 25-39. 5. Kalmykov P.D. *Uchebny`kugolovnogoprava. Chast` Obshhaya* / P.D. Kalmykov. – SPb.: *Obshhestvennayapol`za*, 1866. – 535s. 6. Krestovs`ka N.M. *Yuvenal`nepravoUkrayiny`*: *istory`koteorety`chnedoslidzhennya: monografiya* / N.M. Krestovs`ka. – Odesa: Feniks, 2008. – 332s. 7. Nazy`mkoYe.S. *Insty`tutpokarannyanepovno`linitix u kry`minal`nomupraviUkrayiny`*. *Geneza, mizhnarodni ta yevropejs`kistandarty`*, *yuvenal`napenologiya: monografiya* / Ye.S. Nazy`mko. – K.: Yurinkom Inter, 2016. – 384s. 8. Py`azheZh.

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Y`zbrannye pedagogy`chesky` etrudy. Psy`xology`yay`ntellekta. Genezy`schy`sla u rebënka. Logy`ka y` psy`xology`ya / Zh. Py`azhe. – M.: Prosveshheny`e, 1969. – 659s. 9. Sy`tkovskaya O.D. Psy`xology`yaugolovnojtvetstvennosty` / O.D. Sy`tkovskaya. – M.: Norma, 1998. – 285s. 10. Spasovy`ch V. *Uchebny`kugolovnogoprava*. T.1 / V. Spasovy`ch. – SPb., 1863. – 178s. 11. Əl`kony`n D.B. *K problemepery`ody`zacy`y` psy`xy`cheskogorazvy`ty`ya v detskomvozraste* / D.B. Əl`kony`n // *Voprosypsy`xology`y`*. – 1971. – №4. – S. 6 – 20. 12. Yuzikova N.S. *Suspil`stvoizlochy`nnist` nepovnolitnix u rozriziepox (vid Davny`ny` i Seredn`ovichchya do XXI stolitya)*: monografiya / N.S. Yuzikova. – Dnipropetrovs`k:Lira, 2015.–328s.

О. В. Кузьменко

ВІКОВА ОСУДНІСТЬ ДИТИНИ ЯК ПРОБЛЕМА НАУКОВОГО
ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті аналізується сучасний стан наукового вивчення проблеми залежності між віковими особливостями дитини та її здатністю нести кримінальну відповідальність. Здійснюється огляд відповідних теоретичних та експериментальних досліджень вітчизняних і зарубіжних вчених в галузях психології, педагогіки, правознавства. Використовуються матеріали судової практики і дані правової статистики. Наводяться доводи на користь доцільності зниження в Україні початкового віку кримінальної відповідальності.

Ключові слова: вік кримінальної відповідальності, дитина, злочин, вікова осудність, соціалізація, суб'єкт злочину, підліткова злочинність.

O. Kuzmenko

THE AGE OF THE CHILD AS A PROBLEM OF SCIENTIFIC
RESEARCH

The article analyzes the current state of scientific study of the relationship between age-related characteristics of the child and its ability to bear criminal liability. The author analyzes the relevant theoretical and experimental studies of domestic and foreign scientists in the fields of psychology, pedagogy, law. The author uses the materials of judicial practice

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

and the data of legal statistics. The researcher proves the need to reduce the starting age of criminal responsibility in Ukraine.

Keywords: age of criminal responsibility, child, crime, age-related responsibility, socialization, subject of crime, juvenile criminality.

А. В. Кузьменко

**ВОЗРАСТНАЯ ВМЕНЯЕМОСТЬ РЕБЕНКА КАК ПРОБЛЕМА
НАУЧНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ**

В статье анализируется современное состояние научного изучения проблемы зависимости между возрастными особенностями ребенка и его способностью нести уголовную ответственность. Осуществляется обзор соответствующих теоретических и экспериментальных исследований отечественных и зарубежных ученых в областях психологии, педагогики, правоведения. Используются материалы судебной практики и данные правовой статистики. Приводятся доводы в пользу целесообразности снижения в Украине начального возраста уголовной ответственности.

Ключевые слова: возраст уголовной ответственности, ребенок, преступление, возрастная вменяемость, социализация, субъект преступления, подростковая преступность.

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.11.2016

УДК 343.98

*Лисенко І.В., Лисенко А.М.
м. Харків, Україна*

**АНАЛІЗ СПІВВІДНОШЕННЯ ДЕФІНІЦІЙ «ТЕРОР» І
«ТЕРОРИЗМ» ЯК СТВОРЕННЯ ТЕОРЕТИЧНОЇ ОСНОВИ
ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ, ПОВ'ЯЗАНИМ З ТЕРОРИСТИЧНОЮ
ДІЯЛЬНІСТЮ**

Теза наукової доповіді присвячена визначенню змісту дефініцій «терор» і «тероризм», встановленню співвідношення між ним та ряду ознак за якими вони відрізняються одне від одного.

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Актуальність даної теми обумовлена невизначеністю змісту дефініцій «терор» і «тероризм» у юриспруденції та співвідношення їх між собою, що обумовлює складність дослідження проблеми протидії тероризму.

Незважаючи на важливість даної проблеми, вона залишається не вирішеною. Так аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що такі вчені, як: Ю.М. Антонян [1], В.П. Ємельянов [2], І.І. Карпець [3], П.П. Баранов [4] розпочали розв'язання проблеми визначення основних термінів, пов'язаних з тероризмом. Але незважаючи на це у правовій науці спостерігається вільне трактування зазначених термінів та відсутність їх загально прийнятих дефініцій.

Метою цієї тези наукової доповіді є визначення на підставі аналізу наукових поглядів вітчизняних та закордонних вчених змісту понять «терор» і «тероризм», розробка авторського варіанту поняття «тероризм» та визначення його співвідношення з поняттям «терор», а також їх відмінних ознак.

Починати дослідження будь-якої проблеми, у тому числі проблеми протидії тероризму, необхідно з чіткого, однозначного визначення основоположних термінів, які пов'язані з нею, природи їх походження та сутності. До таких термінів у нашому дослідженні відносяться: «терор» та «тероризм».

Слід відзначити, що у повсякденному житті, на відміну від науки, украй рідко потрібна така точність та обережність у формулюванні термінів та висловлювань, яка не перетворила би самі терміни та висловлювання у проблему. Між тим, наука особливо потребує таких уточнень, саме на початку проведення дослідження. Як зазначає М.М. Новосьолов: «перетворити значення слова у проблему – значить, один раз не повірити у це значення або ж засумніватися у ньому» [5, С. 30]. Тому лише при розкритті суті явища, коли воно буде відбито в науковому понятті, представиться можливість його ефективного використання для дослідження тієї теорії, основною частиною якого воно є. Маючи наукове визначення поняття як загальне, представляється можливість вивчення більш приватних явищ, які є об'єктом теорії, з використанням методу дедукції. Це особливо актуально для понять, що виступають категоріями у будь-яких наукових дослідженнях, у тому числі, пов'язаних з проблемами організації виявлення та розслідування терористичної діяльності [6, С. 23–24].

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Визначення наведених вище термінів відіграє важливу роль у формуванні теоретико-методологічних основ протидії злочинам, пов'язаним з терористичною діяльністю, у зв'язку з тим, що вони виступають в якості вихідних даних для проведення наукового дослідження у даному напрямку. З нашою думкою, певним чином погоджується С.В. Ківалов, який зазначає, що формулювання понятійного апарата проблеми боротьби з тероризмом є необхідним міжнародно-правовим інструментом протидії цьому явищу [7, С. 3].

Перейдемо безпосередньо до визначення значень термінів. Виникнення терміну «терор» як поняття, що характеризує конкретні соціальні явища, зазвичай пов'язують з якобінською диктатурою у Франції в період Великої французької революції (1789-1794 р.р.), хоча самі процеси та явища, які іменуються цим поняттям, періодично заявляли про себе впродовж всього розвитку людства. Практично до останнього часу терор зазвичай пов'язували з діяльністю державної влади в певні періоди існування держави. Проте, в нинішніх умовах, це слово асоціюється і з іншими силами, що насаджують свою волю, вселяють повсюдний страх не лише політичним противникам, але практично всім і кожному [2, С. 236].

Взагалі слово «терор» прийшло з латинського (*terror* – страх, жах). Аналогічне значення мають слова *terreur* (фр.), *terror* (анг.) – жах, страх. С.І. Ожегов вважає, що терор – це фізичне насильство, аж до фізичного знищення, по відношенню до політичних противників [8, С. 735–736]. Таке уточнення недозволено звужує значення поняття «терор», якщо його відносити лише до політичних противників. Наприклад, в тому разі якщо терорист здійснив насильство з політичних мотивів відносно не політичних противників, а скажемо «звичайних» громадян, які не беруть участі в політичних процесах, то такі дії не можна віднести до терору. Думка С.І. Ожегова надмірно політизована, що пояснюється, можливо, тією історико-політичною обстановкою в якій створювався словник.

У словнику іноземних слів під ред. І.В. Льюхіна терор визначається як застосування насильства аж до фізичного знищення противника. Тероризувати трактується як переслідувати, устрашати насильством і репресіями. Далі терористичний – властивий терору, той що вселяє жах, страх [9, С. 640–641]. Ю.М. Антонян вважає, що терор – це реалізація тероризму протягом більш або менш довгого часу, як правило, на значній території і відносно багатьох людей [1, С. 8]. Таким чином, він ототожнює терор виключно з тероризмом, значно звужуючи значення

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

цього поняття. Однак відомо, що джерелом терору може виступати не тільки потужне недержавне утворення або сильна опозиція, що вступила у відвертий конфлікт з державною владою, але і сама держава або державна влада як суспільно-політичний інститут.

Державний терор по'вязують з особливо репресивною, жорстокою діяльністю державної влади по відношенню до своїх політичних противників як усередині країни, так і за її межами. Зовнішній терор асоціюється з агресивною або колоніальною політикою держави, направленою на захоплення чужих територій, розграбування національних багатств народів, що поневолили, знехтування елементарних прав людини. Терор же внутрішній, проявляється в основному у вигляді судового переслідування політичних противників або їх військового придушення, масштабах застосування кримінального покарання та страти. Історія знає безліч прикладів державного зовнішнього і внутрішнього терору [10, С. 17–18].

Нам представляється, що зі всіх вище проаналізованих варіантів поняття «терор», трактування приведені І.В. Льохіним найбільш повно і точно відображає смислове значення даного терміну, тому ми будемо спиратися у нашому дослідженні саме на нього.

Поняття «терор» тісно пов'язане з трактуванням такого поняття, як «тероризм». У тлумачному словнику В.І. Даля вказане, що основний сенс тероризму – це залякування, утримання в покорі погрозами насильства і фізичного знищення [11, С. 401], без яких-небудь посилай на те чого хочуть добитися терористи такими діями, тобто їх цілей. Цілоком очевидно, що для кваліфікації злочинів, пов'язаних з терористичною діяльністю таке поняття не прийнятне, оскільки з його змісту не ясні цілі застосування насильства і погроз. Згідно з даним трактуванням під поняття «тероризм» можна підвести практично будь-який насильницький злочин, а під терористичну групу, відповідно будь-яку злочинну групу. Так, диспозиції статей КК України, які регламентують кримінальну відповідальність за такі злочини, як звалтування, розбій, грабїж, вимагання передбачають застосування насильства або погрози його застосування до потерпілого з метою досягнення злочинного наміру. Виходить, що гвалтівника, грабїжника, вимагача і т.п., можна назвати в даному випадку терористом.

Для усунення вказаних протиріч необхідне чітке усвідомлення понятійного навантаження терміну «тероризм» в його правовому

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

тлумаченні. Розглянемо різні погляди вчених-правознавців на визначення даного поняття, так І.І. Карпець дає наступне визначення тероризму – це міжнародна або внутрішньодержавна, але яка має міжнародний (тобто охоплює дві і більше держави) характер, організаційна та інша діяльність, спрямована на створення спеціальних організацій та груп для вчинення вбивств та замаху на вбивства, нанесення тілесних ушкоджень, застосування насильства і захоплення людей в якості заручників з метою отримання викупу, насильницького позбавлення особи свободи, поєданого з глумом над нею, застосування тортур, шантажу і т.ін. [3, С. 65]. Таким чином, на його думку, тероризм – це організована злочинна діяльність, яка має виключно міжнародний характер. Дане визначення не відповідає у повному обсязі положенням чинного КК України, які передбачають кримінальну відповідальність за тероризм.

Більш влучно визначив зміст поняття «тероризм» П.П. Баранов, який вважає, що це насильницькі дії, що здійснені суспільно небезпечними способами, що викликають загибель людей, спричинення шкоди здоров'ю, пошкодження майна, порушення нормальної діяльності органів влади і юридичних осіб, об'єктів життєдіяльності і транспорту, пошкодження комунікацій і транспортних повідомлень, а рівно загроза настання вказаних наслідків, якщо ці дії направлені на порушення існуючих взаємовідносин між державами, на залякування соціальних груп, юридичних та фізичних осіб у інтересах винних [4, С. 21–22]. Н.Б. Крилов та Ю.А. Решетов під тероризмом в найширшому значенні цього терміну розуміють акти насильства або загрозу насильством, мета яких – вселити страх і змусити діяти або утриматися від дій в потрібному терористам напрямі [12, С. 83–86]. Наведене поняття не повністю відображає сутність тероризму, тому що автори не вказують хто саме повинен здійснити або відмовитися від їх здійснення на користь терористів.

Достатньо повне визначення «тероризму» дає Ю.М. Антонян, який розуміє під тероризмом – насильство, що містить в собі загрозу іншого, не менш жорстокого насильства, для того, щоб викликати паніку, порушити і навіть зруйнувати державний і суспільний порядок, вселити страх, змусити противника прийняти бажане рішення, викликати політичні та інші зміни [1, С. 10]. В.П. Ємельянов також надав досить вдалу дефініцію тероризму, згідно якої тероризм публічно здійснювані суспільно небезпечні дії або загроза такими, спрямовані на залякування населення або соціальних груп в цілях прямого або непрямого впливу на ухвалення

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

якого-небудь рішення або відмови від нього в інтересах терористів [13, С. 96].

Визначення змісту поняття «тероризм» має й законодавче закріплення, так у Законі України «Про боротьбу з тероризмом» зазначається, що тероризм – це суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей [14]. Слід відзначити, що позитивною рисою даного визначення тероризму є вказівка на те, що застосування насильства може здійснюватися шляхом вчинення не тільки терористичного акту, а й інших злочинів терористичної спрямованості.

Разом з тим воно має і значні недоліки, так на нашу думку законодавець обов'язково повинен був навести цілі тероризму, але замість цього він лише вказав «...з метою досягнення злочинних цілей», що неприпустимо з точки зору застосування права. Як вже було зазначено вище застосування насильства, у тому числі, й способами наведеними у Законі України «Про боротьбу з тероризмом» при визначенні змісту поняття «тероризм», не є тероризмом, якщо не передбачає досягнення цілей вказаних у ст. 258 КК України [15].

Тому ми вважаємо, що необхідно внести зміни у Закон України «Про боротьбу з тероризмом» та викласти поняття «тероризм» у наступній редакції: тероризм – це суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою з метою провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або впливу на прийняття рішень чи вчинення або не вчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, юридичними особами, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів терориста.

Розглянемо співвідношення досліджуваних нами понять та їх відмінні ознаки. Взагалі терор і тероризм це явища різного рівня в ієрархії соціально-політичного життя суспільства, які відрізняються один від одного, насамперед, цілями які хочуть досягти злочинці. Так наприклад,

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

терор може застосовуватися під час вчинення багатьох загально кримінальних злочинів (вимагання, розбій, грабіж тощо), але при цьому злочинці переслідують іншу мету чим терористи, але в деяких випадках терор може бути присутнім й в діях терористів, тобто у самому тероризмі.

Значно більші відмінності між тероризмом та терором джерелом, якого виступає держава, тобто державного терору. Розглянемо їх відмінності: 1) терор може здійснюватися не лише злочинцями (терористами), а й державними органами влади, на підставі чого можна казати, що терор – це соціально-політичне явище, а тероризм – це явище, яке має більш кримінально-правовий характер; 2) механізм вчинення державного терору відрізняється від механізму вчинення тероризму, тому що його суб'єктами виступають військова, правоохоронна та судова системи, спеціальні служби безпеки держави, а не злочинні елементи; 3) характер здійснення терору, якщо його джерелом є держава відрізняється від характеру вчинення тероризму та подається суспільству, як діяльність по підтриманню правопорядку або державної безпеки, яка має нібито легітимний характер; 4) держаний терор спрямований проти населення своєї або іншої країни, а тероризм навпаки спрямований проти чинної державної влади, хоча й завдає шкоди населенню; 5) суб'єкти державного терору мають фактично безмежну владу над тероризованим населенням, що й дозволяє їм здійснювати терор, а суб'єкти тероризму не мають взагалі ніякої влади над тероризованими особами; 6) терор має масовий характер та розповсюджується на усе населення країни, а тероризм має навпаки локальний характер.

Згідно вищенаведених дефініцій, які ми узяли за основу в нашому дослідженні, смислове значення терміну «терор» в деяких випадках охоплює собою поняття «тероризм» і є ширшим, проте не є тотожним йому, оскільки не передає його суті. Про присутність терору (тобто застосування насильства, аж до фізичного знищення) можна казати у тих випадках зовнішнього прояву тероризму (тобто дій спрямованих на залякування населення в цілях впливу на ухвалення рішення або відмови від нього в інтересах терористів), які призводять до загибелі або поранення людини, або створюють небезпеку цього. У випадках, коли під час вчинення злочинів, пов'язаних з терористичною діяльністю були здійсненні дії, які створювали небезпеку заподіяння лише значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків не пов'язаних з небезпекою для життя чи здоров'я людини терору в діях терористів не буде.

Список літератури: 1. *Антонян Ю. М.* Терроризм. Кримнологическое и уголовно-правовое исследование : монография / Ю. М. Антонян. – М. : Щит-М, 1998. – 187 с. 2. *Емельянов В. П.* Терроризм и преступления с признаками терроризирования: уголовно-правовое исследование : монография / В. П. Емельянов. – СПб, 2002. – 324 с. 3. *Карпец И. И.* Преступления международного характера : монография / И. И. Карпец. – М. : Юр. лит., 1979. – 198 с. 4. *Баранов П. П.* Понятие и истоки терроризма: политико-правовой аспект / П. П. Баранов // Актуальные проблемы борьбы с терроризмом в южном регионе РФ : междунар. науч.-практ. конференция : тезисы докл. – Ростов, 2001. – С. 21–24. 5. *Новоселов М. М.* Абстракция и научный метод. Логика научного познания : учебное пособие / М. М. Новоселов. – М. : Наука, 1987. – 130 с. 6. *Барышников С. Г.* Методика выявления и первоначального этапа расследования террористической деятельности правоохранительными органами России : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Барышников Сергей Геннадьевич. – Челябинск, 2003. – 209 с. 7. *Кивалов С. В.* Международно-правовые принципы борьбы с терроризмом / С. В. Кивалов // Актуальні проблеми держави та права. Збірник наукових праць. – Одеса : Юридична література, 2000. – № 8. – С. 3–8. 8. *Словарь русского языка* [ред. С. И. Ожегов]. – М., 1953. – 939 с. 9. *Словарь иностранных слов* [сост. И. В. Лехин, С. М. Локшина, Ф. Н. Петров]. – М., 1993. – 987 с. 10. *Давыдов Е. В.* Технокриминалистическое обеспечение раскрытия и расследования актов терроризма, совершенных с применением взрывных устройств : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Давыдов Евгений Васильевич. – Волгоград, 2004. – 210 с. 11. *Толковый словарь живого великорусского языка* [ред. В. И. Даль]. – М., 1955. – Т. 4. – 612 с. 12. *Крылов Н. Б.* Терроризм: психологические корни и правовые оценки / Н. Б. Крылов, Ю. А. Решетов // Государство и право : материалы круглого стола : тезисы доклада. – М., 1995. – № 4. – С. 83–86. 13. *Емельянов В. П.* Проблемы уголовно-правовой борьбы с терроризмом / В. П. Емельянов // Государство и право. – М., 2000. – № 3 – С. 94–103. 14. Про боротьбу з тероризмом : закон України від 20 березня 2003 року № 638 – IV / Відомості Верховної Ради України. – К., 2003. – № 25. – Ст. 180. 15. Кримінальний кодекс України / Відомості Верховної Ради України. – К., 2001. – № 25–26. – Ст. 131.

Bibliography (transliterated): 1. Antonjan Ju. M. Terrorism. Kriminologicheskoe i ugotovno-pravovoe issledovanie : monografija / Ju. M. Antonjan. – Moscow : Shhit-M, 1998. – 187 s. 2. Emel'janov V. P. Terrorism i prestuplenija s priznakami terrorizirovanija: ugotovno-pravovoe

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

issledovanie : monografija / V. P. Emel'janov. – Saint Petersburg, 2002. – 324 s. **3.** Karpec I. I. Prestuplenija mezhdunarodnogo haraktera : monografija / I. I. Karpec. – Moscow : Jur. lit., 1979. – 198 s. **4.** Baranov P. P. Ponjatie i istoki terrorizma: politiko-pravovoj aspekt / P. P. Baranov // Aktual'nye problemy bor'by s terrorizmom v juzhnom regione RF : mezhdunar. nauch.-prakt. konferencija : tezisy dokl. – Rostov, 2001. – S. 21–24. **5.** Novoselov M. M. Abstrakcija i nauchnyj metod. Logika nauchnogo poznaniya : uchebnoe posobie / M. M. Novoselov. – Moscow : Nauka, 1987. – 130 s. **6.** Baryshnikov S. G. Metodika vyjavlenija i pervonachal'nogo jetapa rassledovanija terroristichejkoj dejatel'nosti pravoohranitel'nymi organami Rossii : dis. ... kand. jurid. nauk : 12.00.09 / Baryshnikov Sergej Gennad'evich. – Cheljabinsk, 2003. – 209 s. **7.** Kivalov S. V. Mezhdunarodno-pravovye principy bor'by s terorizmom / S. V. Kivalov // Aktual'ni problemy derzhavy ta prava. Zbirnyk naukovykh prats'. – Odesa : Yurydychna literatura, 2000. – № 8. – S. 3–8. **8.** Slovar' russkogo jazyka [red. S. I. Ozhegov]. – Moscow, 1953. – 939 s. **9.** Slovar' inostrannyh slov [sost. I. V. Lehin, S. M. Lokshina, F. N. Petrov]. – Moscow, 1993. – 987 s. **10.** Davydov E. V. Tehniko-kriminalisticheskoe obespechenie raskrytija i rassledovanija aktov terrorizma, sovershennyh s primeneniem vzryvnyh ustrojstv : dis. ... kand. jurid. nauk : 12.00.09 / Davydov Evgenij Vasil'evich. – Volgograd, 2004. – 210 s. **11.** Tolkovyj slovar' zhivogo velikoruskogo jazyka [red. V. I. Dal']. – Moscow, 1955. – T. 4. – 612 s. **12.** Krylov N. B. Terrorizm : psihologicheskie korni i pravovye ocenki / N. B. Krylov, Ju. A. Reshetov // Gosudarstvo i pravo : materialy kruglogo stola : tezisy doklada. – Moscow, 1995. – № 4. – S. 83–86. **13.** Emel'janov V. P. Problemy ugolovno-pravovoj bor'by s terrorizmom / V. P. Emel'janov // Gosudarstvo i pravo. – Moscow, 2000. – № 3 – S. 94–103. **14.** Pro borot'bu z teroryzmom : zakon Ukrainy vid 20 bereznya 2003 roku № 638 – IV / Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy. – Kiev, 2003. – № 25. – St. 180. **15.** Kryminal'nyy kodeks Ukrainy / Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy. – Kiev, 2001. – № 25–26. – St. 131.

І.В. Лисенко, А.М. Лисенко

Аналіз співвідношення дефініцій «терор» і «тероризм» як створення теоретичної основи протидії злочинам, пов'язаним з терористичною діяльністю

Теза доповіді присвячена визначенню змісту понять «терор» і «тероризм», виявленню співвідношення між ним та ряду ознак за якими вони відрізняються один від одного.

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Ключові слова: терор, тероризм, терористична діяльність, терорист, злочин.

I. Lysenko, A. Lysenko

Analysis of the ratio of definitions of «terror» and «terrorism» as the creation of a theoretical framework for combating crimes related to terrorist activities

Teza report is devoted to the definition of the content of the concepts «terror» and «terrorism», the identification of relationships between them and a number of signs by which they differ from one another.

Keywords: terror, terrorism, terrorist activities, terrorist, crime.

И.В. Лысенко, А.М. Лысенко

Анализ соотношения дефиниций «терор» и «тероризм» как создание теоретической основы противодействия преступлениям, связанным с террористической деятельностью

Теза доклада посвящена определению содержания понятий «терор» и «тероризм», выявлению соотношения между ними и ряда признаков по которым они отличаются один от другого.

Ключевые слова: терор, тероризм, террористическая деятельность, терорист, преступление.

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.11.2016

УДК 159.923

*Муренко Е.Л.
м. Харків, Україна*

РОЛЬ СВОБОДЫ В ФОРМИРОВАНИИ ЛИЧНОСТИ

В истории становления общества и государства проблема свободы всегда была связана с поиском различных смысловых оттенков. Чаще всего это понятие сводилось к следующему - обладает

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

ли человек свободной волей или все его поступки обусловлены внешней необходимостью, а именно – судьбой, Божественным промыслом, роком и т. д. С позиции духовных законов, свобода является естественным правом, которому сопутствует естественная обязанность использовать свою свободу во благо мира, гармонии и любви, не нарушая права на свободу других людей. Человек наделен правом свободы для волевого, сознательного и независимого выбора того или иного варианта поведения.

Исходя из вышесказанного, можно определить, что основа свободы — это выбор, который всегда связан с интеллектуальным и эмоционально-волевым напряжением человека (бремя выбора). Общество своими нормами и ограничениями определяет диапазон выбора. Этот диапазон зависит и от условий реализации свободы, сложившихся форм общественной деятельности, уровня развития общества и места человека в общественной системе. Свобода — это специфический способ бытия человека, связанный с его способностью выбирать решение и совершать поступок в соответствии со своими целями, интересами, идеалами и оценками, основанными на осознании объективных свойств и отношений вещей, закономерностей окружающего мира. Выбор, так же всегда связан с моралью, которая в той или иной степени присуща определенному человеку.

Моральный выбор – это выбор между различными способами поведения, между теми нормами, которым следует человек. Это выбор между различными идеалами, к которым он стремиться. В конечном счете, моральный выбор – это выбор между добром и злом. Ситуаций морального выбора, в которых оказывается человек на протяжении свой жизни очень много. Во-первых, это выбор между нравственным и безнравственным поведением. Этот выбор прежде всего зависит от стойкости следования добродетелям, которые объединяясь составляют характер человека. Поэтому, можно сказать, что моральный выбор есть результат стойкости его характера. Именно от человека зависит, станет ли он добрым или злым, пойдет ли он по пути добродетели или порока.

Во-вторых, это выбор приоритета между своими интересами и интересами других людей. С одной стороны, считается, что добродетельный человек должен больше заботиться об интересах других. Действительно, люди должны помогать друг другу, даже

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

иногда в ущерб собственным интересам и желаниям. Но, к сожалению, далеко не все люди, которые нас окружают, являются образцом морали и добродетели. Иногда их интересы противоречат нормам морали. Если кто-то хочет что-то украсть или обмануть кого-то и просит другого человека помочь ему в этом, то в этом случае моральный выбор требует от последнего не только не помогать, но и помешать другому осуществлению задуманное. То же касается и общественного мнения, оценок со стороны других людей. В своем поведении человек обязан считаться с мнением других, но если он убежден в моральной непогрешимости своего поступка, то должен отстаивать свою позицию.

В-третьих, это выбор между различными обязательствами, которые приписывает нам нравственное понимание ситуации. Как, например, сдерживать обещание - хранить доверенную тайну, если ее сокрытие может нанести существенный вред другим людям? Поэтому очень важно, давать только такие обещания, которые точно можно выполнить без ущерба для других.

Острая ситуация морального выбора иногда называется моральным конфликтом. Моральный конфликт – это, когда стремление к одной нравственной ценности разрушает другую, возможно, даже более значимую. При разрешении морального конфликта, когда человек становится перед выбором и не знает, как все-таки принять правильное решение, стоит обратиться к нравственному опыту человечества, к тем вечным ценностям, которые дают нам истинное понимание, что есть добро и зло.

Свобода человека невозможна без такой категории, как ответственность. От свободных действий человека и его морального выбора зависит как дальнейшая жизнь его самого, так и окружающих его людей. Свобода совершения каких-либо поступков, всегда предполагает наступление ответственности за их последствия. Что же значит быть ответственным? Ответственное поведение личности возможно только при наличии некоторых условий:

Во-первых, человек ответственен только за те поступки, которые являются результатом его свободного выбора. Человек не несет ответственности, за то, что он не совершал, или за то, что от него не зависит. Если человека толкнули в спину и он, падая, причинил вред другому лицу, то ответственность возлагается на того, кто

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

толкнул, и человек не понесет наказания. От воли толкнувшего зависело то, что произошло в последствии. То есть ответственность, как и форма вины или ее наличие вообще, зависит от свободного волевого выбора человека.

Во-вторых, важной чертой при определении уровня ответственности, является преднамеренность. В моральной ответственности преднамеренность означает сознательную направленность на совершение добродетельного или порочного поступка. Намеренная помощь другим ценится гораздо выше случайной и точно также, намеренное причинение вреда гораздо опаснее ненамеренного.

В-третьих, человек должен отдавать себе отчет в совершаемых действиях. Это означает, что прежде чем сделать что-то, он должен спросить себя: «А к каким последствиям приведет мой поступок?», «Правильно ли я поступаю?», «Будет ли в результате кому-нибудь хорошо?», «Не нанесу ли я кому-нибудь вред?» Способность задавать себе такие вопросы - есть внутренняя обязанность человека, свидетельствующая о его адекватности и ответственности перед собой и другими людьми. Отвечая на эти и подобные вопросы, непосредственно перед совершением какого-либо поступка, человек выбирает форму своего поведения, действуя сознательно.

Конечно, ответственность у разных людей неодинакова. Она зависит и от возраста, и от психического состояния, и от того, какое место человек занимает в обществе, например, от профессии. Скажем, за неоказание помощи пострадавшему человеком с медицинским образованием наступает гораздо большая ответственность, чем если лицо не имело такого образования. За несовершеннолетних детей ответственность несут их родители или опекуны, так как дети, в силу своего возраста и отсутствия жизненной мудрости пока не в состоянии правильно оценить свои действия и предвидеть их последствия. Чем больше людей зависит от человека, тем больше степень его ответственности, например, ответственность капитана воздушного или морского судна и т.п.

Но люди отвечают не только друг за друга. Человек ответственен и за окружающий мир, за природу, за все то, чему он может нанести вред своими безответственными действиями.

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Ответственность – это характерная черта личности и одна из важнейших составляющих такого понятия, как свобода.

Еще одним значимым элементом категории “свобода” является понятие долга. Долг – это осознание человеком необходимости исполнения моральных норм, которые соответствуют моральному идеалу, существующему в обществе. В моральном долге внешние общественные нормы превращаются в личную задачу каждого человека. Человек долга выполняет существующие нормы не по принуждению, а на основе своих убеждений. Долг, конечно, может исполняться человеком и формально. Формальный долг предполагает исполнение своих обязанностей в рамках определенных предписаний. Тогда обязанности выполняются аккуратно, но без участия внутренней заинтересованности и удовольствия от чувства выполненного долга. Напротив, когда исполнение долга совпадает с внутренней потребностью в этом и ответственностью, то человек исполняет его не формально, а отдавая все свои силы и способности, испытывая при этом чувство морального удовлетворения. Зачастую исполнение долга связано с наличием у человека высоких нравственных и моральных качеств. Это требуется в ситуациях, когда эти качества подвергаются постоянной проверке на прочность. Например, долг врача, военного или судьи. Общество предъявляет к таким людям особые требования. Все они произносят клятву, закрепляя перед обществом свой долг - выполнять свои обязанности на высоком моральном и нравственном уровне. Понятие долга предусматривает трансформацию внешних обязанностей, предписанных человеку обществом во внутреннюю потребность их исполнять. Таким образом, из внешней категории долг постепенно переходит в категорию внутреннюю и тогда, через понимание и осознание своего долга, человек свободно и добровольно принимает на себя ряд обязательств по отношению к себе и другим. Моральный долг предполагает исполнение множества моральных обязательств. Так, добродетельный человек, исполняет норму «не лги» не потому, что он боится наказания. Он делает это потому, что убежден - говорить правду его долг. Добродетельный человек помогает другому не в расчете на награду или благодарность. Он помогает потому, что чувствует себя обязанным поступать именно так.

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Кроме того, существует множество обязательств, которые люди добровольно принимают на себя. Так, давая обещание что-то сделать, мы берем на себя обязанность сдерживать его. Если обещание было дано свободно, т.е. без принуждения или обмана, то моральный долг человека выполнить обещанное. Существуют так же обязательства, связанные с положением человека в обществе по отношению к другим людям. Так, есть родительский долг заботиться о детях. Есть долг заботиться о больных родственниках. Есть профессиональный долг, который связан с выполнением обязанностей по работе. Есть патриотический долг, который выражается в заботе о своей Родине, о ее процветании. Самое главное в моральном долге это не слепое выполнение существующих в обществе норм и требований, а сознательное и добровольное следование им, понимая их смысл и предвидя последствия своих действий.

Подводя итог, мы можем определить - свобода есть там, где есть выбор.

Но только свобода выбора порождает ответственность личности за принятое решение и поступки, являющиеся его следствием. Свобода, ответственность и моральный выбор это стороны сознательной деятельности человека. Свобода всегда порождает ответственность, моральную оценку своих поступков и направляет свободу. Только свободная и ответственная личность может полноценно реализовать себя в социальном обществе и тем самым раскрыть свой потенциал в максимальной степени.

Список использованной литературы: 1. Блюмкин В.А. Этика и жизнь. - М.: Политиздат, 1987. - 111с. 2. Боголюбов Л.Н. Человек и общество. - М.: Просвещение, 2001. - 414с. 3. Головкин Н.А. Мораль: сознание и поведение. - М.: Наука, 1986. - 208с. 4. Кучинский С.А. Человек моральный. - М.: Политиздат 1987. - 303 с.

Bibliography (transliterated): 1. Blyumky`n V.A. Эту`ка у` zhy`zn`. - М.: Poly`ty`zdat, 1987. - 111s. 2. Bogolyubov L.N. Chelovek y` obshhestvo. - М.: Prosveshheny`e, 2001. - 414s. 3. Golovko N.A. Moral`: soznany`e y` povedeny`e. - М.: Nauka, 1986. - 208s. 4. Kuchy`nsky`j S.A. Chelovek moral`nyj. - М.: Poly`ty`zdat 1987. - 303 s.

Е.Л. Муренко

РОЛЬ СВОБОДЫ В ФОРМИРОВАНИИ ЛИЧНОСТИ

Анализируя такое глобальное понятие как свобода, данная статья рассматривает сущность и значение морального выбора и ответственности личности, как основных составляющих критериев в формировании современного человека. Основываясь на историческом опыте поколений, можно сделать вывод, что только определив свой жизненный путь, своё место в обществе и моральную ответственность, человек обретает достоинство, индивидуальность и истинную свободу.

Ключевые слова: свобода, государство, личность, мораль, право выбора, ответственность, нравственность.

О. Мугенко

THE ROLE OF FREEDOM IN THE FORMATION OF PERSONALITY

Analyzing such a global concept as freedom, this article considers the nature and significance of moral choice and of personal responsibility as core components of the criteria in the formation of modern man. Based on the historical experience of generations, we can conclude that only by defining your life path, their place in society and moral responsibility, a person acquires dignity, individuality and true freedom.

Key words: freedom, the state, identity, morality, choice, responsibility, morality.

О.Л. Муренко

РОЛЬ СВОБОДИ У ФОРМУВАННІ ОСОБИСТОСТІ

Аналізую таке глобальне поняття як свобода, дана стаття розглядає сутність та значення морального вибору та відповідальності

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

особистості, як основних складових критеріїв у формуванні сучасної людини. Грунтуючись на історичному досвіді поколінь, можна зробити висновок, що тільки визначивши свій життєвий шлях, своє місце в суспільстві і моральну відповідальність, людина знаходить гідність, індивідуальність і справжню свободу.

Ключові слова: свобода, держава, особистість, мораль, право вибору, відповідальність, моральність.

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.11.2016

УДК 342.57 (477)

*Перевалова Л.В., Окладна М.Г.
м. Харків, Україна*

**РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПА НАРОДОВЛАДДЯ В СУЧАСНІЙ
УКРАЇНІ**

Конституція проголосила Україну суверенною, незалежною, демократичною, соціальною і правовою державою (ст.1 Конституції України)[1].

Наскільки Україна є демократичною державою, чи формуються в державі ефективні інститути громадянського суспільства, наскільки здійснюється контроль громадян за діяльністю органів влади? Ці питання залишаються не вирішеними по цей час. Вже минуло двадцять п'ять років з моменту проголошення незалежності України, але держава, як і раніше, ні на крок не просунулася у справі побудови громадянського суспільства та демократичної правової держави. Рух у цьому напрямку зупинився. Керівництво держави, народні депутати, чиновники різних рівнів стверджують, що реформи, які здійснюються, законодавство, що приймається, сприяють формуванню і громадянського суспільства, і демократії в Україні, але громадяни і влада не розуміють один одного.

Всеукраїнська громадська організація «Передові правові ініціативи» (ППІ) у лютому 2016 р. провела соціологічне дослідження громадської думки в Україні. Загалом опитування походилося в 24 областях України (за виключенням АР Крим), у тому числі в

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

підконтрольних українській владі територіях Донецької та Луганської областей, а також у місті Києві. Усього було опитано 18 212 громадян, старших 18 років. Аналіз результатів дослідження дозволив визначити ряд важливих проблем і тенденцій, які найбільш характерні для оцінки суспільних настроїв.

Переважає більшість опитаних громадян України схильні вважати, що очікувані зміни на краще після Революції Гідності не відбулися, а ситуація в країні дедалі погіршується. Понад 61% респондентів вважають, що зміни відбулися в гіршу сторону, більше 24% – взагалі відсутні, лише близько 8,3% опитаних бачать позитивні зрушення, а стабільність і процвітання відчули тільки 1,5% громадян [2].

Стає все більш очевидним, що процес реформування української державності, укріплення правової системи не дає результатів, на які розраховувало суспільство. Органи державної влади не мають цілісної програми розвитку держави, а центральні та регіональні органи влади, політичні лідери та партії не несуть ніякої відповідальності за політичну, економічну та соціальну кризу в країні.

Принципи народовладдя, розподілу влад, верховенства права, пріоритету прав і свобод громадян, що закріплені в розділом Конституції, не знаходять свого реального вираження. Політичні партії захищають власні інтереси, а не інтереси своїх виборців, вирішують свої проблеми, а не проблеми держави. Для того, щоби країна вийшла на новий рівень, стала дійсно демократичною, розвинутою європейською державою, політична еліта повинна дати відповідь власному народу, куди йде країна, яким шляхом, які глобальні виклики постають перед Україною.

Історичний досвід свідчить, що без включення громадян, усього суспільства не можливо вирішити складні проблеми, що постають перед державою. Реальне життя показує, що держава не може виконати навіть ті завдання, які вже закріплені Конституцією. Це пов'язано перш за все з тим, що громадяни не залучаються до вирішення економічних, політичних, соціальних проблем країни. Приклади відвертого ігнорування бюрократією положень Конституції не знаходять своєї належної оцінки з боку ЗМІ, політичних партій, громадських організацій.

Демократична правова держава повинна бути добре організована, необхідно ефективно управляти справами країни. Від держави безпосередньо залежить стан як усього суспільства, так і усіх його сфер: економіки, політичної системи, соціальної сфери, науки, культури, освіти,

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

мистецтва. Завдання держави як організації публічної влади полягає в тому, щоби від імені народу, в його інтересах управляти країною. Сучасна Україна втрачає власний суверенітет, органи держави не здійснюють належним чином управління, не контролюють розвиток країни, продовження війни на сході країни, втрата територій, зростання зовнішнього боргу, все це ставить і країну, і її громадян у тяжкий стан.

Категоричне осудження радянського минулого, декомунізація, перегляд історії держави трансформувалось у негативне відношення до держави взагалі та державності у цілому. Громадяни стали розглядати державних службовців як временщиків, людей, що прийшли до влади виключно з корисних спонукань, які не несуть ніякої відповідальності за результати своєї діяльності. Конфлікт у країні зростає, але влада не робить з цього жодних висновків. Громадяни поки що критикують владу, бойкотують суспільно-політичні заходи. Якщо би вибори до Верховної Ради проходили у листопаді - грудні 2016 року, то значна кількість українців не приймала би в них участі.

За даними соціологічних досліджень, що проводилися соціологічною групою «Рейтинг» у жовтні 2016 року, у парламентських виборах не будуть брати участь 21% опитаних, важко було відповісти 18% респондентів. Під час проведення дослідження було опитано 1000 респондентів по всій території України, крім окупованих територій [3].

За даними Київського Міжнародного інституту соціології (шляхом особистих інтерв'ю було опитано 2040 респондентів) під час опитування 5,8 % респондентів відповіли, що не підтримують жодну партію, 22,3% - не будуть брати участі у виборах, важко було відповісти 31,1% респондентів [4]. Таким чином практично половина громадян, які мають право голосу, не будуть приймати участь у виборах у законодавчий орган України.

Країна опинилася у такому стані, коли її громадяни недовіряють ні Президенту, ні парламенту, ні уряду. За даними опитування, яке проводила Kantar TNS Online Track у серпні 2016 року, тільки 9% громадян України задоволені діяльністю Президента, незадоволені - 70%; 5% - задоволені діяльністю КМУ, незадоволені - 58%; 2% - задоволені діяльністю Верховної Ради України, повністю незадоволені - 83% [5]. Поки усі державні органи лобіюють власні інтереси, громадяни не будуть підтримувати державу, тому що вважають, що вона для них чужа.

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Демократія та народовладдя завжди були притаманні українському народу. Однак у різні етапи історії нашої держави у період, коли українські землі входили до складу Російської імперії, Литви, Польщі, коли УРСР була у складі Радянського Союзу, під час вже незалежної України влада ігнорувала традиції народовладдя, не враховувала реального волевиявлення громадян. Так відбулось у 1917 р., коли більшовики захопили владу; так було у 1991 р., коли розпався СРСР, хоча на референдумі 17 березня 1991 р. 76,43 % громадян висловилися за збереження Союзу (по Українській РСР «за збереження СРСР» проголосували 70,2 % громадян, 28 % - проти, 1,8 % бюлетенів були визнані недійсними) [6]. Усі наступні події в Україні: конституційна криза 1995 р., конфлікт між Президентом України та Верховною Радою, рух «Україні без Кучми», «Оранжева революція», «Революція Гідності» також продемонстрували неспроможність влади управляти державою. Все це говорить про те, що тільки вільне волевиявлення народу, дійсний прояв важливого принципу «Народ є єдиним джерелом державної влади в Україні» буде сприяти розвитку української державності, оновленню та подальшому розвитку інститутів влади. Звідки можна зробити наступний важливий висновок, що тільки вибори, референдуми, обговорення важливих державних рішень повинні стати невід'ємним, системообразуючим елементом механізму здійснення влади. Вони необхідні будь - якої країні, яка хоче існувати та розвиватися як демократична держава, уникаючи політичних криз, революційних подій та катаклізмів.

Конституція України, прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 року від імені Українського народу, є вираженням його суверенної волі, про що свідчить Преамбула Конституції. Згідно зі статтею 5 Основного Закону України носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ, який здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування; виключно народові належить право визначати і змінювати конституційний лад в Україні, яке не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами (ч.3 ст.5 Конституції України).

Таким чином положення «носієм суверенітету... є народ» закріплює принцип народного суверенітету, згідно з яким влада Українського народу є первинною, єдиною і невідчужуваною, тобто органи державної влади та органи місцевого самоврядування здійснюють

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

владу в Україні, що походить від народу. У Рішенні Конституційного Суду України від 11 липня 1997 року N 3-зп зазначено, що прийняття Конституції України Верховною Радою України було безпосереднім актом реалізації суверенітету народу [7].

На думку Конституційного Суду України, положення ч. 3 ст.5 Конституції України треба розуміти так, що народ як носій суверенітету і єдине джерело влади може реалізувати своє право визначати конституційний лад в Україні шляхом прийняття Конституції України на всеукраїнському референдумі. Таке положення, на наш погляд, свідчить про те, що конституційна реформа в Україні повинна не тільки бути обговорена українськими громадянами, але і прийнята на всеукраїнському референдумі.

Виключно українському народу належить право визначати конституційний лад, держава, її органи, посадові особи не мають такого права. Однак слід відмітити, що Конституція України, закріплюючи конституційний лад, не містить визначення цього поняття. У Рішенні Конституційного Суду України від 11 липня 1997 року N 3-зп стверджується лише про засади конституційного ладу в Україні, що закріплені у розділах I, III, XIII Конституції України [7]. В юридичній літературі немає єдиного розуміння поняття конституційного ладу, але всі вчені юристи стоять на позиції, що наявність у державі Конституції ще не дає підстав існуючий суспільний лад вважати конституційним. Це зумовлено тим, що суспільний лад не можна вважати державно-правовою категорією на відміну від конституційного ладу. До того ж він може бути і неконституційним, оскільки вплив держави на людину і суспільство в цілому може здійснюватися і поза межами права. А тому термін «конституційний лад» не є синонімом терміна «суспільний лад». Важливо виходити з того, що конституційне правління, правовий характер державної влади, правова держава, верховенство права тісно взаємопов'язані і водночас є найбільш важливою ознакою і передумовою конституційного ладу. Конституційний лад — це цілісна система соціально-правових відносин і інститутів, які підпорядковані безумовним моральним і конституційним вимогам. Він має ґрунтуватися на сукупності найважливіших регуляторів, які допомагають закріпленню в суспільній практиці і в правосвідомості фізичних і юридичних осіб стабільних правових, гуманних, справедливих зв'язків між людиною, суспільством та державою.

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Конституційний лад має реалізувати прагнення до соціального порядку на основі співіснування індивідуального та групового інтересів із загальними, забезпечувати пріоритет прав особи. Все це потребує з боку держави ефективних гарантій, без наявності яких існуючий лад не можна вважати конституційним [8, с. 59-60].

Узурпація влади, яка належить виключно українському народу, права визначати і змінювати конституційний лад в Україні, державою, її органами або посадовими особами заборонена. Узурпація влади означає, що держава, її органи або посадові особи не мають права вносити зміни до Конституції України у спосіб, який порушує порядок, визначений розділом XIII Конституції, в тому числі усунення народу від реалізації його права визначати і змінювати конституційний лад в Україні, тобто узурпація державної влади - це неконституційне або незаконне її захоплення органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, громадянами чи їх об'єднаннями тощо. Тому будь-які дії держави, її органів або посадових осіб, що призводять до узурпації права визначати і змінювати конституційний лад в Україні, яке належить виключно народові, є неконституційними і незаконними. Гарантією недопущення узурпації державної влади є, зокрема, закріплені Конституцією України принципи здійснення державної влади на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову (ч.1 ст. 6) та положення, згідно з яким органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі та в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Політична влада сьогодні включає в себе не тільки методи державного владування, але і форми безпосереднього волевиявлення народу, форми представницької демократії, засоби діяльності політичних партій, громадських організацій та об'єднань, некомерційних організацій, ЗМІ, а також права громадян на участь в управлінні справами держави та усього суспільства.

Держава та громадянське суспільство мають спільні інтереси, ціннісні орієнтири, одну основу – український народ. Громадянське суспільство – це досить велика множина самоврядних асоціацій, кожна з яких, окрім спільних цінностей, має і власні соціальні інтереси, настанови, цілі, – лише разом з державними і муніципальними органами, засобами масової інформації вони можуть досягати своїх статутних

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

(загальнонаціональних і корпоративних) цілей, інтегруючись в єдину загальнонародну спільноту. Зазначене, власне, й дозволяє досягати, утверджувати й підтримувати громадянську злагоду, забезпечувати консенсусні засади взаємодії структур громадянського суспільства і держави [9, с. 44].

Громадянське суспільство як суспільство громадян, що є рівними в своїх правах, суспільство, яке не залежить від держави, але взаємодіє з нею заради спільного блага, є базисом держави, де держава, в свою чергу, захищає демократичні принципи самоврядування всіх недержавних організацій, які безпосередньо формують громадянське суспільство [10, с. 48].

За даними Комітету виборців України в країні зареєстровано 344 політичні партії, за словами генерального директора КВУ О. Кошеля Україна на сьогодні залишається одним із лідерів у Східній Європі за кількістю офіційно зареєстрованих політичних партій, так, у Польщі зареєстровано 84 партії, Словаччині - 56, Румунії - 124, Молдові - 45, Литві - 38. Слід погодитися з його думкою, що низка партій реєструється з комерційною метою. Це пов'язано з тим, що механізм реєстрації політичних партій занадто спрощений. КВУ відстоює позицію, що необхідно внести зміни до Закону «Про політичні партії», відповідно до яких головним критерієм для реєстрації повинно стати не кількість підписів, які часто фальсифікуються, а кількість партійців та кількість партійних осередків [11].

Згідно з даними Реєстру громадських організацій станом на 2013 р. в Україні було зареєстровано 3599 громадських організацій зі всеукраїнським статусом. Серед них багато тих, які дійсно потрібних суспільству, які захищають, підтримують, реалізують інтереси своїх членів. Їх значення для суспільства важко переоцінити. Утім, не все так однозначно: громадські організації нині є тим інститутом, який, на жаль, не викликає довіри: за даними соціологічного опитування, проведеного Центром Разумкова у березні 2013 р., лише 4,5% українців повністю довіряють громадським організаціям. Кількість тих, хто повністю не довіряє, — майже в чотири рази більша і становить 17,8% [12]. Відсутність довіри громадян до політичних партій, громадських організацій свідчить про проблеми, які існують у побудові громадянського суспільства.

Важливою формою народовладдя є вибори органів державної влади та місцевого самоврядування. Однак за допомогою тільки виборів

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

неможливо побудувати дійсно демократичну державу. Громадяни повинні мати можливість не тільки обирати владу шляхом проведення вільних і демократичних виборів, але і контролювати виконання обіцянь, що даються партіями, кандидатами на виборах. Необхідно відродити та закріпити на законодавчому рівні практику наказів виборців, регулярних зустрічей депутатів з виборцями, гласного обговорення програм партій і кандидатів та інших форм взаємодії громадян і влади. Реальні кроки, спрямовані на включення громадян в управління справами держави та суспільства, сприяли би не тільки оздоровленню суспільної свідомості та вихованню у людей громадянської відповідальності, але б дозволили одержати потужний потенціал вдосконалення владних інститутів. Встановлення законодавчих гарантій обліку громадської думки при формуванні та здійсненні державної політики, а також додаткових механізмів реалізації громадянами свого конституційного права безпосередньо брати участь в державному управлінні мало б позитивний вплив на державний механізм в цілому.

Важливим кроком в цьому напрямку повинна стати розробка законодавчої бази, яка забезпечувала би реалізацію, закріплених у Конституції України принципів народовладдя, створювала реальні механізми участі громадян в управлінні державними справами, безпосереднього здійснення ними місцевого самоврядування, а також такого законодавства, яке дійсно гарантувало громадянам виконання державою свого головного обов'язку – визнавати, здійснювати та захищати права і свободи громадян.

Список літератури: 1. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, №30, ст. 141. Із змінами, внесеними згідно із Законами № 2222-IV від 08.12.2004, ВВР, 2005, № 2, ст.44 № 2952-VI від 01.02.2011, ВВР, 2011, № 10, ст.68 № 586-VII від 19.09.2013, ВВР, 2014, № 11, ст.142 № 742-VII від 21.02.2014, ВВР, 2014, № 11, ст.143 № 1401-VIII від 02.06.2016, ВВР, 2016, № 28, ст.532 2. Соціологічне опитування ВГО «Передові правові ініціативи»: Два роки після Майдану: суспільні очікування та реалії». - Режим доступу: [http://ppi.org.ua/news/sociologichne_opituvannja_vgo_peredovi_pravovi_iniciativi_dva_roki_pislja_majdanu_suspilni_ochikuvannja_ta_realiji/2016-03-07-112](http://ppi.org.ua/news/sociologichne_opituvannja_vgo_peredovi_pravovi_iniciatиви_dva_roki_pislja_majdanu_suspilni_ochikuvannja_ta_realiji/2016-03-07-112) 3. Соцопросы - *парламентские выборы*. Результаты социологических исследований по парламентским выборам на сайте *Ukraine Elections*. -

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Режим доступу: http://ukraine-elections.com.ua/socopros/parlamentskie_vybory. 4. Київський Міжнародний Інститут Соціології 4 жовтня 2016 р. Вибори Верховної Ради України. - Режим доступу: http://ukraine-elections.com.ua/socopros/parlamentskie_vybory. 5. Уряд, Верховна Рада та Президент: ким незадоволені українці? - Режим доступу: <https://tnt-ua.com/news/uryad-verhovna-rada-ta-prezident-kim-nezadovoleni-ukrayintsi#more-1928>. 6. Всесоюзний референдум про збереження СРСР. - Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/>. 7. Рішення Конституційного Суду України від 11 липня 1997 року N 3-зп. - Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-97>. 8. Конституційне право України: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. В. П. Колісника та Ю. Г. Барабаша. – Х.: Право, 2008. – 416 с. 9. Мірошниченко Ю.Р. Конституційно-правове забезпечення народовладдя в Україні. Монографія. Київ : Фенікс, 2012. 359 с. 10. Бальцій Ю. Громадянське суспільство в Україні в умовах розбудови правової демократичної державності. Вісник Центральної виборчої комісії №1 (11) 2008 р. С.46-49 11. КВУ нарахував в Україні 344 політичних партій. - Режим доступу: <http://www.ukrinform.ua/rubric-politycs/2092432-kvu-narahuvav-v-ukraini-344-politichnih-partii.html>. 12. Марія Кармазіна. Громадські організації: кого вони представляють? 15 листопада 2013 р. ZN.UA - Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/internal/gromadski-organizaciyi-kogo-voni-predstavlyayut-.html>

Bibliography (transliterated): 1. Konstitutsiya Ukraini. Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukraini (VVR), 1996, №30, st. 141. Iz zminami, vnesenimi zgidno Iz Zakonami № 2222-IV vId 08.12.2004, VVR, 2005, № 2, st.44 « 2952-VI vId 01.02.2011, VVR, 2011, № 10, st.68 № 586-VII vId 19.09.2013, VVR, 2014, №11, st.142, № 742-VII vId 21.02.2014, VVR, 2014, №11, st.143 № 1401-VIII vId 02.06.2016, VVR, 2016, № 28, st.532. 2. Sotsiologichne opituvannya VGO «Peredovi pravovi Initsiativi»: Dva roki pislja Maidanu: suspilni ochikuvannya ta realiyi». - Rezhim dostupu: http://ppi.org.ua/news/sociologichne_opituvannja_vgo_peredovi_ppravovi_iniciativi_dva_roki_pislja_majdanu_suspilni_ochikuvannja_ta_realiji/2016-03-07-112 3. Sotsoproysi - parlamentskie vyboryi. Rezultatyi sotsiologicheskikh issledovaniy po parlamentskim vyboram na sayte Ukraine Elections. - Rezhim dostupu: http://ukraine-elections.com.ua/socopros/parlamentskie_vybory 4. KiYivskiy Mlzhnarodniy Institut Sotsiologiyi 4zhovtnya 2016 r. Vibori

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

VerhovnoYi Radi UkraYini. - Rezhim dostupu: http://ukraine-elections.com.ua/socopros/parlamentskie_vybory. 5. Uryad, Verhovna Rada ta Prezident: kim nezadovolenI ukraYintsi? - Rezhim dostupu: <https://tns-ua.com/news/uryad-verhovna-rada-ta-prezident-kim-nezadovoleni-ukrayintsi#more-1928>. 6. Vsesoyuzniy referendum pro zberezhennya SRSR. - Rezhim dostupu: <https://ru.wikipedia.org/wiki/>. 7. RIshenni KonstitutsIynogo Sudu UkraYini vId 11 lipnya 1997 roku N 3-zp. - Rezhim dostupu: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-97>. 8. KonstitutsIyne pravo UkraYini: PIdruch. dlya stud. visch. navch. zakl. / Za red. V. P. Kollsnika ta Yu. G. Barabasha. – H.: Pravo, 2008. – 416 s. 9. MIroshnichenko Yu.R. KonstitutsIyno-pravove zabezpechennya narodovladdya v UkraYinI. MonografIya. KiYiv : FenIks, 2012. 359 s. 10. BaltsIy Yu. Gromadyanske suspIlstvo v UkraYinI v umovah rozbudovi pravovoYi demokratichnoYi derzhavnosti. VIsnik TsentralnoYi viorchoYi komIsIYi №1 (11) 2008 r. S.46-49. 11. KVV narahuvav v UkraYinI 344 polItichnih partIy. - Rezhim dostupu: <http://www.ukrinform.ua/rubric-politycs/2092432-kvv-narahuvav-v-ukraini-344-politichnih-partii.html>. 12. MarIya KarmazIna. GromadskI organIzatsIYi: kogo voni predstavlyayut? 15 listopada 2013 r. ZN.UA - Rezhim dostupu: http://gazeta.dt.ua/internal/gromadski-organizaciyi-kogo-voni-predstavlyayut_.html

Л.В. Первалова, М.Г. Окладна

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПА НАРОДОВЛАДДЯ В СУЧАСНІЙ
УКРАЇНІ

Стаття присвячена проблемам реалізації конституційного принципу народовладдя в Україні. На думку автора, на сучасному етапі розвитку української держави такі інститути безпосередньої демократії як вибори, референдум, обговорення проектів законодавчих актів, звіти депутатів потребують свого реформування. Без включення громадян, усього суспільства в процес побудови громадянського суспільства та правової держави не можливо вирішити складні проблеми, що постають сьогодні перед країною. Якщо носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ, який здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування, отже виключно народові належить право визначати і змінювати

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

конституційний лад в Україні. Це право не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами. На підставі різних соціологічних досліджень автор робить висновок, що тільки вільне волевиявлення народу, дійсний прояв важливого принципу «Народ є єдиним джерелом державної влади в Україні» буде сприяти розвитку української державності, оновленню та подальшому розвитку інститутів влади. Вибори, референдум, обговорення важливих державних рішень повинні стати невід'ємним, системообразуючим елементом механізму здійснення влади. Вони необхідні будь-якій країні, яка хоче існувати та розвиватися як демократична держава, уникаючи політичних криз, революційних подій та катаклізмів.

Ключові слова: народовладдя, громадянське суспільство, правова держава, безпосередня та представницька демократія, вибори, референдум, народний суверенітет, пряме волевиявлення, політичні партії, громадські організації.

L. Perevalova, M. Okladnay

PRINCIPLES OF DEMOCRACY IMPLEMENTATION IN
MODERN UKRAINE

The article is devoted to problems of the constitutional principle of democracy implementation in Ukraine. According to the authors, at the present stage of the Ukrainian state development such institutions of direct democracy as elections, the referendum, the discussion of legislative acts, deputies reports require significant if i cant reform.

Without including citizens in the process of civil society and the rule of law formation complex problems facing the country cannot be solved. If the bearer of sovereignty and the only source of power in Ukraine are people who exercise power directly and through the organs state power and local self-government organs, there fore, people have exclusive right to determine and change the constitutional order. This right cannot be usurped by the State, its organs or executives. Based on various sociological research the author concludes that only the free will of people is actual manifestation of the most important principle "people are the only source of state power in Ukraine" will contribute to the development of the Ukrainian state, updating and further development of the

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

institutions of power. Elections, referendum, the discussion of important state decisions should be an integral, core element of the implementation mechanism of the government. They are essential for any country that wants to exist and develop as a democratic state, avoiding political crises and revolutionary upheavals and cataclysms.

Key words: democracy, civil society, constitutional state, direct and representative democracy, elections, referendum, sovereignty of the people, direct democracy, political parties, non-governmental organizations.

Л.В. Перевалова, М.Г. Окладная

РЕАЛИЗАЦИЯ ПРИНЦИПА НАРОДОВЛАСТИЯ В
СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНЕ

Статья посвящена проблемам реализации конституционного принципа народовластия в Украине. По мнению автора, на современном этапе развития украинского государства такие институты непосредственной демократии как выборы, референдум, обсуждение законодательных актов, отчеты депутатов требуют существенного реформирования. Без включения граждан, всего общества в процесс формирования гражданского общества и правового государства невозможно решить сложные проблемы, которые стоят перед страной. Если носителем суверенитета и единственным источником власти в Украине является народ, который осуществляет власть непосредственно и через органы государственной власти и органы местного самоуправления, следовательно, исключительно народу принадлежит право определять и изменять конституционный строй. Это право не может быть узурпировано государством, его органами или должностными лицами. На основании различных социологических исследований автор делает вывод, что только свободное волеизъявление народа, действительное проявление важнейшего принципа «Народ является единственным источником государственной власти в Украине» будут способствовать развитию украинской государственности, обновлению и дальнейшему развитию институтов власти. Выборы, референдум, обсуждение важнейших государственных решений должны стать неотъемлемым, системообразующим элементом механизма осуществления власти. Они

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

необходимы любой стране, которая хочет существовать и развиваться как демократическое государство, избегая политических кризисов, революционных потрясений и катаклизмов.

Ключевые слова: народовластие, гражданское общество, правовое государство, непосредственная и представительная демократия, выборы, референдум, народный суверенитет, прямое волеизъявление, политические партии, общественные организации.

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.11.2016

УДК 34:17

*Семко М.М., Шаблевська І.Ю.,
м. Харків, Україна*

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЬЯТ ПРАВА ТА МОРАЛІ

Питання співвідношення права та моралі в усі часи цікавила представників правової та філософської думки. Чимало аспектів цієї проблеми вивчалось у свій час Цицероном, Г.Гегелем, Г. Кельзенем. Далі пропонуємо проаналізувати погляди останнього на взаємозв'язок та взаємодію права та моралі, як певних соціальних норм, соціальних регуляторів. Г.Кельзен, створюючи та аналізуючи власну, так звану «чисту» теорію права, велику увагу приділив співвідношенню понять права та моралі. Згідно з цією теорією, визнаючи право як сукупність норм, його тим самим відмежовують від природи, а правознавство - від природознавства. Однак, крім правових норм, існують ще й інші норми, які регулюють поведінку людей у процесі взаємовідносин; і тому правознавство не є єдиною дисципліною, яка займається вивченням та описом соціальних норм. Інші соціальні норми можна об'єднати, згідно з Г. Кельзенем, під назвою „мораль”, а дисципліну, яка і норми вивчає та описує „етикою”.

Основною вимогою моралі вважається справедливість, тому співвідношення справедливості та права необхідно розглядати разом із співвідношенням моралі і права. Г.Кельзен зауважує, що необхідно мати на увазі, випадок, коли мораль плутають з етикою, так само як право з

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

правознавством. При цьому, вважаючи, що етика регулює людську поведінку, визначає права і обов'язки людей, тобто владно встановлює норми, в той час, як все це стосується моралі, а етика може лише вивчати та описувати моральні норми. Методологічній чистоті правознавства, за Г. Кельзенем, погрожує небезпека не тільки тому, що часто не помічають меж, яка відокремлює право від правознавства, але набагато частіше, тому що правознавство не відрізняють від етики і, відповідно, не помічають чіткої відмінності між мораллю та правом. Відмінні риси права і моралі не можуть відноситися до змісту поведінки, до якої зобов'язують людину норми цих обох соціальних порядків. Стосовно цього, Г. Кельзен наводить такий приклад: самогубство може бути заборонено не тільки мораллю, але й правом; сміливість може бути не тільки моральною, але й правовою. Отже, поширена думка про те, що право визначає зовнішню поведінку, а мораль - внутрішню, є невірною. Норми обох сфер визначають і ту, й іншу поведінку: сміливість, як моральна добродієність, ґрунтується не тільки на духовній якості безстрашності, але й на зовнішній поведінці, обумовленій цією якістю.[12;15]

Поведінка людини є моральною тоді, коли вона діє всупереч своїм схильностям та еґоїстичним інтересам, а встановлений моральною нормою обов'язок поводити себе належним чином існує й тоді, коли схильності та еґоїстичні інтереси суперечать визначеній поведінці, вважає Кельзен. Це стосується, також, обов'язків, які встановлюють правові норми. Таким чином, і моральний порядок, і правовий порядок, як соціальні порядки, визначають поведінку, яка може бути протилежною схильностям та еґоїстичним інтересам людей. Мораль і право, за Г. Кельзенем, несуттєво відрізняються з точки зору створення норм. Подібно до норм права, норми моралі породжують звичай чи свідоме встановлення. У цьому розумінні мораль, як і право, є позитивною; і наукова етика вивчає тільки позитивну мораль, так само як правознавство вивчає тільки позитивне право.

Відмінні риси між правом і мораллю необхідно шукати не в тому, що саме ці соціальні порядки наказують чи забороняють, а в тому як вони наказують чи забороняють (певну поведінку). Принципова відмінність між правом та мораллю виявляється лише за умови, що право буде розглядатися як примусовий порядок, тобто нормативний порядок, який спрямований на визначення належної поведінки та пов'язаний із соціально-організованим актом примусу, а мораль - як соціальний порядок, який не передбачає такого роду санкцій. Санкції моралі як соціального порядку

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

полягають лише в схваленні поведінки, яка відповідає нормі, та в засудженні поведінки, що їй суперечать. Про застосування фізичної сили, як санкції, пояснює Г. Кельзен, взагалі не йде мови. У „Чистій теорії права” Г. Кельзен пояснює, що визнання права та моралі різними видами нормативних систем приводить до виникнення питання з двояким змістом про їх співвідношення.

У першому випадку це питання може означати: яке фактичне співвідношення між правом і мораллю? А у другому випадку - яким повинно бути це співвідношення? Г. Кельзеннаголошує на тому, що змішування цих двох питань часто призводить до непорозуміння. На перше питання, як пише вчений, відповідають по-різному. Деякі вважають, що право є моральним за самою своєю природою, інакше кажучи, поведінка, яка визначається правовими нормами, визначається й моральними нормами, а якщо певний соціальний порядок визначає поведінку, що заборонена мораллю, то цей порядок не є правом, бо він несправедливий. Інші вважають, що право може і не бути моральним (справедливим), але соціальний порядок, який не є моральним, може бути правом. Тут Г. Кельзен зауважує, що якщо питання про співвідношення права та моралі, розглядати як питання про зміст права, а не про його форму, та стверджувати, що право за своєю природою має моральний зміст і являє собою моральну цінність, то право існує всередині сфери моралі, і тому правопорядок є складовою частиною морального порядку, тобто право є моральним і за своєю природою справедливым. Виходячи із змісту права, можна зробити висновок, що правопорядок є частиною моралі, а право і справедливість тотожні поняття. Та проводячи аналіз співвідношення права та моралі, Г.Кельзен зазначає, що в різні часи та в різних місцях люди вважали справедливым та несправедливим зовсім різні речі, і тому неможливо визначити загальний елемент у змісті різних моральних порядків. Отже, абсолютних моральних цінностей не існує, і існуючі моральні цінності є відносними.

Загальною ознакою, яка притаманна усім моральним системам Г. Кельзен визначив те, що ці системи є соціальними нормами, тобто такими нормами, які передбачають певну поведінку одних людей у відношенні до інших, а, отже, встановлюють поведінку як належне. Висновок вченого полягає у визначенні для всіх моральних систем форми та нормативного характеру. Приймаючи саме такий висновок, можна стверджувати, що право за своєю природою є моральним, і це означає не те, що воно має

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

певний зміст, а те що вони є нормою – соціальною нормою, яка встановлює певну людську поведінку в якості належного. Тобто, питання про співвідношення права та моралі - це питання не про зміст права, а про його форму. Право, у свою чергу, є правовою цінністю, яка водночас є відносною моральною цінністю, і це свідчить про те, що право є нормою.[4;40]

Приведена теорія позитивного права вимагає розмежувати право і мораль взагалі, право і справедливість зокрема, а не змішувати ці поняття. Така теорія позитивного права спрямована проти традиційного уявлення про існування єдиної, дійсної, тобто абсолютної моралі, отже, й абсолютної справедливості. Розмежування права та моралі, права та справедливості свідчить про те, що позитивний правопорядок не залежить від абсолютної моралі. Якщо прийняти до уваги відносно моральних цінностей те, що право повинно бути моральним, це означає лише, що конструкція позитивного права має відповідати певній моральній системі - одній із багатьох можливих. Таким чином, вимога розділити право і мораль, право і справедливість при відносних моральних цінностях має на увазі наступні критерії. По-перше, певний правопорядок оцінюється як моральний чи аморальний, справедливий чи несправедливий у співвідношенні до однієї із багатьох можливих моральних систем, а не до однієї абсолютної моралі. Отже, існує лише відносне, а не абсолютне оціночне судження. По-друге, дійсність позитивного правопорядку не залежить від того, відповідає він моральній системі чи ні. Г. Кельзен пише, що відносна мораль не може виконувати покладену на неї функцію - забезпечити абсолютний критерій оцінки позитивного права. Такий критерій неможливо визначити шляхом наукового пізнання. Але це ще не означає, що не існує інших критеріїв. Кожна моральна система може бути таким критерієм. Але оцінюючи конструкцію позитивного правопорядку з моральної точки зору (справедлива вона чи ні), необхідно мати на увазі, що критерій оцінки є відносним, та існує можливість оцінювати позитивний правопорядок з позиції іншої моральної системи.

Висновок вченого полягає у тому, що певний правопорядок з точки зору однієї моральної системи може бути оцінений як несправедливий, та з точки зору іншої системи він може бути цілком справедливим. Якщо моральний порядок не наказує підкоритися позитивному правопорядку при будь-яких обставинах, та існує можливість розходження між критеріями моралі та правопорядку, то вимога відрізнити

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

право від моралі та правознавство від етики означає, що дійсність позитивних правових норм не залежить від їх відповідності моральному порядку. З точки зору позитивного права правова норма може бути дійсною, навіть коли суперечить моральному порядку.

Підсумком розгляду приведеного питання є визначення моральних нормджерелами для будь-якого права, які трансформуються в нього у змінливих формах і за різними рівнями адаптації, а тому, звичайно, справляють дійовий вплив на формування властивостей та якостей нормативно-правових актів. Фактично, майже унеможливується виявлення вихідних розбіжностей між правом та мораллю. Ці розбіжності можна усвідомити лише за кількістю та якістю моральних норм, що закладають у правові документи, щоб регулювати міру та рівень моральних дозволів та заборон. Моральна та правова свідомість вважаються адекватними в одних випадках, та водночас неадекватними у інших, особливо тоді, коли кількісні та якісні характеристики права є менш обсяговими за своїм змістом, ніж ті моральні норми, які домінують у конкретному соціумі: державі, суспільстві, локальному світоглядному вимірі. Суспільна та державна моральність є досить різними, навіть і за тих соціальних умов, в яких маніфестують гуманізм, демократію та рівноправність. За цих обставин національне право, якщо воно стало прерогативою держави, а не громадського суспільства, завжди буде дещо утискувати суспільну моральність, причому до тих історичних часів, доки суверенітет громадянського суспільства не пошириться на саму державу.

Список літератури: 1. Ромовська З. Моральність права: міф чи реалія? // Юридичний вісник України.-2003.-№10. 2. Домбровський Є. Мораль і право як специфічні форми людської свідомості // Філософська думка.-2003. 3. Кузьмичёв А. Проблемы морали и права? // Служба кадров.-2001. 4. Белан Л. Право та мораль: співвідношення понять (Г. Кельзен) // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ.-2003. 5. Бобнева М.И. Социальные нормы и регуляция поведения. - М.:Наука. 1978. 6. Агешин Ю.А. Политика, право, мораль. - М.: Юрид. Лит., 1982. 7. Тertiшник В. Моральні засади правосуддя // Підприємництво, господарство і право.-2004. 8. Проблемы общей теории права и государства : Учебник / Под ред. В.С. Нерсесянца. - М., 2001. 9. Скаун О.Ф. Теория государства и права. - Харьков, 2000. -С.284. Теория государства и права : Учебник / Под ред. В.М.Корельского, В.Д.Перевалова. - М., 1997.

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

10. Мгільцео В.Г. Социальная справедливость и право. - М., 1977.
11. Соловьёв В.С. Нравственность и право: В 2 т. - М, 1990.
12. Удоонка Л.Г. Співвідношення права і моралі крізь призму праворозуміння // Науковий пісник Національної академії внутрішніх справ України. - 2003. - № 4. 13. Конституція України 14. Сінкевич О.В. Взаємодія конституційно-правових норм з нормами моралі // Вісник КНУ С. Юридичні науки.-2004.-№10 15. Тофтул М.Г. Етика - К., Видавничий центр „Академія”.-2005. 16. Лукашева Э.А. Право, мораль, личность.- М.,1986.

Bibliography (transliterated): 1. Romovs'ka Z. Moral'nist' prava: mifchyrealiya? // Yurydychnyyvisnyk Ukrayiny.-2003.-#10. 2. Dombrov's'kyuYe. Moral' i pravoyakspetsyfishniformyuds'koyisvidomosti // Filosofs'ka dumka.-2003. 3. Kuz'mychëv A. Problemy moral'ylyprava? // Sluzhba kadrov.-2001. 4. Byelan L. Pravotamoral': spivvidnoshennyaponyat' (H. Kel'zen) // VisnykOdes'kohoinstitutvnutrishnikh sprav.-2003. 5. Bobneva M.Y. Sotsyal'nyenormy y rehulyatsyyapovedenyaya. - M.: Nauka. 1978. 6. AheshynYu.A. Polytyka, pravo, moral'. - M.: Yuryd. Lyt., 1982. 7. Tertyshnyk V. Moral'nizasadypravosuddya // Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo.-2004. 8. Problemyobshcheyteoryyprava y hosudarstva : Uchebnyk / Podred. V.S. Nersesyantsa. - M., 2001. 9. Skakun O.F. Teoryyahosudarstva y prava. - Khar'kov, 2000. - S.284. Teoryyahosudarstva y prava : Uchebnyk / Podred. V.M. Korel'skoho, V.D. Perevalova. - M., 1997. 10. Mhil'tseo V.H. Sotsyal'nayaspravedlyvost' y pravo. - M., 1977. 11. Solov'ëv V.S. Nравstvennost' y pravo: V 2 t. - M, 1990. 12. Udoonka L.H. Spivvidnoshennyaprava i moralikriz' pryzmupravorozuminnya // Naukovyy pisnyk Natsional'noyi akademiyi vnutrishnikh sprav Ukrayiny. - 2003. - # 4. 13. KonstytutsiyaUkrayiny 14. Sin'kevych O.V. Vzayemodiyakonstytutsiyno-pravovykhnorm z normamymorali // Visnyk KNU S. Yurydychni nauky.-2004.-#10 15. Toftul M.H. Etyka - K., Vydavnychytsentr „Akademiya”.-2005. 16. Lukasheva Э.А. Pravo, moral', lychnost'.-M.,1986.

М.М. Семко, І.Ю. Шаблевська

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ ПРАВА ТА МОРАЛІ

У статті висвітлюється питання співвідношення понять моралі та права, з точки зору поглядів Г. Кельзена, як взаємозв'язку та взаємодії

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

певних соціальних норм, соціальних регуляторів. Автори у рамках так званої «чистої» теорії права Г. Кельєна проводять аналіз взаємодії, протистояння моралі і права, та прояв цього співвідношення у конкретному соціумі: державі, суспільстві, локальному світоглядному вимірі.

Ключові слова: мораль, етика, право, правопорядок, теорія, норми, особистість, взаємодія, правова свідомість, моральна система, держава, суспільство.

N. Semko, I. Szablewska

THE RELATIONSHIP BETWEEN THE CONCEPTS OF LAW
AND MORALITY

The article high lights the relationship between the concepts of morality and law, from the point of view of H. Kelsen, as the relationship and interaction of certain social norms, social regulators. The authors in the frame work of the so-called "pure" theory of law G. Celena analyze the interaction, the confrontation of morality and law, and manifestation of this relation in a particular society: the state, society, the local ideological dimension.

Keywords: morality, ethics, law, law, theory, norms, identity, interaction, legal consciousness, moral system, state, society.

Н.А. Семко, И.Ю. Шаблевская

СООТНОШЕНИЕ ПОНЯТИЙ ПРАВА И МОРАЛИ

В статье освещается вопрос соотношения понятий морали и права, с точки зрения взглядов Г. Кельзена, как взаимосвязи и взаимодействия определенных социальных норм, социальных регуляторов. Авторы в рамках так называемой «чистой» теории права Г. Кельєна проводят анализ взаимодействия, противостояние морали и права, и проявление этого соотношения в конкретном социуме: государстве, обществе, локальном мировоззренческом измерении.

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Ключевые слова: мораль, етика, право, правопорядок, теорія, норми, людина, взаємодія, правове свідомість, моральна система, держава, суспільство.

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.11.2016

УДК 008:17.022.1

*Стасевська О. А., Уманець О. В.
м. Харків, Україна*

**МОРАЛЬНІ ВИМІРИ ФУНКЦІОНУВАННЯ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА**

Активізація уваги сучасного гуманітарного знання України до питань сутності та специфіки моральних вимірів громадянського суспільства має під собою масштабне проблемне поле, утворюване реаліями сучасної української культури, передусім — динамічністю та неоднозначністю сучасного етапу процесу націотворення. За умов соціокультурних трансформацій, суголосних спрямованості культурних процесів межі ХХ – ХХІ ст. та демократичній спрямованості реформування українського соціуму, цей перманентний за своєю природою процес значно ускладнюється відзначеною сучасними науковцями недобудованістю політичної системи суспільства, “...в якій бракує серцевинної компоненти — що за своєю сутністю відображає стан національного самоусвідомлення” та “...реальністю глобалізаційного наступу, уніфікацією способу життя, при якому можуть бути затоптані національно-культурні центри і осередки як виняткової вишуканості своєрідні цивілізації” [8, с. 62].

Нерозривно пов'язаний із проблемою національної самоідентифікації індивіда, процес націотворення сьогодні багаторазово актуалізує й питання самореалізації людини в просторі громадянського суспільства, безпосереднім фундаментом якого зокрема є моральні норми й інститути якого, “... такі, як сім'я, церква, школа, інші спільноти, різного роду добровільні організації і союзи, мають засоби впливу на окремого індивіда для отримання цим індивідом загальноновизнаних моральних норм” [5, с. 238].

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Максимальна політизація та прагматизація українського соціуму має наслідком своєрідний дисонанс: з одного боку, нівелювання моральних норм спричиняє втрату ними консолідуючого потенціалу, втрату статусу позачасово значимого регулятора буття демократичного суспільства та буття людини, з другого — наявним є тяжіння особистості до відновлення значущості моральних цінностей, встановлення нею межі між добром і злом. Цей тривалий процес переоцінки цінностей, який визначає сучасний етап націо- і державотворення, спрямований на формування нових моральних ідеалів, адекватних сутності й специфіці суспільних відносин, має метою утвердження принципів громадянського суспільства.

Проте їх особистісне осягнення та інтеріоризація як імперативів буття людини та соціуму ускладнюється викликами часу — відсутністю адекватного розуміння моралі як рушійної сили позитивних, демократичних змін та як регулятивної підстави становлення в Україні громадянського суспільства, що є актуалізуючим чинником даної розвідки.

Нагальності та особливої гостроти для української спільноти сьогодні набуває складання гуманістичної та антропоцентричної правової доктрини, утвердження якої на рівні держави та водночас на рівні громадянської позиції індивіда стане підставою формування нового правового мислення. Визнання гуманістичних цінностей як його фундаментальних опор забезпечить відмову від алгоритмів репресивного та механістичного мислення, котре не відповідає реаліям сьогодення та гальмує демократичний поступ.

Притаманний нашому суспільству нормативістсько-легістський підхід єдиною умовою реалізації гуманістичних принципів визнає встановлення правового порядку. Це спричиняє ігнорування моральних аспектів буття людини та держави, що не сприяє реалізації принципу людиноцентризму, несе в собі загрозу державоцентризму та забезпеченню функціонування громадянського суспільства в Україні.

Одна з особливостей формування національного варіанту громадянського суспільства полягає в тому, що його становлення відбувалось не шляхом еволюційного набуття демократичних традицій, а шляхом кардинального руйнування адміністративно-бюрократичної радянської системи. Наслідком цього є домінування держави над суспільством, забезпечення життєдіяльності якого

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

залежить не лише від вирішення низки економічних, соціальних і політичних питань, а, на нашу думку, від моральних регулятивів його функціонування. На думку вітчизняних науковців вони характеризуються доволі своєрідними ознаками:

- раціоналістичністю, “високим ступенем відрефлексованості вчинків, коли їхньою мотивувальною основою є не почуття, звичаї, традиції, ритуали, а токний розрахунок усіх “за” і “проти” [6];
- прагматичністю та утилітарністю, що визначають орієнтацію на ефективну успішну діяльність в усіх сферах життя соціуму [там же];
- відсутністю суперцінностей й супермети [там же], котрі покликані консолідувати суспільство.

Як результат - “...соціуму слід примиритися з відсутністю загального для всіх ідеалу” [там же], плюралізмом осягнення моральних норм і плюралізмом дефініцій, пов'язаних із принципом громадянськості, що розмиває його змістовний стрижень зумовлює виняткову нагальність повернення до визначення сутності моральних вимірів як основи громадянського суспільства.

У моральному ракурсі осмислення визначення принципу громадянськості має вихідним імпульсом поняття моральної свідомості особистості. Як чинник осмислення об'єктивної реальності та визначальний фактор щодо поведінкового модусу особистості, моральна свідомість забезпечує здатність свідомого обрання певної життєвої, зокрема соціальної позиції. Формуючись винятково у взаємодії з іншими суб'єктами та соціумом у цілому, моральна свідомість індивіда відбиває рівень його усвідомлення власної ролі та місця у суспільстві і процес активної самоідентифікації у просторі соціуму.

Вищий рівень моральної свідомості індивіда репрезентує громадянськість, спрямована досягнення глобальної мети — виживання і розвиток людства. Постаючи у настроях, ідеях, уявленнях, поглядах, ідеалах, прагненнях членів суспільства, громадянськість відображає шляхи та рівень узгодженості моральної свідомості особистості з суспільною свідомістю та знаходить прояв не тільки в повазі прав і свобод інших громадян, закону та законності, а й у “загальнолюдській проекції” моральних якостей індивіда — у небайдужості до загальнолюдських проблем і викликів сучасного світу.

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Функції громадянської свідомості пов'язані не тільки з діяльністю індивіда, а переважно з діяльністю всього суспільства, тому основний засіб існування і виразу громадянської свідомості — громадська думка.

Особливе місце і роль в структурі громадянської свідомості належить моралі, котра має всепроникливий характер, регулює людські відносини в будь-якій сфері. Відзначимо, що «громадянськість» і «моральність» не є тотожними поняттями — адже можна бути моральною людиною, проте не мати визначеної громадянської позиції.

Регуляторами устремлінь особистості, вибору життєвих цілей і суспільної поведінки, громадянської позиції виступають совість, моральний обов'язок, гідність, від ступеня розвиненості яких залежить рівень моральної свідомості, цивілізованість індивіда. Таким чином, моральний компонент є базовим в становленні особистості громадянина.

У демократичному суспільстві права людини і свобода вибору нерозривно пов'язані із усвідомленням відповідальності особистості за свою поведінку не тільки перед суспільством, іншими людьми, але і перед собою, своєю совістю. Недооцінка даного чинника в умовах сучасної України може стати причиною поглиблення процесів взаємної недовіри і неформалізованих зв'язків, які живлять руйнівні корупційні явища. Тому першорядної значимості, з огляду на сучасні реалії буття української спільноти, для індивіда та соціуму в цілому набуває поняття громадянської честі. Честь зобов'язує всіх громадян шанобливо ставитися до законів держави, підтримувати громадський порядок, дбати про старих, дітей, допомагати малозахищеним верствам населення. Високе осмислення і визнання глобального значення честі за умов громадянського суспільства набуває статусу чинника функціонування громадянськості.

Принцип громадянськості стверджує гуманний підхід до розвитку людської особистості. Він передбачає подолання відчуження особистості від інститутів влади, змін пріоритетів на користь освіти і культури. Інтегративний характер громадянськості зумовлює фундаментальне значення таких його компонентів, патріотизм, інтернаціоналізм, громадські права та обов'язки, міжнаціональна толерантність тощо. За умов сьогодення для України відродження

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

почуття патріотизму, почуття Батьківщини, формування національних цінностей і розробка національної, єдиної в усіх аспектах, національної ідеї, як заporук збереження духовної пам'яті національної спільноти, фундаменту самоідентифікації та соціалізації індивіда та водночас вибудування шляхів полілогу з іншими культурами, є винятково важливими як для особистості, так і для соціуму.

Патріотизм, як моральний принцип, слугує об'єднанню, згуртуванню громадян задля збереження і розвитку Батьківщини, як моральне почуття — виражається в любові до неї, в гордості за її успіхи, в переживанні її невдач, в готовності до захисту рідної землі. Патріотизм передбачає наявність загальнолюдських моральних якостей особистості: прагнення робити добрі справи і вчинки, бути причетним до оточення, співчувати; долучення до витоків національній культурі; формування морального ставлення до природи рідної землі і почуття причетності до неї; розуміння своєї національної особливості, почуття власної гідності, як представника свого народу, толерантне ставлення до представників інших національностей.

Інтернаціоналізм у сучасному розумінні — результат економічної, політичної, соціальної та культурної інтеграції. Як загальнолюдська цінність, інтернаціоналізм передбачає наявність у соціальних груп та індивідів почуття поваги до інших народів, до їх культурних національних традицій, солідарності, готовності до розумного подолання конфліктів. Патріотизм, інтернаціоналізм і міжнаціональна толерантність, ґрунтуючись на відповідальності, терпимості, доброзичливості, знаходять вираження в діяльності, спрямованій на благо країни та держави.

Громадські права та обов'язки представлені в межах правового виховання, завданням якого є формування позитивного самовідчуття та ставлення до оточення; визнання цінності співпраці з іншими людьми; формування комунікативної компетентності.

Громадянськість є принципово процесуальною за своєю сутністю. Іманентний і перманентний процес її розвитку визначається суб'єктивними підставами — рівнем розвитку самосвідомості особистості, її інтересами, потребами, можливостями, наповненістю духовного світу, ціннісними орієнтаціями, мотивами діяльності та поведінки, що визначають готовність до соціально значущої діяльності.

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Проте не менш важливими для існування та розвитку громадянськості є об'єктивні підстави — соціально-політичні умови: рівень демократизації суспільних відносин, рівень розвитку і стан інститутів громадянського суспільства, економічне становище держави, моральна атмосфера в суспільстві, а також рівень розвитку громадянської освіти і виховання.

Орієнтована на оволодіння особистістю значущими моральними, правовими і політичними знаннями, світоглядними і культурними цінностями, громадянська освіта покликана не тільки сформуванню відповідні настанови, а й підготувати до реалізації на практиці прав і обов'язків членів демократичного суспільства. Громадянське виховання — це поєднання етичної, правової і політичної освіти, основною метою якого є формування в людині моральних ідеалів суспільства, почуття любові до Батьківщини, прагнення до миру, потреби в праці на благо суспільства.

У сучасних реаліях особливої важливості набуває сформована в процесі громадянської освіти та виховання здатність особистості до самовизначення, яка забезпечує її розумне існування за умов вибору — за умов свободи і відповідальності, та та здатність до свідомого формування громадянської позиції. Як одна з найважливіших ознак інтегративності громадянськості та критерій її сформованості, громадянська позиція органічно єднає громадянську свідомість особистості з моральними почуттями, що відбивається у вчинку, в активній діяльності, спрямованій на утвердження передових поглядів, ідеалів.

Громадянська позиція — система, складовими якої є: емоційно-чуттєвий компонент, що відбивається в сукупності громадянських почуттів особистості (почуття обов'язку, честі, гідності, усвідомлення цивільних вимог тощо); інтелектуальний компонент — сукупність світоглядних поглядів особистості (знання про державу, права та обов'язки громадян, морально-політичні узагальнення, громадянське мислення — здатність до аналізу, узагальнень й оцінки складних соціально-політичних явищ, що визначають соціально-політичний “ландшафт” України та світу); діяльнісний компонент, що характеризує готовність до використання знань, переконання індивіда і віддзеркалюється в суспільній відповідальності та активності.

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Наявність громадянської позиції — необхідна умова набуття громадянської зрілості, яка передбачає усвідомлену готовність особистості взяти на себе відповідальність за долю країни в період важких випробувань, певну стурбованість за її майбутнє, готовність підпорядкувати, якщо цього вимагають обставини, особисті інтереси громадським. Основу громадянської зрілості особистості становить ставлення людини до обов'язку, обов'язків, суспільних цінностей, традицій, майбутнього, що забезпечують її моральну надійність — якість, яка дозволяє людині навіть за складних суперечливих ситуацій не зраджувати своїм моральним принципам, ефективно і чітко виконувати соціальні функції, не порушуючи моральні норми.

Вагому роль у формуванні громадянської позиції відіграє активна участь у соціальному житті, спрямованість на практичне застосування етичного знання та формування індивідом морального резонансу, почуття емпатії, прилучення до одвічних духовних цінностей.

Передбачаючи свободу, автономність, незалежність особистості від політичних сил і партій, свободу від свавільного втручання і неналежної регламентації державою трудової, економічної, соціальної, моральної, творчої та інших сфер життя, принцип громадянськості має надметою формування громадянської свідомості особистості. Це філософсько-світоглядне самовизначення людини, в якому в нероздільну єдність синтезовано переконаність в справедливості демократичного устрою, істинності демократичних і гуманістичних цінностей, готовність до соціального та професійного самовизначення і самовдосконалення, національна самосвідомість, усвідомлення необхідності турботи про навколишнє середовище, а також розвинене почуття вірності і відданості Батьківщині, родині, впевненості в державі як гаранта дотримання демократичних прав і свобод, почуття відповідальності перед державою, почуття обов'язок, гідності, громадянської честі, соціального оптимізму; формування естетичної оцінки прекрасного і потворного в житті людей.

Принцип громадянськості — інтегративна якість особистості, що дозволяє людині відчувати себе в суспільстві юридично, соціально, морально і політично дієздатним. До основних елементів громадянськості відноситься моральна і правова культура, що відбивається в почутті власної гідності, внутрішньої свободі

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

особистості, дисциплінованості, в повазі і довірі до інших громадян та до державної влади, здатності виконувати свої обов'язки, гармонійному сполученні патріотичних, національних та інтернаціональних почуттів. Моральна культура базується на загальнолюдських моральних цінностях, а правова культура постає в якості суб'єктивної основи і передумови існування правової держави, для якої є характерним висока ступінь затребуваності громадянських якостей людей.

Осягнення принципу громадянськості як рівня моральної культури суспільства, морального імперативу, ступеня наближення суспільства до таких ідеалів, як обов'язок, відповідальність, гідність, совість, патріотизм, небайдуже ставлення до життєво важливих проблем, гуманізм, милосердя. в контексті громадянського суспільства — фактор соціальної стабілізації і духовно-морального оздоровлення суспільства, гарант успішної побудови правової держави та водночас чинник актуалізації проблеми створення механізмів правової відповідальності, активізації правотворчої діяльності та надвисокого осягнення верховенства Закону як архетипу, який посідає найвище місце в у системі ціннісних орієнтацій особистості та соціуму.

Список літератури: 1. Донченко О., Романенко Ю. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення) / О. Донченко, Ю. Романенко. – К. : Либідь, 2001. – 334 с. 2. Еволюція етосу юриста в Україні (історичний та соціально-психологічний нарис) / В. О. Лозовой, В. О. Рум'янець, Л. В. Анучина та ін.; за ред. В. О. Лозового та В. О. Рум'янцева. – Х. : Право, 2011. – 264 с. 3. Івченко О. Національні й загальнолюдські засади розвитку гуманістичної моралі громадянського суспільства / О. Івченко // Гілея: науковий вісник: зб. наук. праць / [гол. ред. В.М. Васькевич]. – К. : ВІР УАН, 2011. – Вип.43. – С. 551 – 560. 4. Кримський С. Б., Павленко Ю. В. Цивілізаційний розвиток людства / С.Б. Кримський. – К. : Вид-во «Фенікс», 2007. – 316 с. 5. Кузнєцова Н. Вибрані праці / Н. Кузнєцова. - К. : ПрАТ «Юридична практика», 2014. - 541 с. 6. Кузнєцова Н., Оніщенко Н. Громадянське суспільство і виклики часу: від теорії до практичних дій / Н. Кузнєцова, Н. Оніщенко // Віче. Журнал Верховної Ради України. – 2014, № 7. Назва з екрану — www.viche.info 7. Культура України: тезаурус і персоналії / Л. В. Анучина, О. А. Стасєвська, О. В. Уманець та ін.; за ред.

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Л. В. Анучиної, О. А. Стасевської, О. В. Уманець; наук. ред. В. О. Лозовой. – Х. : Право, 2014. – 276 с. 8. Павлюк С. П. Українська національна культура в контексті сучасних глобалізаційних процесів / В. Павлюк // Вісник НАН України, 2013, № 5. – С. 62 – 65. 9. Уманець О. В., Ценко М. Б. Етикет у просторі спілкування та професійній діяльності юриста / О. Уманець, М. Ценко. – Харків: Колегіум, 2011. – 148 с.

Bibliography (transliterated): 1. Donchenko O., Romanenko Yu. Arhetipi sotzail'nogo zhitтя i politika (Glibinni regulyativі psihopolitichnogo povsyakdennya) / O. Donchenko, Yu. Romanenko. – K. : Libid', 2001. – 334 p. 2. Evolyuzia etosu yurista v Ukrayini (istorichniy ta sotzial'no-psihologichniy naris) / V. O. Lozovoy, V. O. Romyzntsev, L. V. Anuchina ta in.; za red. V. O. Lozovogo ta V. O. Romyantseva. – Kh. : Pravo, 2011. – 264 p. 3. Ivchenko O. Natzional'ni y zagal'nolyugski zasadi rozvitku gumanistichnoyi morali gromadyanskogo suspil'stva / O. Ivchenko // Gileya: naukoviy visnik: zb. nauk. pratz / [gol. red. V. M. Vashkevich]. – K. : VIR UAN, 2011. – Vip. 43. – P. 551 – 560. 4. Krimskiy S. B., Pavlenko Yu. V. Tzivilvzatziyniy rozvitok lyudstva / S. B. Krimskiy, Yu. V. Pavlenko . – K. : Vid-vo «Pheniks», 2007. – 316 p. 5. Kuznetsova N. Vibrani pratsi / N. Kuznetsova. – K. : PrAT “Yuridichna praktika”, 2014. – 541 p. 6. Kuznetsova N., Onishenko N. Gromadyanske suspil'stvo i vikliki chasu: vid teorii do practichnih diy / N. Kuznetsova, H. Onishenko // Viche. Zhurnal Verhovnoyi Radi Ukraini. – 2014, № 7. Nazva z ekranu — www.viche.info 7. Cul'tura Ukraini: tezaurus i personalyi / L. V. Anuchina, O. A. Stasevska, O. V. Umanets ta in.; za red. L. V. Anuchinoyi, O. A. Stasevskoyi, O. V. Umanets; nauk. red. V. O. Lozovoy. – Kh. : Pravo, 2014. – 276 p. 8. Pavlyuk S. P. Ukrainska natzional'na ideya v konteksti suchasniх globalizatsiynih protsesiv / V. Pavlyuk // Visnik NAN Ukaini, 2013, № 5. – P. 62–65. 9. Umanets O. V., Tzenko M. B. Etiket u prostori spilkuvannya ta professiyniy diyal'nosti yurista/ O. Umanets , M. Tzenko. – Kharkiv : Kollegium, 2011. – 148 p.

О. А. Стасевська, О. В. Уманець

МОРАЛЬНІ ВИМІРИ ФУНКЦІОНУВАННЯ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті висвітлено сутність і специфіку моральних основ, моральної свідомості та принципу громадянськості, а також

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

акцентовано їх значення як чинників функціонування громадянського суспільства. Громадянськість репрезентовано як відображення шляхів і рівня узгодження моральної свідомості особистості та суспільної свідомості. Виявлено суб'єктивні та об'єктивні (соціально-політичні) підстави громадянськості, її інтегративний і процесуальний характер, висвітлена сутність її компонентів (громадянська честь, патріотизм, інтернаціоналізм, міжнаціональна толерантність). Наголошено на особливій актуальності проблеми громадянського виховання, яке забезпечує формування громадянської позиції як вищого рівня громадянськості.

Ключові слова: громадянське суспільство, громадянськість, мораль, моральна свідомість, громадянське виховання.

O. Stasevska, O. Umanets

MORAL DIMENSIONS OF FUNCTIONING
CIVIL SOCIETY

The article highlights the essence and specificity of the moral foundations of moral consciousness and the principle of citizenship, as well as accented their importance as the functioning of civil society factors. Civilization represent a reflection of ways and coherence of moral consciousness of the individual and social consciousness. Revealed subjective and objective (socio-political) grounds for citizenship, its integrative and procedural nature, illuminated essence of its components (civilian honor, patriotism, internationalism, international tolerance). It emphasizes the special importance of the problem of civic education that provides the formation of civic citizenship as a higher level.

Keywords: civil society, citizenship, ethics, moral consciousness, civic education.

O. A. Стасевская, O. B. Уманец

МОРАЛЬНЫЕ ИЗМЕРЕНИЯ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ
ГРАЖДАНСКОГО ОЩЕСТВА

МЕХАНІЗМИ ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИКИ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

В статье освещены сущность и специфика моральных основ, морального сознания и принципа гражданственности, а также акцентировано их значение как факторов функционирования гражданского общества. Гражданственность репрезентирована как отражение путей и уровня согласованности морального сознания личности и общественного сознания. Выявлены субъективные и объективные (социально-политические) основания гражданственности, ее интегративный и процессуальный характер, освещена сущность ее компонентов (гражданская честь, патриотизм, интернационализм, межнациональная толерантность). Подчеркнута особая актуальность проблемы гражданского воспитания, которое обеспечивает формирование гражданской позиции как высшего уровня гражданственности.

Ключевые слова: гражданское общество, гражданственность, мораль, моральное сознание, гражданское воспитание.

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.11.2016

ЗМІСТ

І РОЗДІЛ

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ДУХОВНО-МОРАЛЬНІСНИХ ОСНОВ ТА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГУМАНІТАРНО-ТЕХНІЧНОЇ ЕЛІТИ

Байдак Т.М., Болотова В.О., Лященко Н.О. Професіоналізм як відповідальне ставлення до професії.....	3
Бслова Т.Н., Варютга Т.І. Шляхи формування гуманітарної еліти в умовах технічного ВНЗ.....	13
Пазиніч С.М. Бездуховність – субоснова дестабілізації суспільства.....	24
Пономарьов О.С. Духовність і відповідальність як умова відродження й ефективного розвитку України.....	36
Радзішевська Є.Б., Кочарова Т.Р. Адаптація підходів у навчанні майбутніх лікарів до змін у сучасному суспільстві.....	45
Радзішевська Є.Б., Кочарова Т.Р. Динамічний підхід до змісту вищої медичної освіти.....	52
Старикова Г.Г. Ценностные составляющие и этический императив современной науки.....	59
Фоміна Л.В., Скорбач Т. В., Кулікова І.І. Мовленнєва культура - головний чинник духовності студентів.....	75
Черемський М.П. Самоактуалізація як важлива умова духовного розвитку особистості.....	85

ІІ РОЗДІЛ

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ БІЗНЕСУ І СУЧАСНА ЦИВІЛІЗАЦІЯ

Архиереев С.И. Управление международным бизнесом как внутрифирменный уровень международных экономических отношений.....	93
Волоснікова Н.М. Напрями вдосконалення управління фінансовими ресурсами бізнесу в контексті розвитку корпоративної соціальної відповідальності.....	101

Губанова Н. Н, Пустовит Д. А. Социальная ответственность бизнеса как один из инструментов оптимизации экономического и социального положения Украины.....	109
Двинских В.Н. Исторический опыт современного социал-демократизма и возможность его использования в Украине.....	117
Демьохіна О. О. «Зелена» трансформація економіки: бар'єри та можливості сталого розвитку.....	132
Дяченко Т.А. Корпоративна соціальна відповідальність в Україні....	139
Єгорова Ю.В. Соціальна відповідальність бізнесу в Україні сутність, особливості і напрями активізації.....	146
Климова С. О. Соціальні аспекти глобалізації.....	153
Митрофанова А.С. Сучасне становище та проблеми розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні.....	161
Назаренко О.В., Решетняк Н.Б. Про запровадження цивілізованого бізнесу з утилізації відходів в Україні.....	168
Побережна К.В. Визначення стратегічних цілей на засадах соціальної відповідальності при формуванні відносин з персоналом.....	183
Рибак Г.І. Формування соціально-відповідальної особистості як основа розвитку соціального партнерства.....	190
Федотова Ю.В. Смарт-економіка: характерні риси та еволюція.....	195
Фюлоп Г., Савченко О.І., Нестеренко Р.О. Впровадження стратегії стійкого розвитку для підвищення ефективності бізнесу....	200
Яцина В. В., Самойленко В. С. Соціальна відповідальність бізнесу у сучасних умовах функціонування господарських структур.....	208

III РОЗДІЛ ОРГАНІЗАЦІЙНІ, ПРОФЕСІЙНІ ТА СОЦІАЛЬНІ РОЛІ У ДІЯЛЬНОСТІ СУЧАСНОГО ЛІДЕРА

Гасвая О. В. Формування елінської політичної нації.....	217
Гаряєва Г.М., Домінов М.Е. Порівняльний аналіз ЄС та України в питаннях захисту прав інтелектуальної власності.....	224
Кузьменко О. В. Вікова осудність дитини як проблема наукового дослідження.....	231

Лисенко І.В., Лисенко А.М. Аналіз співвідношення дефініцій «терор» і «тероризм» як створення теоретичної основи протидії злочинам, пов'язаним з терористичною діяльністю	
«терор» і «тероризм».....	239
Муренко Е.Л. Роль свободи в формуванні личности.....	248
Первалова Л.В., Окладна М.Г. Реалізація принципу народовладд в сучасній Україні.....	255
Семко М.М., Шаблевська І.Ю. Співвідношення понять права та моралі.....	267
Стасевська О. А., Уманець О. В. Моральні виміри функціонуванн громадянського суспільства.....	274